

K problematice metodologie plánování sociálního rozvoje

Plánování ekonomického a sociálního rozvoje představuje teoreticky i prakticky velmi aktuální, ale současně i obtížný problém. Jeho řešení je reálné jen v podmínkách socialistické společnosti, jejíž rozvoj ve společnosti komunistickou je opět myslitelný pouze cestou cílevědomého řízení a plánování nejen vědeckotechnických, nýbrž i sociálně ekonomických procesů. Proto se tento úkol dostal zákonitě na pořad dne právě v socialistických státech.

Teorie a praxe plánování sociálního rozvoje pomáhá řešit hlavní problémy rozvoje naší společnosti, které jsou formulovány stranickými orgány. Jde zejména o vytváření optimální struktury naší společnosti, o rozvoj dělnické třídy jako její vedoucí síly. Plánování sociálního rozvoje zaměřuje pozornost na zlepšování pracovních a životních podmínek dělnické třídy, na změny v její profesionální a kvalifikační struktuře i na její výchovu, na zvyšování její aktivity a iniciativy. Dělnická třída je nejen objektem, ale i subjektem těchto procesů, aktivně je řídí. Cílem sociálního rozvoje je sbližování tříd a vrstev naší společnosti, snaha o dosažení větší sociální stejnorodosti.

Plánování sociálního rozvoje je usměrňováno komunistickými stranami, které určují základní strategické cíle i cesty jejich dosažení. V Československu se plánování sociálního rozvoje opírá o usnesení XV. sjezdu KSČ, o usnesení federální vlády a usnesení VIII. všeodborového sjezdu. Na rozvoji plánování sociálního rozvoje se podílejí i masové organizace, které řídí velkou iniciativu pracujících. Plánování sociálního rozvoje je cestou k dalšímu rozvoji socialistické demokracie, k růstu účasti pracujících na řízení.

Současná etapa plánování sociálního rozvoje je charakterizována aktivní spoluprací vědeckých pracovníků většiny evropských socialistických zemí na dalším prohlubování sociálních analýz, výzkumných i normativních prognóz a všech typů plánů sociálního rozvoje. V této práci se vytváří mezinárodní tým, spojený marxisticko-leninským přístupem ke zkoumání společnosti a aktivně usilující o její další všestranný rozvoj. Tato skutečnost se projevuje i ve společných publikacích, které maximálně využívají teoretického potenciálu i praktických zkušeností socialistických zemí.

Pro rozvoj společenských věd a jejich orientaci na řešení nejaktuálnějších otázek praxe, včetně problémů řízení a plánování ekonomiky, mělo zásadní význam usnesení předsednictva ÚV KSČ *Vývoj, současný stav a úkoly společenských věd v Československé socialistické republice*, přijaté 3. 5. 1974. V něm se ekonomické vědě, avšak i filozofii a sociologii, výslovně ukládá rozpracovávání otázek plánování a prognózování, a to včetně „vědeckého řízení sociálních procesů a sociálního plánování“.

Plánování sociálního rozvoje posiluje sepětí ekonomické sociologie s praxí. Sociologie pomáhá poznávat hlavní problémy společenského vývoje a hledat cesty jejich řešení. Prohlubuje se výměna informací mezi řídicími orgány a teoretickými pracovišti, teoretická práce řeší aktuální problémy sociální politiky komunistické strany a socialistického státu.

Plánování sociálního rozvoje v Československu organicky spojuje základní výzkum, zejména ústavy ČSAV, aplikovaný výzkum, představovaný resortními

výzkumnými ústavy a katedrami vysokých škol, až po pracoviště užité sociologie, jimiž jsou oddělení průmyslové sociologie v podnicích. Vzniká tak řetěz pracovišť řešících všechny úrovně řízení sociálního rozvoje — od úrovně národohospodářského plánování až po plány sociálního rozvoje pracovních kolektivů.

Plánování sociálního rozvoje se stává hlavní oblastí zájmu výzkumné a rozborové práce sociologů orientujících se na sféru hospodářské praxe. Svědčí o tom samo zaměření řady výzkumných úkolů řešených na vědeckovýzkumných, pedagogických i podnikových sociologických pracovištích, charakter řady vystoupení na seminářích, konferencích a kolokviích pořádaných Československou sociologickou společností, Českou i Slovenskou vědeckotechnickou společností, Socialistickou akademií i četné statí a články publikované na stránkách odborného tisku.

Tato orientace zvyšuje míru politické angažovanosti práce sociologů, koncentruje jejich pozornost na řešení těch nejaktuálnějších problémů řízení dalšího společensko-ekonomického rozvoje. Rozpracovávání teoretických i metodologických otázek sociálního plánování od nich vyžaduje vysoký stupeň zvládnutí marxisticko-leninského přístupu k analýze řady sociálních jevů a procesů, pro něž je charakteristická především jeho třídnost a komplexnost. Současně přispívá i ke zdokonalování metodologického aparátu marxistické sociologie, krystalizaci optimálních forem spolupráce sociologů s pracovníky hospodářské praxe a k postupnému nalézání nejúčinnějších forem převodu výzkumy získaných poznatků do každodenní plánovací a řídicí činnosti na všech stupních řízení.

Potřeby důkladné sociální analýzy jako východiska pro formulaci prognóz a stanovení cílů sociálního plánu prohlubují také metodologii sociologických výzkumů. Především posilují důraz na analýzu objektivních materiálů, protože sociální plán musí navazovat na plán technický a ekonomický. Také tyto plány mají své sociální parametry, které je třeba sociologicky interpretovat a hodnotit. Sociologické výzkumy pro potřeby sociálního plánování musí nejen odpovídat na otázky o příčinných souvislostech sociálních procesů a jevů, ale i na otázku, jak tyto jevy měnit, jak tyto procesy účinněji a přesněji řídit. Z tohoto hlediska jsou plány sociálního rozvoje velmi závažným sociálním experimentem, který prohlubuje sociotechnické možnosti sociologie.

Konkretizace metodických postupů při sestavování sociálních plánů vede k tomu, že obecná metodika sestavování plánů sociálního rozvoje, opírající se o metodiku sovětskou, vypracovaná *Československým výzkumným ústavem práce a sociálních věcí*, je dopracovávána resortními výzkumnými ústavy podle specifických potřeb různých odvětví národního hospodářství. Tak vznikají konkrétní modely sociálního plánu, které reagují nejen na obecné, ale i na konkrétní problémy daných odvětví, tj. zejména hornictví, stavebnictví, hutního průmyslu aj.

Obsahová analýza modelů sociálního plánu je nutná nejen pro posouzení specifických zvláštností jednotlivých podniků, oborů a odvětví, ale i pro poznání možností, které mají podniky při řešení otázek dalšího rozvoje pracovních kolektivů. Protože komplexní programy péče o pracovníky jsou předstupněm sociálních plánů, je nutno obsahovou analýzu provádět i u nich. Půjde o vytypování otázek, které mohou řešit podniky z vlastních zdrojů, a těch problémů, které musí řešit vyšší orgány řízení.

Základní otázkou dalšího rozvoje sociálního plánování je problematika ukazatelů plánu sociálního rozvoje. Jde především o jejich návaznost na ukazatele ekonomických plánů. Dále je třeba posoudit, které údaje ze sociologických

průzkumů se mohou stát ukazateli, zejména pokud jde o oblast chování a vědomí pracovních kolektivů. Na tyto otázky je zaměřena pozornost řady vědeckých pracovníků a připravují se již některé monografie na toto téma.

Plánování ekonomického a sociálního rozvoje vyžaduje promyslet a organizačně zabezpečit cílevědomou přípravu vedoucích hospodářských pracovníků. Jde o to, aby mohli řídit práce i v tomto směru, hodnotit výsledky výzkumů, vytvářet prostor a předpoklady pro realizaci sociálně ekonomických analýz. Je aktuální seznamovat profesionální plánovače s problematikou sociálního plánování a připravovat pracovníky kádrových a personálních útvarů pro úkoly v sociálním plánování.

Rozvoj sociálního plánování v našich podmínkách se bude promítat i do rostoucích požadavků na přípravu sociologů. Již dnes je možné se setkat s tím, že na některých generálních ředitelstvích i podnicích není možné obsadit již systematizovaná místa, a to pro nedostatek vhodných uchazečů. Je proto nutno realizovat řadu opatření sloužících k rychlejší a pružnější adaptaci mladých absolventů na podnikové podmínky, včetně takových forem, jako jsou absolventská praxe, postgraduální studium a vědecká příprava.

V zájmu růstu angažovanosti sociologů při rozvíjení teorie sociálního plánování by se měla zvýšit i úroveň jejich informovanosti o úkolech řešených na jednotlivých pracovištích i jejich výstupech a vyústění do praxe. Při plnění těchto úkolů má svou roli i sekce sociologie práce, průmyslu a podniku Československé sociologické společnosti i Sociologický časopis. Dílčím příspěvkem k naplnění tohoto poslání je toto monotematické číslo.

K metodologii sociální analýzy pracovních kolektivů

JAROSLAV KOHOUT,
JAROSLAV KOLÁŘ
Vysoká škola ekonomická, Praha

V socialistických zemích se soustřeďuje stále větší pozornost teoretiků i praktiků na řízení sociálních procesů. Usnesení komunistických stran orientují společenské vědy na řešení aktuálních otázek výstavby socialistické společnosti, praxe musí denně rozhodovat a řídit řadu závažných sociálně ekonomických otázek. Pokud není ještě dostatek teoretických poznatků, není k dispozici metodologie, umožňující zvládnout sociální terén gnoseologicky a poté jej cílevědomě řídit, život prokazuje oprávněnost Leninových slov o nebezpečí živelnosti. Tato úskalí živelných rozhodnutí jsou zejména patrná a citelná v ekonomice, a to především v podnicích.

Je známo, jak široce se v posledních letech rozvíjí teorie a praxe plánování sociálního rozvoje kolektivů pracujících v SSSR; výchozí etapou tohoto jevu je v každém sovětském podniku sociální analýza.

U nás v Československu vyvolaly sovětské zkušenosti hned od počátku živý zájem [Kohout-Kolář 1971]. Dnes je tento zájem obecný; rozhodnutím federální vlády ČSSR došlo již v této pětiletce k zavedení komplexních programů péče o pracující do všech podniků a hospodářských organizací u nás. Výchozí etapou těchto programů je opět sociální analýza. Programy byly charakterizovány s. K. Hoffmannem, předsedou ÚRO, jako předstupeň plánů sociálního rozvoje.

Rozpracováním teorie plánování sociálního rozvoje a zejména metodologie sociální analýzy kolektivu pracujících podniku se od r. 1964 zabývá katedra ekonomické sociologie a psychologie fakulty řízení Vysoké školy ekonomické a to jak cestou vlastní teoretické a metodologické práce, tak cestou realizace sociálních analýz v československých průmyslových podnicích. Povšimněme si nejdříve této praxe, abychom mohli přejít k určitým metodologickým zobecněním, vyplývajícím ze všech sociálních analýz dosud realizovaných touto katedrou.

I. Tesla Pardubice

Sociální analýza v tomto podniku byla připravována v témže roce jako v podniku Svetlana v Leningradě [1963]. Průzkum byl realizován v roce 1965 po konzultaci se stranickými orgány v Pardubicích. Výsledky průzkumu byly publikovány v roce 1966 [Kohout-Kolář 1966].

Tesla Pardubice je jedním z nejvýznamnějších podniků slaboproudé elektrotechniky v ČSSR, což je dáno jak výrobní tradicí, tak soudobým výrobním programem. V tomto podniku se zrodil první československý televizní řetěz od kamery až po přijímač, zde se uskutečnil první televizní přenos i první veřejné vysílání televizního programu (v roce 1948). Od roku 1955 byla Tesla Pardubice výrobcem televizorů a později i magnetofonů. Řada značek výrobků tohoto podniku je široce známa nejen v ČSSR, nýbrž i v zahraničí. Technologií

výroby je dáno (zejména u montážního pásu televizorů), že podnik zaměstnává značné procento žen, že jednotlivé části pracovního procesu jsou vysoce specializované a že tedy změny výrobních programů vyžadují značné přeškolení pracovníků, jakož i řešení celé škály vztahů interpersonálních, vztahů v sociálních skupinách i mezi nimi, vztahů vedení a kolektivů atd.

Vzhledem k nutnosti analyzovat komplexně vztahy k řízení bylo použito kombinace různých metod a technik. Ve výzkumu byly použity tyto metody:

1. statistická — ve třech etapách:
 - a) k získávání statistických údajů o zkoumaném vzorku,
 - b) při zpracování průzkumu ve strojně početní stanici,
 - c) při statistickém rozboru získaného materiálu;
2. srovnávací {typologická} — při zkoumání pozic a rolí, postojů a hodnot jedinců a sociálních skupin v analyzovaném vzorku;
3. monografická {kauzální} — při zkoumání uceleného provozu výroby televizorů z různých hledisek.

Těmto metodám odpovídaly i použité techniky. Dotazník byl konstruován dlouhodobě. Po diskusích ve výzkumném týmu byl prověřen v předvýzkumu v závodě Tesla Strašnice v Praze. Na základě jeho výsledků byl doplněn a přepracován.

Kromě hlavního dotazníku byla provedena i speciální anketa

- a) k průzkumu učňů;
- b) pro zjištění podmínek a hodnocení stravování zkoumaných pracovníků v závodě.

Pracovníci výzkumného týmu prováděli standardizované i nestandardizované interview, studium dokumentů v závodě i o závodě, sociometrické měření a přímá pozorování.

Materiál z výzkumu byl zpracován strojně početní stanicí Vysoké školy ekonomické podle koncepce vypracované týmem katedry ekonomické sociologie a psychologie této školy. V týmu pracovali i vedoucí oddělení výchovy kádrů, vedoucí osobního oddělení a lékař, vedoucí odboru hygieny práce OHES.

Kolektiv provedl veškeré práce bezplatně jako svůj socialistický závazek.

Výzkum se konal před deseti lety. V čem může být ještě zajímavý?

Zdá se, že svou koncepcí a metodologií. Srovnáme-li ji totiž s nejnovějšími koncepcemi sovětskými, s metodikou plánování sociálního rozvoje kolektivu pracujících, zjistíme, že právě v tomto směru má náš a sovětský přístup mnoho společného:

1. Výzkum byl koncipován jako analýza sociální reality ve vazbě na technický rozvoj a úkoly hospodářského plánu — tedy jako metoda skutečně marxistického, komplexního plánování.
2. Tomu odpovídalo složení výzkumného týmu: ekonom práce, ekonom průmyslu, sociologové, psychologové, lékař, statistik. Výzkum byl proveden v úzké spolupráci se stranickými a odborovými funkcionáři, s funkcionáři Svazu mládeže v podniku.
3. Výchozí kapitolou byla analýza sociální struktury kolektivu pracujících {profesionální, věková, kvalifikační, ženy, mládež}.

Druhou kapitolou byla analýza pracovního prostředí, přesné měření prvků fyzického pracovního prostředí.

Třetí kapitolou byla analýza sociálního klimatu zkoumaného kolektivu {sociální soudržnost zaměstnanců, spokojenost s prací, se stylem vedení a řízení, hodnotový systém, komunikace}.

Čtvrtou kapitolou bylo odměňování a aspirace pracovníků na další postup. Pátou — volný čas zaměstnanců.

4. Na závěr výzkumu byla uspořádána stranicko-vědecká konference, které se zúčastnili funkcionáři strany a odborů, Svazu mládeže, celý řídicí štáb podniku a vybraní představitelé těch provozů, v nichž se výzkum konal.
5. Výsledkem jednání konference byl příkaz ředitele, který byl závazný, termínovaný, se jmenovitou odpovědností, stanoveným způsobem kontroly plnění — měl tedy funkci plánu.
6. Bylo plánováno opakování sociální analýzy v tomtéž podniku po dvou letech a to ve stejných provezech, aby bylo možno měřit sociální efektivnost přijatých opatření a rovněž kontrolovat realizaci závěrů.

Výzkum v Tesle Pardubice ověřil některé metodické postupy, které pak byly používány i při jiných výzkumech. O výsledcích opatření provedených na základě výzkumu, byla v Tesle natočena rozhlasová reportáž, která ukázala některé pozitivní výsledky. Projevily se zejména ve vyšší stabilitě pracovníků podniku a ve zlepšení vztahů mezi mistry, předáky a dělníky.

II. Elektro-Praga Hlinsko

Jestliže průzkum v Tesle Pardubice představoval první komplexní sociální analýzu kolektivu pracujících, sociální analýza kolektivu pracujících Elektro-Praga Hlinsko byla již cílevědomým metodologickým stupněm ve prospěch přípravy a zavedení komplexních programů péče o pracující v ČSSR. Experimentování těchto programů bylo stranickými, odborovými a vládními orgány stanoveno na léta 1974 a 1975; k realizaci sociální analýzy kolektivu pracujících Elektro-Praga Hlinsko došlo v r. 1973 a její závěry byly předány Ústřední radě odborů a Federálnímu ministerstvu práce a sociálních věcí.

Národní podnik Elektro-Praga Hlinsko, který byl zvolen k provedení sociální analýzy, představuje podnik střední velikosti, s výrobním programem spotřebního elektrosortimentu (vysavače, mixéry, infrazářiče, grily apod.). Výrobky jsou moderní, vysoce kvalitní, známé v Československu i v řadě zemí, do nichž Elektro-Praga exportuje.

Podnik byl k výzkumu vybrán proto, že umožňoval analýzy vlivů technických inovací na sociální rozvoj, že je vhodný i z hlediska vyváženosti práce mužů a žen, že je situován ve městě střední velikosti, kde je lépe možno analyzovat i vztahy mezi podnikem a komunitou.

Sociální analýza se orientovala zejména na tyto oblasti:

- A. Technické inovace a jejich vliv na sociální strukturu podniku.
- B. Zlepšování pracovních podmínek a péče o zdraví pracujících.
- C. Základní postoje k podniku, k vykonávané pracovní činnosti a iniciativa pracujících.
- D. Vztahy mezi podnikem a komunitou.

Jakých metod a technik bylo při výzkumu použito? Již předvýzkum ukázal na nezbytnost velmi konkrétní formulace cílů výzkumu, což bylo nutno vyjádřit i ve formulaci pracovních hypotéz. Mlhavost pracovních hypotéz orientuje terénní práci do nereálné šíře a znemožňuje sociotechnické závěry.

Technika dotazníku se ukázala být schůdnou, avšak okruh subjektivních postojů zachytila pouze schematicky, bylo tedy nutno pracovat kombinací dalších technik. Byla uplatněna metoda statistická a monografická.

Kromě dotazníku tým používal dokumenty podniku a o podniku, realizoval

řízený rozhovor s mistry, řízený rozhovor s částí zaměstnanců podniku. Byla provedena obsahová analýza podnikového časopisu *Kontakt*.

Výzkumný tým se seznámil s podnikem a provozy, diskutoval s vedoucím štábem podniku i nadřízené hospodářské jednotky — VHJ Pragounion.

Výzkum přinesl nové poznatky, zejména pokud jde o technické inovace a jejich vliv na sociální strukturu i pracovní podmínky pracovníků podniku. Objasní také podíl různých skupin pracujících na vynálezech a zlepšovacích návrzích. Pomohl diferencovat pracovní kolektiv podle obsahu práce.

Druhou závažnou oblastí, v níž výzkum přinesl nové poznatky, je vztah podniku a komunity. Analýza tohoto vztahu ukázala možnosti spolupráce vedení podniku s orgány komunity, strukturu potřeb pracovníků podniku i vliv podniku na život komunity.

Není účelem této stati publikovat výsledky celé rozsáhlé sociální analýzy.[1] Lze však konstatovat, že se stala východiskem pro zpracování komplexního programu péče o pracující v podniku samém, metodologicky pak byla využita státními i odborovými orgány při přípravě metodických pokynů k zavedení komplexních programů v celém našem národním hospodářství.

III. Komparativní výzkumy v několika podnicích

Na období 6. pětiletky se stala katedra ekonomické sociologie a psychologie řešitelkou dílčího úkolu státního plánu. Cílem výzkumného úkolu je propracovat metodiku sociální analýzy kolektivu hospodářské organizace. Katedra se při řešení tohoto úkolu opírá o výzkumnou práci Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, který je koordinátorem hlavního úkolu *Teoretické otázky řízení sociálních procesů v podmínkách vědeckotechnické revoluce*.

Základem metodologického přístupu k výzkumnému úkolu je sociologická a psychologická charakteristika kolektivu pracujících hospodářské organizace [Teoretická 1976]. Kolektiv pracujících hospodářské organizace je definován jako soubor všech pracovníků této organizace spjatý činnou spoluprací při realizaci společensky významných hodnot. Velká pozornost je věnována rozboru sociálního systému hospodářské organizace, zejména jejich sociálních funkcí. Pro účely výzkumu byly definovány také hlavní znaky rozvoje a hlavní znaky stagnace sociálního systému hospodářské organizace. V teoretické přípravě výzkumu byla propracována problematika pracovních skupin, zejména jejich dynamika.

Rozbor současného stavu hospodářské organizace by měl být zaměřen jednak na analýzu sociálních struktur, sociálních procesů a sociálních vztahů v pracovním kolektivu. Dále by předmětem analýzy měly být skutečnosti, které znesnadňují práci členů kolektivu, narušují jeho profil nebo vyvolávají nespokojenost v práci. Konečně je zapotřebí zachytit hlavní vývojové tendence a analyzovat je zejména z hlediska dosažení harmonického vývoje ve všech oblastech života socialistické společnosti.

Na základě konfrontace sociologické a psychologické teorie s úkoly hospodářské praxe byla stanovena tato dílčí témata výzkumu:

1. Změny v obsahu práce a jejich vliv na profesní strukturu organizace
2. Sociální podmínky pracovní aktivity, iniciativy a účasti pracujících na řízení
3. Kolektiv podniku a jeho vztahy k veřejnosti
4. Sociální a pracovní adaptace pracovníků jako předpoklad jejich pracovního rozvoje

(1) Některé výsledky jsou publikovány v [Kohout : 1976] a [Čerkašov : 1978].

5. Sociální klima a jeho význam pro pracovní kolektivy
6. Specifika práce žen v podnikovém kolektivu
7. Místo mládeže v podnikovém kolektivu
8. Význam pracovního prostředí pro činnost kolektivu
9. Vedoucí pracovník a jeho úloha v sociálním plánování

Tato témata byla v různém rozsahu a v rozdílné hloubce zpracována v těch podnicích, v nichž kolektiv katedry prováděl sociální analýzu. Byly to *Závody na výrobu vzduchotechnických zařízení* v Milevsku a v Prachaticích. Na výzvu Městského výboru KSČ v Praze o spojení vědy s výrobou byla provedena sociální analýza v tiskárně *Mír* v Praze.

V těchto třech výzkumech byly získány nové poznatky, zejména o sociálních vztazích v pracovních kolektivech, o struktuře pracovních skupin a faktorech, které ovlivňují aktivitu a iniciativu pracovníků, zejména pak jejich podíl na řízení. Stejná metodika umožnila srovnávání těchto údajů z různých podniků i z různého ekologického prostředí.

Znovu se osvědčila spolupráce sociologů s psychology, zejména v řešení problematiky pracovní a sociální adaptace. Výzkumy přispěly k prohloubení teorie i k novým metodologickým poznatkům. Nebyly však dosud využity všechny možnosti, které tento koordinovaný sociologický a psychologický přístup poskytuje.

IV. K některým teoretickým a metodologickým otázkám sociální analýzy pracovních kolektivů

Plánování sociálního rozvoje vyžaduje stále prohlubování poznatků o pracovních kolektivech, o jejich sociální struktuře, činnostech i postojích a názorech. Důkladná sociální analýza je předpokladem pro zpracování prognózy a na jejím základě i koncepce plánu sociálního rozvoje. Sociální analýza rozšiřuje oblast poznání, a proto i lépe usměrňovaných vývojových tendencí kolektivů socialistických hospodářských organizací.

Všeobecně je přijata zásada, že sociální analýza je komplexní, interdisciplinární přístup ke zkoumání pracovních a životních podmínek, společenských aktivit i stupně uvědomění pracovních kolektivů [Bauerová 1972]. Tyto okruhy poznatků byly formulovány již K. Marxem v jeho dělnické anketě [Rychtařík 1974]. Jsou dosud hlavním předmětem studia sociologů a jiných společensko-vědných pracovníků.

Sociální analýza je záležitostí profesionálního přístupu různých specialistů k jednomu objektu, jímž je pracovní kolektiv. Je tedy nutno tvořit týmy, které provádějí sociální analýzu rozdílnými metodami a technikami. Tato zásada však neznamená, že se na sociální analýze nemohou podílet vedoucí hospodářští pracovníci, představitelé politických organizací a jiní pracovníci podniků. Jejich úloha je především v tom, že provádějí analýzu na základě svých zkušeností a že pomáhají interpretovat objektivní materiály vypovídající o daném pracovním kolektivu. Jde zejména o rozbor informací, vypovídajících o vybavení podniku, o pracovních podmínkách a intenzitě práce. Patří sem i informace vypovídající o plnění plánu, o životní úrovni pracovníků, o ekonomických výsledcích pracovní iniciativy. Velkou úlohu mají v sociální analýze také informace o politické struktuře pracovního kolektivu, o jeho politické aktivitě a vyspělosti. Všechny tyto informace jsou pro sociální analýzu nezbytně nutné, má-li být pozitivním přínosem pro řízení a plánování sociálního rozvoje.

Jednou z nejdůležitějších součástí sociální analýzy je analýza sociologická. Je nezastupitelná jinou vědní disciplínou, sama ovšem nemůže nahrazovat

rozbory ekonomické nebo psychologické. Užitečná je zejména spolupráce s odborníky v oblasti ekonomiky práce, kteří mohou přispět především k řešení otázek ekonomické efektivnosti sociálního rozvoje a zpracování sociálních opatření, která mají sloužit růstu produktivity práce. Nelze však ztrácet ze zřetele základní cíl, kterým je všestranný rozvoj člověka v pracovním kolektivu. Velmi důležitá je i psychologická analýza, která postihuje hlavně postoje a chování lidí. Je třeba zkoumat i funkce sociálních institucí, které jsou předmětem studia sociologie. Je samozřejmé, že v týmu provádějícím sociální analýzu by měli pracovat i fyziologové a lékaři.

Velký význam pro sociální analýzu má ekonomika daného odvětví národního hospodářství. Právě ekonomika odvětví umožňuje hodnotit hlavní směry vývoje podniku. Na základě ekonomického rozboru je možno posoudit stabilitu výrobního programu, rentabilitu výroby, a tudíž i perspektivu rozvoje nebo stagnace daného podniku. Řešení těchto otázek však patří k nejobtížnějším.

Dalším požadavkem sociální analýzy je srovnávání situace a vývojových trendů různých podniků jednoho oborového ředitelství a různých oborů v rámci resortu. Vzhledem k tomu, že dosud nejsou zpracovány normativy sociální vybavenosti podniků, je možno objektivizovat potřeby jen srovnáváním s úrovní, které v této oblasti bylo dosaženo v obdobných podnicích. Je proto žádoucí, aby sociální analýza byla prováděna nejen z hlediska a na základě potřeby podniků, ale i pro oborová ředitelství a resortní ministerstva. Zřejmě se v této oblasti neobejdeme ani bez mezinárodního srovnávání, zejména pokud jde o sociální důsledky technického rozvoje.

Jednou ze závažných otázek sociální analýzy je její rozsah. Naše zkušenosti ukazují, že u podniků střední velikosti je možno do sociologických výzkumů zahrnout všechny pracovníky těchto organizací. Tento přístup má některé výhody. Zejména jde o získání úplných objektivních dat, tj. údajů o sociální struktuře pracovních kolektivů. Další výhodou tohoto postupu je zainteresování celého pracovního kolektivu na prováděné sociální analýze. Konečně jde také o možnost vytvořit ucelenou sociální mapu celého podniku a využít ji ke zpřesnění řídicí práce. Nevýhodou tohoto způsobu získávání údajů je nemožnost provádět tato šetření častěji.

V některých organizacích je používán systém periodického průzkumu předem vymezeného okruhu otázek na vzorku respondentů, kteří představují jen část pracovního kolektivu. Tato metoda má svůj význam v tom, že umožňuje sledovat dynamiku pracovního kolektivu, vývoj jeho objektivních i subjektivních charakteristik. Kombinací obou metod je možno vytvořit poměrně dobrou základnu pro sociologickou stránku sociální analýzy.

Sociální analýza se musí opírat především o dobrou teoretickou koncepci zkoumané otázky. Bez této koncepce není možno získané fakty správně zařadit do systému dosavadních poznatků a správně je interpretovat. Sociologické rozbory v současné době zachycují otázky, které ovlivňují vývoj pracovních kolektivů. Soustředíme pozornost na některé z nich.

1. Sociální struktura

Studium každého složitějšího jevu obvykle začíná studiem jeho struktury. Tak je tomu i při studiu pracovních kolektivů. Při analýze sociální struktury pracovních kolektivů je třeba vycházet ze studia sociální struktury jednotlivých odvětví národního hospodářství, kde jsou zachyceny obrysy třídní struktury společnosti a jejich sociálně profesních skupin.

Řadu údajů, především statistických, získává ekonomika jednotlivých výrobních odvětví. Je tedy užitečné na tyto údaje, které jsou zjišťovány pro potřeby řízení národního hospodářství, navazovat. Například ekonomika průmyslu

[Šafař 1976] zachycuje řadu údajů o sociální struktuře pracovních sil. Sleduje zejména rozšířenou reprodukci pracovních sil, a to jak její kvantitativní, tak i kvalitativní stránku, tj. růst počtu pracovníků i růst jejich kvalifikace. Sleduje také podíl žen na celkovém počtu dělníků. Zachycuje změny v obsahu práce dělníků, které vedou k vytvoření nové kvalifikační struktury. Ekonomika průmyslu se zabývá také vývojem struktury vzdělání technicko-hospodářských pracovníků a prognózováním jejího dalšího vývoje. Bere v úvahu i různé formy zvyšování kvalifikace v podniku a výchovu učňů.

Jakým způsobem navazuje na tyto údaje sociologie průmyslu? Sociologie průmyslu zatím nedisponuje informačním systémem, který by umožňoval hlouběji zkoumat sociální strukturu průmyslu v celostátním měřítku. Takový systém je teprve třeba vytvořit. Analýza sociální struktury podnikových kolektivů však již dává možnosti pro hlubší analýzu základních vztahů mezi jednotlivými sociálními skupinami pracujících. Především je možno ukazovat rozdílnou demografickou strukturu jednotlivých kvalifikačních skupin. Tím se odhalují existující rozpory v kvalifikační struktuře, její nerovnoměrný vývoj. Dále se sociologie musí zabývat zvláštnostmi vývoje jednotlivých skupin povolání. Ekonomika průmyslu již nemá prostředky k tomu, aby zachycovala vnitroprofesní a meziprofesní mobilitu, její motivy a směry. Sociologický průzkum však tyto tendence může poměrně dobře zachytit a pokud se této otázce věnuje dostatečná pozornost, je možno jednorázovým průzkumem zachytit profesní změny za delší předchozí období. Ze získaných údajů pak je možno usuzovat na vývoj v příštích letech. Tento postup usnadňuje plánování reprodukce pracovních sil i jejich rekvalifikace.

Sociologie průmyslu studuje sociální strukturu pracovních kolektivů také jako systém pozic a rolí. Kategorie profesních pozic a rolí umožňuje seskupovat povolání do velkých celků, a tak obsáhnout poměrně malým počtem údajů většinu pracovníků v daném podniku. Poznatky o sociální struktuře dělníků, mistrů, středních technických a administrativních pracovníků, specialistů a ředitelů jsou specifickým přínosem sociologie ke studiu sociální struktury průmyslu. Umožňují zejména zachytit sociální systém řízení a podíl jednotlivých skupin pracujících na řízení. Pro výzkum profesních pozic a rolí vedoucích hospodářských pracovníků byla vytvořena a v řadě výzkumů vyzkoušena metodika, která kombinuje výpovědi pracovníků o sobě s výpověďmi o jejich nadřízených a podřízených. Tímto způsobem je možno získané údaje značně objektivizovat a současně konfrontovat subjektivní představy o zastávané roli s jejím objektivním projevem v systému řízení [Kolář 1972].

Při rozboru sociální struktury pracovních kolektivů se ukazuje, že dělnické jádro těchto kolektivů tvoří většinou pracovníci několika málo profesí. (Ve dvou zkoumaných závodech tvořili více než polovinu všech dělníků pracovníci dvou profesí.) Tato skutečnost potvrzuje předpoklad, podle něhož je možno učinit problematiku profesí předmětem většiny sociologických analýz pracovních kolektivů. Půjde nyní o to zjistit hlavní profilující profese různých průmyslových oborů a odvětví a dále je soustavně zkoumat. Tak je možno velmi podstatně zkvalitnit podklady, které dávají sociologické průzkumy pro řízení výchovy dělnického dorostu i pro řízení vnitroprofesní i meziprofesní mobility.

Údaje o sociální struktuře pracovních kolektivů jsou „holou faktografií“, pokud nejsou spojeny s údaji o chování, postojích, hodnotových orientacích a sociálních normách jednotlivých profesních skupin. Teprve pak dávají plastický obraz sociální skutečnosti. Prostředky k systematickému získávání těchto údajů má právě sociologie a sociální psychologie. V tomto směru nemohou být zastoupeny jinými vědami. Sociologické a sociálně psychologické výzkumy

ukazují, že jednotlivé demografické skupiny, profesionální skupiny a kvalifikační skupiny se od sebe svými postoji liší. Výzkum těchto postojů pomáhá diferencovat pracovní kolektivy a zpřesňovat podklady pro řídicí práci vůbec a politickou a výchovnou práci zvlášť.

Vývoj sociální struktury pracovních kolektivů je nutno studovat také jako střídání generací. Jednotlivé generace se od sebe liší jak úrovní kvalifikace a způsobem jejího získání, tak i některými svými postoji a chováním. Zvláštní význam má proto zejména sledování procesu výchovy nejmladší dělnické generace. Sociologické průzkumy by měly sledovat, jak se vytváří vztah učňů ke kolektivu podniku. To je jedna z nejdůležitějších součástí procesu adaptace. Ne vždy jsou však tyto otázky předmětem sociologických výzkumů. Vysoký podíl vyučenců, kteří odcházejí krátce po vyučení nebo po základní vojenské službě do jiných odvětví národního hospodářství a často nevyužívají svou původní kvalifikaci, ukazuje, že proces jejich adaptace k získané profesi není dosud dobře zvládnut. Sociologické průzkumy musí na tuto skutečnost upozorňovat a zjišťovat příčiny.

Při studiu profesních pozic a rolí je třeba věnovat větší pozornost také středním administrativním pracovníkům, tj. písáčkám, účetním, sekretářkám apod. O této skupině pracovníků nemáme zatím dostatek údajů a také na ni nebyl dosud zaměřen monografický sociologický výzkum. Nedostatečný zájem o výkon těchto funkcí ukazuje, že i v této oblasti vzniká řada problémů, které je třeba řešit. Oblast administrativních pracovníků stojí často mimo zájem sociologů, i když zde zejména v souvislosti se zaváděním samočinných počítačů vznikají nové způsoby práce a s nimi spojené nové problémy. Velmi podstatně se mění funkční struktura pracovníků při převodu účetních a statistických operací na samočinné počítače. Celkově přitom počet administrativních pracovníků neklesá a tvoří významnou část pracovních kolektivů průmyslových podniků.

V souvislosti s problematikou profesních skupin vystupuje do popředí zájem i problematika obsahu práce. Sociologické výzkumy obsahu práce jsou značně rozšířeny zejména v sovětské průmyslové sociologii [Čelovek 1967], ve francouzské sociologii pak zejména u G. Friedmanna [Friedmann 1955]. Vyplývá z nich, že člověk svou práci značně přesahuje, že má mnohem širší znalosti a schopnosti, než dokáže ve své práci uplatnit. Právě pro hodnocení tvořivosti práce má velký význam klasifikace dělnických profesí, tak jak ji provádí sovětská průmyslová sociologie. Naše výzkumy ukázaly, že obsah práce je faktorem, který významně ovlivňuje stabilitu pracovníků v organizaci, mezilidské vztahy v pracovních kolektivech, podíl na řízení i prožívání volného času. Tyto výzkumy vycházely převážně ze subjektivního hodnocení tvořivosti práce pracovníky samými. Ve spolupráci s psychology je třeba vyvíjet objektivnější metody tohoto hodnocení. Přes určité nepřesnosti má však subjektivní hodnocení tvořivosti práce značný význam, protože se v něm koncentruje celý vztah člověka k práci, stupeň její oduševnělosti, zaujetí člověka prací. Je možno říci, že čím je práce tvořivější, tím více člověka „pohlcuje“, tím větší zaujetí jí věnuje. To vše svědčí pro to, aby subjektivní hodnocení tvořivosti práce bylo jedním z ukazatelů sociálního klimatu podniku.

S problematikou profesní struktury souvisí také možnost zvyšování kvalifikace jako základ dalšího osobního růstu pracovníků. Sociologické výzkumy ukazují, že určitá část pracovníků již tuto možnost nevidí a s tím také souvisí jejich nižší hodnocení perspektivy vlastního uplatnění v podniku. Inženýrsko-techničtí pracovníci většinou lépe hodnotí své možnosti zvyšovat si kvalifikaci než dělníci. Motivaci ke zvyšování kvalifikace a hlavně využívání již získané kvalifikace je třeba věnovat v sociologických výzkumech zvýšenou pozornost.

Jde nejen o otázky rozvoje osobnosti, ale i o využití značných prostředků, které byly společností vynaloženy na získání určité kvalifikace.

2. Pracovní podmínky

Značná pozornost je v sociální analýze věnována pracovním podmínkám. Používá se spíše subjektivního hodnocení těchto podmínek pracovníky než jejich objektivního měření, například prostředky ergonomie, fyziologie a psychologie práce. Sociologický průzkum může tedy zjišťovat naléhavost řešení pracovních podmínek tak, jak ji pocítují pracovníci zkoumaných kolektivů.

Výzkumy potvrzují, že v pracovních podmínkách jsou podstatné rozdíly mezi jednotlivými skupinami pracovníků. Především jsou to rozdíly v pracovním prostředí dělníků, z nichž velká část dosud trpí hlukem, exhalacemi, horkem, prašností a špatným osvětlením pracoviště. Rovněž vybavení šaten a umývárny bývá předmětem kritiky. Není proto nelogické, jestliže se v komplexních programech péče o pracovníky objevuje problematika pracovního prostředí na prvním místě.

K pracovním podmínkám patří také směnnost. Je to jeden z nejdůležitějších ukazatelů ekonomických, vypovídajících o využití základních fondů, i sociálních, ovlivňujících časový režim pracovníků. Průzkumy ukazují, že práce na jednu směnu podstatně zvyšuje spokojenost pracovníků. Směnnost velmi podstatně ovlivňuje flukтуаční tendence, pokud s prací na směny není spojena vyšší mzda. Směnnost však nemá vliv na spokojenost s vedoucím ani na hodnocení organizace práce; nezvyšuje tedy počet pracovních konfliktů. Směnnost více vyhovuje mužům než ženám, ženatým než svobodným, starším než mladším. Směnnost však zvyšuje závislost pracovníků na závodní jídelně a kvalita její práce významně ovlivňuje celkovou spokojenost pracovníků. Směnnost většinou nemá vliv na dobu trvání cesty do práce a z práce. Je tedy možno říci, že za určitých podmínek (zlepšení odměňování a péče o pracovníky) je možno zvyšovat směnnost, aniž to vyvolá podstatně vyšší nespokojenost pracovníků. Tyto otázky je třeba dále zkoumat zejména v souvislosti se zaváděním automatických linek s nepřetržitou výrobou.

3. Sociální klima

Sociální klima je poměrně dobře rozpracovanou oblastí sociální analýzy [Kohout-Kolář 1976]. Bylo již důkladně zkoumáno v celé řadě výzkumů. I když v pojetí jednotlivých autorů jsou dílčí rozdíly, jádrem sociálního klimatu zůstávají hodnotové orientace pracovníků, sociální normy pracovních skupin a vztahy mezi pracovníky, především pak styl řízení. Studium se soustřeďuje na výzkum těchto faktorů uvnitř podniků. Málo se zatím bere v úvahu vliv celospolečenských faktorů, které také sociální klima ovlivňují, jako je vztah mezi potřebami a zdroji pracovních sil, celková pracovní disciplína v národním hospodářství, rychlost technického, ekonomického a sociálního rozvoje daného průmyslového oboru, iniciativa a aktivita pracujících v daném odvětví národního hospodářství a v dané územní oblasti. Všechny tyto faktory ovlivňují sociální klima v konkrétních pracovních kolektivech. Plně však i nadále platí zásada, že o příznivé sociální klima v každém kolektivu je třeba bojovat, neregistrovat pasivně negativní jevy, jako nízké využití pracovní doby, vysoký podíl zmetků nebo nízkou kvalitu řídicí práce, ale usilovat o zvýšení pracovní morálky aktivními opatřeními v rozhodujících pracovních kolektivech daného podniku. Sociální klima je v každém podniku formováno všemi stránkami jeho sociálního systému, a proto může do značné míry odrážet chování a vědomí pracovního kolektivu. Proto musí být předmětem soustavné sociální analýzy.

S problematikou sociálního klimatu úzce souvisejí také tradice pracovního kolektivu. Pozitivní a negativní působení některých tradic by rovněž mělo být předmětem výzkumu, protože může značně pomoci při vytváření vztahů pracovníků k podniku. Hrdost na velké tradice technického pokroku či sociálních bojů může výrazně formovat vědomí pracovníků konkrétního podniku. Tyto tradice je však třeba vždy srovnávat se současným stavem, protože jen tak může tradice vyvolávat společensky aktivní chování pracovníků. Silné tradice vznikají zejména tam, kde přebírá povolání syn po otci, kde vznikají „dělnické dynastie“, kde v jednom podniku pracuje několik generací jedné rodiny.

Sociální klima výrazně ovlivňuje také aktivitu a iniciativu pracovníků. Průzkumy ukazují různý stupeň iniciativy pracujících v různých závodech a zejména v různých odvětvích národního hospodářství. To platí jak pro účast v socialistickém soutěžení, tak pro činnost komplexních racionalizačních brigád a hnutí zlepšovatelů a vynálezců. Účast ve zlepšovatelském hnutí zřejmě úzce souvisí s technologií výroby a z ní vyplývající profesionální a kvalifikační strukturou. Některá odvětví poskytují menší možnosti pro zlepšovatelství a vynálezeckví, v jiných naopak jsou dosud nevyužití možnosti. Počet podaných zlepšovacích návrhů se výrazně zvyšuje po deseti letech práce v závodě. Pokud jde o věk, je nejproduktivnější skupinou kategorie mezi čtyřicátým a padesátým rokem. Podávání zlepšovacích návrhů také silně koreluje se vzděláním a kvalifikací. V další výzkumné práci bude třeba zjišťovat motivaci zlepšovatelů a jejich názory na to, co by mohlo zvýšit rozsah a hlavně intenzitu zlepšovatelského hnutí.

V. Závěry

Při hodnocení vývoje naší ekonomiky orgány centrálního řízení bylo konstatováno, že jsou velké rozdíly v úrovni řízení různých podniků. Tyto rozdíly vyplývají mimo jiné i z rozdílné úrovně rozborové činnosti v těchto podnicích. Opomíjení rozboru struktury, aktivity a orientace podnikového kolektivu je dosud častým jevem. Je proto třeba řešit současně dva úkoly: vychovávat specialisty, kteří budou sociální analýzu provádět a současně učit vedoucí pracovníky jejich výsledků používat. Stále výrazněji se prosazuje poznání, že při řízení pracovních kolektivů se nevystačí jen s osobní zkušeností. Vybudování systému sociální analýzy ve výrobních podnicích je obtížný, dlouhodobý, ale splnitelný úkol.

Při sociální analýze pracovních kolektivů se jednak prohlubuje metodologie průmyslové sociologie, jednak se vytvářejí nové vztahy sociologie k příbuzným vědám. Sociální analýza probíhá v interakci výzkumných pracovníků, pracovních kolektivů a jejich vedoucích pracovníků a funkcionářů politických organizací. Potvrzuje se centrální úloha sociologie v sociální analýze.

Sociální analýza pracuje s již vytvořenými sociologickými kategoriemi, které jsou specifikovány a ověřeny řadou výzkumů. Je však třeba standardizovat metodiku zkoumání těchto kategorií tak, aby umožňovala plnou srovnatelnost údajů získaných v různých podnicích. Je žádoucí doplňovat zjišťování subjektivních názorů a údajů pracovníků objektivními měřeními i pozorováním a rozbořením objektivních materiálů a jinými metodami sociologické analýzy.

Sociální analýza rozvíjí také předmět těch věd, které jsou při ní uplatňovány. V oblasti průmyslové sociologie se zejména rozvíjí problematika obsahu práce

a zvyšování kvalifikace. Nové poznatky byly získány také o pracovních podmínkách.

V neposlední řadě sociální analýza ukazuje konkrétní problematiku aktivity a iniciativy pracovníků a pomáhá tak vytvářet předpoklady pro její efektivnější řízení.

Plánování sociálního rozvoje pracovních kolektivů a jím vyvolaná potřeba sociální analýzy vytvářejí podmínky pro kvalitativní změny v sociální funkci průmyslové sociologie. Rozsah sociální analýzy umožňuje zobecňovat její výsledky a zdokonalovat její metodologický aparát. Vytvářejí se předpoklady pro srovnávací výzkumy v různých podnicích a různých odvětvích národního hospodářství. Tento úkol vyžaduje soustavnou teoretickou a organizační práci na úrovni řízení základního výzkumu v oblasti ekonomické sociologie i empirických výzkumů v průmyslových organizacích.

Literatura

- Bauerová, J. — Kolář, J. — Růžička, J. a kol.: *O sociálním plánování*. Praha, Práce 1972.
- Čelovek i jeho работа. Sborník. Moskva, 1967.
- Čerkasov, G. N. — Kohout, J. a kol.: *Sociální aspekty řízení pracovních kolektivů*. Moskva, Praha, Bratislava — v tisku.
- Friedmann, G.: *Industrial Society*. Glencoe, The Free Press 1955.
- Kohout, J. — Kolář, J.: *Komplexní sociologický průzkum v Tesle Pardubice*. Praha, Sociologický časopis 1966, č. 4.
- Kohout, J. — Kolář, J.: *Predikce a sociální plánování*. Praha, Plánované hospodářství 1971, č. 1.
- Kohout, J. — Kolář, J.: *Úloha sociologie při zvyšování produktivity práce*. Sociologický časopis 1976, č. 6.
- Kohout, J.: *Sociální analýza a řízení socialistického podniku*. Praha, Práce 1976.
- Kolář, J.: *Vedoucí pracovník v sociologických průzkumech*. Praha, Moderní řízení 1972, č. 6—7.
- Rychtařík K.: *Dělnická anketa K. Marxe*. Praha, Sociologický časopis 1974, č. 2.
- Teoretická východiska plánování sociálního rozvoje pracovních kolektivů a místo sociálního plánu podniku v systému národohospodářského plánování*. Nepublikováno, Praha 1976.
- Šafář J. a kol.: *Ekonomika socialistického průmyslu*. Praha SNTL, Alfa 1976.

Резюме

Когоут Я. - Коларж Я.: К методологии социального анализа трудовых коллективов

В статье дана оценка социальных анализов, осуществленных в течение пятнадцати лет существования кафедры экономической социологии и психологии Высшей экономической школы в Праге. Обобщено излагаются основные проблемы комплексных социологических исследований на предприятиях Тесла-Пардубице, Электро-Прага в Глинско, Заводы воздухо-технических устройств в Милевско и Прахатице, типография «Мир» в Праге. Авторы указывают на постепенное углубление социальных анализов и их связь с работой политических и экономических органов в сфере управления социальным развитием трудовых коллективов. Одновременно они указывают на формулировку новых тем социальных анализов в связи с планированием социального развития и созданием комплексных программ заботы о трудящихся.

Во второй части статьи рассматриваются некоторые теоретические и методологические вопросы социального анализа трудовых коллективов. Социальный анализ является делом профессионального подхода разных специалистов к одному объекту, трудовому коллективу. В социальном анализе принимают участие и руководящие хозяйственные работники, и представители политических организаций и другие работники предприятий. Центральную роль играет социологический анализ, который незаменим другой научной дисциплиной, но в то же время не может и сам заменить экономических или психологических анализов. Большое значение с точки зрения социального анализа

имеет экономика данной отрасли. Частью социального анализа является сравнение предприятий и отраслей. Таким путем, через сравнение социальной оснащенности отдельных предприятий, можно объективизировать потребности. Что касается объема социального анализа, то он может охватывать как весь трудовой коллектив, так и выбранную его часть.

Далее обобщаются некоторые выводы из социального анализа. Прежде всего речь идет о рассмотрении социальной структуры, которую можно анализировать на основании статистических данных о классовой структуре, с помощью категорий положения и роли, через структуру профессий. Объективные данные следует дополнять данными об установках отдельных социальных групп. Особое внимание нужно уделять ученикам, которые представляют собой новую смену рабочего класса. К интересным результатам приводит анализ содержания труда представителей разных профессиональных групп. Предметом социального анализа являются и условия труда — в этой области еще сохраняются значительные различия между отдельными группами работников. Исследования выявили также предпосылки распространения сменной работы и влияния сменной работы на трудовые коллективы. Хорошо разработанной областью социального анализа является изучение социального климата. Анализируя его следует учитывать и общие общественные условия и традиции трудового коллектива.

Социальный анализ вскрывает различия в уровне анализов, а следовательно и управления, на разных предприятиях. Социальный анализ углубляет методологию промышленной социологии. Однако следует создавать условия для сравнимости социологических исследований путем стандартизации методики изучения основных социологических категорий.

Summary

Kohout J. — Kolář J.: Social Analysis of Working Collectives — Methodological Comments

The present paper evaluates the social analyses worked out so far during the fifteen years' existence of the Department of Economic Sociology and Psychology of the School of Economics in Prague. The crucial problems of complex sociological research carried out in the enterprises Tesla (Pardubice), Elektro-Praga (Hlinsko), in the works for producing aerotechnical devices (Milevsko and Prachatice) and in the printing house Mír (Prague) have been summarized here for discussion. The gradual increase in the thoroughness of social analysis and its connection with the work of political and economic organs in controlling the working collectives' social development are pointed out. Simultaneously, the formulation of new themes for social analysis in connection with social-development planning and the elaboration of complex workers' welfare programmes are referred to.

The second part of the paper presents some theoretical and methodological issues of the social analysis of working collectives. The social analysis is a matter of the professional approach of various specialists to the same object — i. e. the working collective. Also leading economists, representatives of political organizations and other workers employed in the respective enterprises participate in working out the social analysis. The central role is played by sociological analysis which is irreplaceable by any other scientific discipline — which, again, is unable to provide a substitute for economic or psychological analyses. Of great importance for social analysis is the economy of the given branch. The comparison of enterprises and branches forms a part of social analysis. Thus it is possible to objectify needs by comparing the social-equipment levels in various enterprises. As regards its extent, the social analysis comprises either a selected part of the working collective or the working collective as a whole.

The paper goes on to generalize some findings attained by social analysis. This involves, first of all, the analysis of the social structure which can be analyzed either with the aid of statistical data on class structure, or by means of position-and-role categories, eventually on the basis of occupational structure. Objective data are to be complemented with data concerning the attitudes of individual social groups. Particular attention should be devoted to apprentices who represent the coming shift of the working class. Interesting results have been drawn from the analysis of the work content of various professional groups. Also working conditions have been subjected to social analysis. At present, great differences continue to prevail in the working conditions of individual groups of workers. Research has

also revealed the preconditions for increasing the number of shifts worked off and the effect of shift work on the working collectives. The social climate represents a well-elaborated area of social analysis. In studying this, general social conditions and traditions of the working collective must be taken into account.

Social analysis reveals the different level of analytical and thus also of managerial work in various enterprises. Social analysis contributes to a more thorough elaboration of the methodology of industrial sociology. However, it is necessary to create preconditions for the comparability of sociological researches by means of a standardization of research methods applied in examining the basic sociological categories.

Práce je základní podmínkou pro vytváření osobnosti člověka. Ve svém díle *Ke kritice politické ekonomie* K. Marx říká, že „v aktu reprodukce se mění nejen objektivní podmínky, vesnice se stává městem, hvozď očištěný člověkem od lesa se stává polem — mění se i výrobci“ [Marx 1953].

Díky účasti člověka ve výrobě se vytvářejí nové síly, vztahy, potřeby, jazyk; to znamená, že bez aktivní výrobní činnosti, bez práce, se nemohl objevit soudobý člověk; práce je v základech jeho vzniku a rozvoje, je v základech jeho vědomí, v úrovni jeho kulturního, politického i světonázorového vývoje. Tento její vliv se nezměřitelně rozšiřuje zvláště v socialistické společnosti, kdy se likviduje podřízenost, vykořisťování a uvolňují se podmínky pro svobodnou a tvůrčí práci. Osvobozená práce je tedy základní podmínkou svobodného rozvoje osobnosti — to je také materialistické východisko k řešení otázky lidského rozvoje. Socialismus je společností osvobozené práce; právě v pracovní oblasti se člověk cítí především člověkem a utvrzuje se jako osobnost.

Nebylo tomu tak vždy. V historii rozvoje osobnosti se myšlenky o rozvoji osobnosti člověka práce objevily poměrně velmi pozdě. V raném období buržoazního humanismu je hlášána svoboda intelektu, později požadavek občanské svobody, který pak z oblasti duchovní přechází do oblasti politické, ekonomické, vyjádřené svobodou soukromovlastnického podnikání jako svobodou myšlení a jednání občana vlastníka [Gak: 1959].

Požadavek práv a svobod člověka práce se objevuje u prvních utopistů — T. Moora a Campanelly — a přirozeně se v plné šíři rozvíjí se vznikem marxismu.

Epocha vědeckotechnické revoluce přináší do této problematiky nové prvky. Všestranný rozvoj člověka práce se stává objektivní nutností. Pro socialistickou společnost představuje hlavní cíl a splývá s historickým posláním dělnické třídy. V kapitalistické společnosti přispívá k prohloubení rozporů: rozvoj osobnosti člověka práce ohrožuje stabilitu společenských vztahů. Boj o člověka práce a o jeho intelektuální rozvoj se stává frontou ostrého třídního boje.

Sociální politika za kapitalismu — manipulace s „lidskými vztahy“

Všimněme si především toho, proč monopoly a jejich ideologové věnují stále větší pozornost různým modelům „humanizace práce“, „social planning“ ap.

Jde především o to, že technický pokrok a rychlý růst organického složení kapitálu v moderních, částečně či úplně automatizovaných závodech znásobuje nepříznivé ekonomické následky vnitřních konfliktů. Tak třeba jen několik hodin trvajících prostojů zavinují miliónové ztráty, jimž podnikatelé dnes „rád“ předcházejí řadou ústupků v sociální politice.

Jde dále o to, že také nový poměr sil ve světě a existence socialistických zemí a jejich sociální politiky silně působí na sociální politiku monopolů. Tak například nemarxistický západoněmecký autor Franz Salter o tom píše:

„Vnitřní mechanismus sociálního pokroku v moderní průmyslové společnosti je také popoháněn vnějším působením komunismu“... a dodává přitom, že ... „Spolková republika musí — jestliže chce přežít — vynakládat podstatně větší podíl svého společenského produktu pro sociální, a tím i pro svou politickou imunizaci...“ [Salter 1961 : 269].

To však nejsou jediné vlivy. Další tlak ve prospěch sociální politiky je dán změnami ve struktuře novodobého kapitalismu: zatímco před druhou světovou válkou probíhala přeměna kapitalismu ve vyspělou průmyslovou společnost s velkými investicemi, které bylo zapotřebí „zhodnotit“ na účet mezd a spotřeby pracujících, po druhé světové válce se objevuje kapitalismus s industriální strukturou už dokončenou, s vysokým procentem fixního kapitálu a s vysokou produktivitou práce. Pro tuto novou strukturu je nutná vysoká konzumace ze strany dělnické třídy a pracujících vůbec, nemá-li být ohrožena ekonomická a politická stabilita zřízení.

Sociální politika je tedy produktem řady tlaků, je jí věnována stále větší pozornost a pro účinnou manipulaci s pracujícími jsou v jejím jméně vytvářeny nejrůznější modely humanizace práce. Západní buržoazní sociologie vykonala od začátku tohoto století, zejména po druhé světové válce, nesmírně mnoho například pro takové velkopodniky, jako jsou Ford, Renault, Volkswagen, Olivetti, Fiat atd. Jejím význam je výstižně dokumentován výrokem Henryho Forda mladšího: „... kdyby americký průmysl dovedl náležitě využít teorie „human relations“ v našich podnicích, mohl by dosáhnout takového zvýšení produktivity práce, jaké se mu nepodařilo docílit za několik desítek let trvání mechanizace“ [US News 1976] (1)

„Modely“ se od sebe liší svými názvy a některými detaily, jejich cílový záměr je však stejný — manipulace s pracujícími. Jde například o takové „modely“, jako je teorie i praxe „human relations“ (mezilidských vztahů) v anglosaských zemích, sociální partnerství v NSR a Rakousku, asociace práce a kapitálu ve Francii a pozůstatky paternalismu v Itálii. Přitom přirozeně dochází v jednotlivých zemích kapitalismu k promísení těchto „modelů“ a jejich nových variant, k vzájemnému přebírání zkušeností, „zdokonalování“, protože podstata všech je stejná. Jsou zaměřeny na rozklad třídní jednoty dělnické třídy, na likvidaci dosaženého stupně třídního sebevědomí, na oslabení významu a úlohy kolektivních smluv, na rozdrobení dělnických, odborových i dalších třídních organizací na závodech.

Teorie „human relations“ je spojena s novými stupni kapitalistické racionalizace v USA, nese pečeť vysloveně amerického spojení intenzifikace práce a ideologického působení na dělníka. Nové psychologické nástroje tohoto působení spočívají v tom, že se dělníkovi namlouvá, že je rovnoprávným partnerem „celozávodního společenství“, vedení závodu s ním „počítá, cení a váží si ho“.

Teorie sociálního partnerství je typická pro NSR a Rakousko (např. Volkswagen a jiné závody). Je to vlastně vyjádření „spolupráce“ mezi kapitalistickým vedením podniku a dělníky ve formě smlouvy o „partnerství“, předpokládající, že dělníci se zřeknou třídního boje za tzv. „účast na řízení podniku a jeho ziscích“. Demagogický klam je zřejmý.

Paternalismus je zajímavý jako varianta pro menší podniky. Jeho vliv ještě působí v některých částech Itálie a v zemích Latinské Ameriky. Cílí k tomu,

(1) V této souvislosti je zajímavé zmínit se o instituce tzv. „counsellors“ (poradců), které má třeba firma Ford ve svých závodech a kteří mají za úkol poskytnout dělníkům rady

v jejich problémech, „ulehčit“ jim, aby se v klidu mohli opět věnovat v dílně „své“ práci.

aby se dělník zřekl účasti v třídním boji — přemle, dárky, odměny za loajálnost ke „svému“ závodu atd. Dosáhl vlivu v Itálii pro dlouhotrvající rozkol v dělnickém hnutí, působení katolické ideologie, slabý rozvoj kolektivních smluv.

Francouzská varianta *asociace práce a kapitálu* má tytéž cíle. Jde především o to učinit nejasnou odpověď na otázku, jaký je charakter výrobních vztahů za kapitalismu a odvést pozornost dělníků od otázky základní, určující charakter těchto výrobních vztahů: Kdo je vlastníkem výrobních prostředků?

Metody realizace těchto různých teorií „mezilidských vztahů“ jsou skutečně toho druhu, že mohou přinést velké škody dělnické třídě. Nesmíme totiž zapomínat, že všechny tyto metody „participace“ dělníků na růstu výroby v kapitalistických závodech mají svoje určité objektivní opodstatnění: každá stávka totiž brání využití *vyššího organického složení kapitálu* a kapitalisté raději souhlasí se zvýšením dávek na sociální výdaje. To ovšem napomáhá — zejména mezi nepevnými vrstvami dělníků — určitému šíření iluzí, oslabuje to boj na ochranu každodenních zájmů i konečných cílů dělnické třídy.

Nové metody „humanizace práce“ nejsou ničím jiným než propracováním starých systémů, především taylorismu a fordismu. Jejich smyslem je použít všech prostředků pro dosažení maximálního výkonu dělníka. „Dostat skutečně z dělníka všechno, co je možné podle pravidel vědy, a současně ho donutit, aby věřil, že právě v tom spočívá metoda ‚human relations‘, to je právě úkol buržoazní sociologie v jejích básních o jakési „humanizaci kapitalismu“ [Kiselev, Mošenskij 1960].

Po druhé světové válce dostoupila kapitalistická organizace práce takového stupně intenzifikace, že na mnoha závodech byla nejen dosažena, ale i překročena hranice fyziologických možností člověka. Prudce rostl výrobní traumatismus, a to tak, že „přibližně od třiceti let trpí dělníci těmito pracovními podmínkami tak, že už je nemohou vydržet“, říká Otto Graf na římské konferenci o „human relations“. Z tohoto aspektu proto posuzujeme teorii a praxi této koncepce sociální politiky. Byla prosazována s různými úspěchy, dodnes však zůstává základem sociální demagogie, cílené k oslabení třídního vědomí dělníků. Z celé řady příkladů je však vidět, že ani rafinované formy manipulace, ani určitý růst životní úrovně pracujících podstatně neovlivňuje — zejména v západní Evropě — jejich třídní uvědomění.

Buržoazní modely „humanizace práce“ jsou omezeny rámcem podniků a stropem soukromovlastnických vztahů. Mohou navodit v nejlepšíh případě určitou fikci osvobození práce. Nejde v nich o seberealizaci člověka práce, o skutečnou účast pracujících na řízení, nýbrž jen o fikci této seberealizace a účasti.

Systém „social planning“ na Západě ve skutečnosti zakrývá rozpory v makro-rozměrech a mikro-rozměrech kapitalistické společnosti a živí iluze o možné harmonii mezi prací a kapitálem. V boji dvou protikladných soustav má významnou ideologickou roli.

Třídní přístup k humanizaci práce

Uskutečnění socialistického modelu „humanizace práce“, jímž má být podpořen sebeuvědomovací proces v dělnické třídě, předpokládá změny společenské struktury, zejména odstranění soukromého vlastnictví. Svoboda člověka musí být chápána především jako osvobození jeho práce, tedy také jako boj za likvidaci zbytků staré kapitalistické dělby práce.

Likvidací staré dělby práce se zabývali klasikové marxismu právě ve spojitosti s vytvářením možností pro všestranný rozvoj pracujících a pro rozšířo-

vání podmínek jejich účasti na řízení společnosti. V *Německé ideologii* a v dalších pracích je zdůrazňováno, že společnost musí být úrovní svých výrobních sil zralá pro masovou kontrolu a jednotlivci musí být objektivním rozvojem připraveni k účasti na takové masové a demokratické kontrole. A tak se stává otázka svobody především otázkou aktivního boje mas, vedených jejich politickou organizací, za odstranění zbytků dědictví staré kapitalistické dělby práce. Socialismus, do značné míry ovlivněný ve svých prvních krocích materiálně technickou základnou zděděnou po kapitalismu, je také určitou dobu omezen v možnostech svého projevu jako vyššího společenského řádu s hlubší a širší svobodou. Svoboda se zde může — v této době — rozvíjet jen v rámci *nutnosti*, v jejichž mezích se socialismus rozvíjí a již musí respektovat. Tato situace vyžaduje aktivní přípravu pro společenskou kontrolu, jak to Marx předvídá ve třetím díle *Kapitálu* [Marx 1956 : 368], pro kontrolu racionálnosti v organizaci výroby, resp. zákonu ekonomie času, pro kontrolu toho, aby všechna činnost sdružených výrobců byla vykonávána v prostředí a podmínkách nejpříhodnějších jejich přirozenosti.

Problém ovšem není ve faktu kontroly. Problém je v tom, aby daná sociální forma umožňovala při svém řízení *masovou všelidovou* kontrolu. A to právě vyžaduje neustálou postupnou likvidaci zbytků staré kapitalistické dělby práce a vytváření jejích nových forem odpovídajících tomuto požadavku *masové* společenské kontroly. Školou k tomu je a má být komplexní socialistická racionalizace. To zdůrazňují už zakladatelé sovětské organizační a racionalizační školy dvacátých let — Keržencev, Gastěv, Strumilin, Jermanskij. Socialistická racionalizace „nemůže nestavět do čela princip optima v použití všech faktorů výroby, tedy i lidského, zatímco kapitalismus staví proti tomuto požadavku socialistické racionalizace principy maxima, samozřejmě ve vztahu k faktoru živé síly dělníků ... další rozdíl mezi kapitalistickou a socialistickou racionalizací je v tom, že první je zaváděna do života mimo dělníky a proti nim. Oni jsou jejím objektem, nikoli subjektem ... proto socialistická racionalizace má k mase pracujících poměr ne jako k objektu, na nějž padnou nejtěžší její důsledky, ale jako hlavnímu činiteli a aktivnímu nositeli racionalizace, který svou vlastní rukou zavádí do života racionalizaci všemi jejími stránkami. Je s ní spojen bytostně, a proto skutečná socialistická racionalizace je schopna — a my se o to musíme snažit — zapálit entusiasmus dělnických mas..., jen tak také ji můžeme zvednout na výši, která na Západě není možná... Vychováváme v lidech, v dělnické třídě, nenávisť k neracionálnímu v práci a řízení, v organizaci výroby, je to výchova nad všechny neracionálnější“ [Jermanskij: 1933].

Pro socialisticky pojmávanou vědeckotechnickou revoluci, stejně jako pro socialisticky pojmávanou racionalizaci je *typický* požadavek, aby nejen pracující člověk, ale sama dělnická třída a její pracovní podmínky byly předmětem takové péče, která by byla procesem neustálé přeměny objektu — člověka práce — v *subjekt*, v nositele technického, ekonomického i politického pokroku.

Marxistické pojetí péče o člověka ve výrobě

Sociální politika na závodech se dnes stává mezinárodně i vnitropoliticky frontou ostrého třídního boje. Musí být proto kvalitativně socialisticky jasná a kvantitativně rozsáhlejší než sociální politika kapitalistických závodů. Je to důležité z řady důvodů vnitřních — pro upevnění odpovědnosti dělnické třídy za vývoj společnosti i dělnické osobnosti —, ale také z důvodů mezinárodních — jako silný argument proti demagogii s lidskými právy a svobodami, jako argument podporující mezinárodní revoluční a pokrokové hnutí, které z našich

sociálních plánů může čerpat cenné zkušenosti použitelné v soudobém politickém a ideologickém boji.

Socialistická péče o člověka práce musí mít dva přístupy: a) přístup k člověku jako k objektu pozornosti — péče o jeho problémy a zájmy; b) přístup k člověku jako k rozvíjejícímu se subjektu, nositeli myšlenek socialismu, včetně myšlenek sociálních plánů. Pracující člověk za socialismu, zejména v epoše vědeckotechnické revoluce, musí být přirozeně respektovaným objektem pozornosti, cílem ovšem je, aby byl především subjektem celospolečenských procesů a vědeckotechnické revoluce. Koncepce systému péče o člověka v podniku nemůže tedy spočívat pouze v jakési ochraně před negativními „důsledky“ vědy a techniky nebo ve zlepšování existenčních podmínek. Tento úkol je jistě také svrchovaně důležitý a musíme ho plnit způsobem důstojným socialismu. Avšak k tomu, aby pracující zvládli, resp. aby byli ochotní a připraveni zvládnout všechny úkoly rozvoje vědeckotechnické revoluce v podmínkách socialismu, nepostačí jenom kvantitativně lepší péče v objektovém zaměření. K tomu je třeba mnohem více — což je ta nejzávažnější odlišnost od modelů tzv. humanizace práce a sociálních plánů na Západě — totiž aby se stále více stávaly subjekty srůstání předností socialismu a vymožeností vědeckotechnické revoluce.

Jde především o to, aby dělníci v co nejširší mase chápali odpovědně své funkce vlastníků výrobních prostředků a příslušníků vládnoucí třídy. Jde o to, aby se plně rozvíjely jejich tvůrčí síly a schopnosti v procesu, v němž se kvalitativně mění a zlepšují jejich pracovní a životní podmínky, například v důsledku jejich účasti v komplexní socialistické racionalizaci. Nezdůrazňujeme-li lidské hodnoty ve společenské výrobě a ve spojitosti s bojem dělnické třídy zejména, poškozujeme tím vážně psychologii příslušníků dělnické třídy. Tam, kde se některé negativní důsledky vědeckotechnické revoluce, například špatných pracovních podmínek a pracovního prostředí, řeší jen omezeně, jen z hlediska „jednoduché péče o člověka“, takové „péče“, kde dělník je koneckonců chápán jen jako „objekt“, jen jako „obstarávaný objekt“, nejenže se nerealizuje specificky socialistický obsah vědeckotechnické revoluce, ale na konec jsou i ekonomické výsledky mizivé. Stranou a odbory žádaná péče o pracující musí být chápána jako jednota péče o objekt i subjekt celospolečenských procesů a vědeckotechnické revoluce. V této souvislosti jsou stále poučné některé myšlenky klasiků marxismu-leninismu, staré a přece tak objevně dnešní tam, kde mluví například o „intelektualizaci“ dělníka a dělnické třídy, o uvolnění cest pro růst její kvality. Podobné myšlenky později stejně jasně vyjádřil V. I. Lenin v návrhu programu strany, kde zdůraznil třídní charakter řady požadavků týkajících se zlepšení pracovních podmínek v zájmu ochrany dělnické třídy před jejím fyzickým a morálním zeslabením a také v zájmu rozvoje jejích schopností pro další fáze boje za svobodu.

Závěr

Sociální politika socialistické společnosti je kvalitativně i kvantitativně odlišná od toho, co je pod různými modely „human relations“, „social planning“ atd. prezentováno na Západě.

Jde v ní o důsledné respektování jednoty dvou faktorů: na jedné straně odpovědnosti člověka práce vůči socialismu a na druhé straně péče socialismu o člověka jako objekt. Komplexní rozvoj člověka práce jako subjektu i objektu je složitý úkol, k němuž musíme přistupovat dobře připraveni. Nelze přitom urychleně sestavovat plány sociálního rozvoje podnikových kolektivů dříve,

než jsou k dispozici směrnice či alespoň promyšlené koncepce podnikových sociálních plánů. A to se často na závodech stávalo. Nebylo to však ani tak z důvodů módnosti, jak se někteří soudruzi domnívali, jako spíše projev „žízň“ po zdokonalení vlastních programů péče o pracující. Nezapomeňme, že diskuse o sociálním plánování se začaly rozvíjet v době, kdy bylo potřeba hledat nové rezervy, kdy život sám začal zdůrazňovat význam „faktoru člověk“. Na závodech chtěli využít začínající autoritu plánů sociálního rozvoje, aby překonali některé dosavadní obtíže tím, že by komplexněji rozvinuli péči o lidi ve výrobě. Bylo zde ovšem nebezpečí (za stavu, kdy ještě ve vrcholných orgánech nebyly hotové koncepce sociálního plánování), že „plány sociálního rozvoje kolektivů na závodech“ budou ztotožňovány s „programy podnikové sociální politiky“, se sociálními programy, jako tomu bylo dříve.

Má-li být plán sociálního rozvoje úspěšný, musí být dokonale připraven. Je proto nutno klást vysoké nároky na odborné, politické i teoretické pracovníky, kteří se na jeho zpracování podílejí. Sociální plán musí být založen na marxisticko-leninských principech rozvoje člověka a společnosti a nezastupitelnosti vedoucí úlohy dělnické třídy. Tyto zásady najdeme ve vědomí lidí z jádra dělnické třídy a můžeme se o ně opřít: jde o to, aby bylo jasno o naší povinnosti neustále stimulovat proces, v němž obklopujeme péčí člověka práce jako objekt, abychom ho učinili připravenějším pro jeho přeměnu v subjekt, v nositele celospolečenských procesů i procesů vyvolaných vědeckotechnickou revolucí.

Při plnění úkolů vytyčených směrnicemi strany a odborů musíme přistoupit k hlubšímu rozpracování marxistické teorie práce jako nutné podmínky pro růst efektivitu našeho ideologického boje v oblasti výroby i vnitřních a mezinárodních ideologických střetání.

Literatura

- Gak, G.: *Strojitelstvo kommunisma i vsestoronneje razvitije ličnosti*. Moskva, Kom-munist 1959; č. 12.
- Jermanskij, O. A.: *Těoriija i praktika racionalizacii*; V. rozšířené vydání. Moskva, Leningrad; Izdatel'stvo narodnogo komissariata tjaželoj promyšlennosti 1933.
- Úvod ke IV. vydání (1929) a V. vydání (1930).
- Kiselev, I.—Mošenskij, F.: *Novyje metody postuplenija monopolij protiv rabočego klassa*. Moskva, Kommunist 1960, č. 9.
- Marx, K.: *Ke kritice politické ekonomie*. Praha, SNPL 1953.
- Marx, K.: *Kapitál, III*. Praha, SNPL 1956.
- Salter, F.: *Deutschland und der Sowjetkommunismus*. München, Dietz Verlag 1961.
- US News and World Report*. Washington 1976; květen.

Резюме

Годек А.: Две модели социальной политики

В статье противопоставляется социалистическое планирование западному «соушэл плэннинг» — «социальному планированию»: у последнего подчеркивается его неосуществимость в масштабах всего общества и, вытекающая из этого, иллюзорность «социального планирования» в буржуазном обществе. Затем автор переходит к вопросу о т. наз. буржуазных моделях гуманизации труда и доказывает их ограниченность рамками частнособственнических отношений, как вне предприятия, так и на каждом отдельном предприятии, и иллюстрирует их грубо прагматическую цель, заключающуюся в создании фикции «гуманизации труда». Он указывает на фактическую основу, экономические и политические источники построения этих моделей: напр., технический прогресс и быстрый рост органического состава капитала на современном автоматизированном предприятии приводит к миллионным потерям при самых незначительных социальных столкновениях, поэтому предприниматели «охотно» дают средства на социальную политику в рамках предприятия. Известное влияние оказывает и социальная политика социалистических стран.

Наш подход к путям «гуманизации труда» (термин заимствован в интересах упрощения раскрываемого автором классового столкновения) документируется на подходе классиков — Маркса, Энгельса, Ленина — к этому вопросу, изложением мнений представителей советской организационной школы двадцатых годов — Ерманского, Гастева, Керженцева, Струмилина — исходящих из некоторых принципиальных положений классиков. Такой принципиальный подход развивается в наше время некоторыми авторами. В их работах подчеркиваются условия социалистического варианта научно-технической революции, предполагающие подход к человеку и к рабочему классу как к единству объекта и субъекта общественных процессов и научно-технической революции. Гуманизация труда понимается как основная цель и перспектива социалистического общества.

В заключении статьи указывается на новые задачи общественных наук в области социалистического планирования, прежде всего на необходимость выяснения ряда понятий, как, напр., социальная программа, план, политика, и на требование углубить ряд принципиальных классовых подходов к социальному планированию, которые могут предвратить всю эту область и в частности сферу труда в сильное оружие в современной идеологической борьбе.

Summary

Hodek A.: Two Social Policy Models

The paper deals with the contradictory relation between socialist planning and the western "social planning"; particular attention is paid to the latter's societal impracticableness and the hence ensuing fallacy of its conception as "social planning". The paper then goes on to consider the so-called bourgeois models of the humanization of labour, demonstrating their limitation by the ceiling of the private-ownership relation outside and within the enterprise and documenting their grossly pragmatic goal: here, in fact, it is a fiction of the "humanization of labour" that is involved. It lays open the objective, economic and political sources of these bourgeois models: for instance, the technological progress and the rapid growth of the organic structure of capital in a modern and automated enterprise bring forth (in result of even the smallest conflicts) losses of millions; consequently, the entrepreneurs "willingly" supply money to support this enterprise social policy. Also the influence of the social policy practised in the socialist countries plays its role.

As regards our own approach to the methods of "humanization of labour" (for the time being, we are taking over this concept for the sake of simplifying the class confrontation pursued), it is documented both by the approaches of classics — Marx, Engels and Lenin — to the matter in question and by the views expounded by the representatives of the soviet organization school of the twenties — Yermanskyi, Gastyew, Kerzhentzew and Strumilin — who took over some of the fundamental approaches used by the classics. In contemporary theory and practice, these fundamental approaches are developed by some modern authors. These lay particular stress upon the conditions of the socialist variant of the scientific and technological revolution, implying the approach to man and to the working class as a unity of object and subject of societal processes and the scientific and technological revolution. The humanization of labour is conceived as a basic goal and perspective of socialist society.

In concluding, the paper points out further tasks of the social sciences in the area of socialist planning, and particularly the necessity of elucidating a number of concepts, e. g. "social programme", "plan", "policy", and of responsibly elaborating a number of fundamental class approaches capable of producing an important weapon in the contemporary ideological struggle from the elaboration of a social plan in general and from the area of work in particular.

Obsah článku je rozdělen do tří problémových okruhů:

1. *Vznik a obsah systému řízení sociálních procesů*
2. *Požadavky na zdokonalení systému řízení sociálních procesů v období budování rozvinuté socialistické společnosti*
3. *Úloha sociálního plánu v systému řízení sociálních procesů a strategie a taktika jeho zavádění*

1. Vznik a obsah systému řízení sociálních procesů

Pokusy o řízení sociálních procesů se objevují v celé historii lidstva, někdy vyúsťují až v prognostické vize (např. utopického socialismu). Skutečný *systém řízení sociálních procesů* vzniká až na základě likvidace soukromého vlastnictví výrobních prostředků, „zspolečněním de facto“, vyvlastněním kapitalistů — na základě vzniku celospolečenského vlastnictví a bezprostřední společenské kooperace práce, na základě cílevědomé revoluční aktivity širokých pracujících mas v čele s vedoucí dělnickou třídou a komunistickou stranou.

Tento systém je charakterizován řadou nových rysů: Především je to *změna cílových funkcí* — od kapitalistické maximalizace zisku k uspokojování neustále se rozvíjejících hmotných a kulturních potřeb pracujících.

Za druhé je to *změna celé institucionální základny* systému řízení, na jejíž vrchol se dostává avantgarda vedoucí dělnické třídy — komunistická strana. Strana vytyčuje základní strategicko-taktické úkoly v jednotlivých etapách socialismu, řeší základní otázky politického, hospodářského a kulturního rozvoje, řídí práci na plánech a zákonných opatřeních, zabezpečuje rozvoj a rozmístování kádrů na základě leninských principů kádrové práce, pomáhá hospodářským organizacím a řídicím orgánům v jejich práci, kontroluje a usměrňuje jejich činnost, rozvíjí účast pracujících na organizaci, řízení a kontrole. Činnost strany je jádrem, podstatou celého systému plánovitého řízení sociálních procesů. „Vedoucí a organizátorská úloha strany je nenahraditelným a nezměnitelným předpokladem úspěšného socialistického postupu vpřed“ [XIV. sjezd KSČ 1971 : 64].

Vedoucí úloha politického vedení komunistickou stranou je předpokladem rozvoje státní politiky, ekonomických, výchovných, obranných a právních, řídicích funkcí *socialistického státu* jakožto výkonného nástroje lidové vlády. Kromě státní linie řídí strana společenský rozvoj prostřednictvím *masových organizací pracujících* v čele s Revolučním odborovým hnutím a Svazem mládeže, které s ostatními politickými stranami, sdruženými v jednotnou frontu pracujících, rozvíjejí politicko-výchovnou a zájmovou činnost a napomáhají rozvoji velké iniciativy a účasti pracujících na řízení.

Za třetí je to *vznik jednotného národohospodářského plánování* jako v historii zcela nového, specificky socialistického předvídání a řízení. „Jen takové

budování si může zasloužit názvu socialistické“, napsal V. I. Lenin, „které se bude provádět podle velkého všeobecného plánu“ [Lenin 1959 : 30].

Socialistický institucionální systém spolu s nezastupitelnou vedoucí rolí dělnické třídy je základem systému nejvyššího typu demokracie, založené na široké iniciativě a účasti pracujících na politickém vedení, státněprávním a ekonomickém řízení, které se stává poprvé v historii cílově plánovitým, založeným na vědeckém poznání objektivních zákonitostí společenského rozvoje.

Socialistické řízení sociálních procesů představuje otevřený, spolu s rozvojem společnosti se zdokonalující systém, který se v průběhu budování socialismu inovuje, obohacuje o stále nové progresivní prvky.

2. Požadavky na zdokonalení systému řízení sociálních procesů v období budování rozvinuté socialistické společnosti

Z celosvětových hledisek prošlo budování socialismu třemi etapami. V první etapě se socialismus rozvíjel v Sovětském svazu *v podmínkách kapitalistického obklíčení*. V druhé etapě, kdy *vzniká a rozvíjí se světová socialistická soustava*, dochází uvnitř jejích hranic k rychlému a plynulému ekonomickému růstu. Podíl socialistických zemí na světové průmyslové výrobě vzrůstá z 10 % v r. 1937 na 33 % v r. 1957, zatímco snižování podílu kapitalistických zemí je provázáno labilitou hospodářství za všeobecné krize kapitalismu. Třetí etapa soutěže dvou společenských systémů je charakterizována výraznou *změnou poměru sil ve prospěch socialismu*.

V r. 1970 již připadá na socialistické země 25,9 % světového území a 36,6 % obyvatelstva, 39 % světové výroby a 40 % výroby zemědělské. V r. 1970 průmyslová výroba socialistických zemí 13krát převyšovala objem v r. 1937. Celkový národní důchod všech zemí RVHP se proti r. 1950 zvýšil 4,8krát. Tento v historii nebývalý ekonomický růst byl provázen podstatnými změnami celé sociální struktury a rozvojem politické a kulturní nadstavby.

Na základě těchto podstatných progresivních změn vchází socialistická rozšířená reprodukce do nových podmínek, charakterizovaných přechodem od převážně extenzivního růstu, v němž rozhodujícím faktorem bylo rostoucí množství bezprostředně vynakládané práce, k intenzivnímu růstu. Do popředí vystupují *intenzivní faktory společenského inovačního procesu*: rozvoj vědy a techniky, plánovitě řízení a všestranný rozvoj pracujících, který se stává „průsečíkem“ rozvoje všech intenzivních faktorů růstu.[1]

Nové podmínky socialistické rozšířené reprodukce jsou charakterizovány „organickým spojením vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistické hospodářské soustavy [XXIV. sjezd KSSS 1971 : 48].

Rozvoj vědeckotechnické revoluce přináší řadu problémů a zároveň prostředků jejich řešení, přičemž se ukazuje, že pouze socialistické společenské zřízení je schopno těchto nových prostředků plně využít.

(1) Na objektivní nutnost tohoto „uzlového bodu“ růstu poukázal K. Marx v prvním náčrtu *Kapitálu*: „... bezprostřední práce jako určující princip výroby ... se kvantitativně redukuje na menší podíl, kvalitativně pak sice ne nepostradatelný, ale podřízený moment ve srovnání s všeobecnou vědeckou prací, s technologickým využitím přírodních věd na jedné straně, i ve srovnání se všeobecnou produktivní silou ...“. Nastává „... přeměna výrobního procesu z prostého pracovního pro-

cesu v proces vědecký, který si podřizuje přírodní síly, aby mu sloužily, a nutí je tak působit ve službách lidských potřeb ...“. „... Při této přeměně nevystupuje jako základní pilíř výroby a bohatství bezprostřední práce, kterou člověk koná, ani doba, po kterou pracuje, nýbrž zvládnutí jeho vlastní všeobecně produktivní síly, jeho pochopení přírody a její ovládnutí jeho bytím jako společenského organismu — *zkrátka rozvoj společenského indívidua*“ [Marx 1974 : 330—336].

Mezi hlavní problémy patří vysoký stupeň vyčerpanosti klasické energetické a surovinové základny, která je ve své prvotní podobě neobnovitelná. Před lidstvem stojí nutnost podstatné, revoluční změny struktury energetické a surovinové základny směrem k novým, především atomovým a vodíkovým zdrojům energie a ušlechtilým kovovým a syntetickým surovinám. Rozvoj průmyslu je ve vrcholných stadiích industrializace spjat s devastacemi a exhalacemi přírodního prostředí, s nebezpečím narušení světové ekologické rovnováhy, a tím s životní nutností přechodu od prosté exploatace k uvědomělé, cílevědomé a plánovitě tvorbě životního prostředí.

Dalším problémem je vysoký stupeň vyčerpanosti extenzivních zdrojů růstu lidského pracovního potenciálu, který vyvolává nutnost zrychleného technického rozvoje. Akcelerace technického rozvoje je však spjata s růstem investiční činnosti narážející na omezenou míru akumulace v podmínkách nižších forem dělby společenské práce a technického rozvoje. Proto vystupuje do popředí s novou závažností problém efektivnosti práce, výroby a řízení na základě mobilizace intenzivních zdrojů růstu.

Tyto nové podmínky rozšířené reprodukce nutně implikují požadavky na změny v systému řízení a především pak v jeho základním, cílovém subsystému, národohospodářském plánování. Tyto požadavky lze stručně formulovat asi takto:

1. Požadavek komplexnosti, celostnosti, systémovosti řízení,

kteřý vyplývá z dialektických souvislostí mezi všemi jednoduchými momenty výrobních sil, výrobních vztahů a nadstavbových prvků, právě tak, jako rozvoj subjektivního lidského faktoru jakožto představitele „souhrnu společenských vztahů“ [K. Marx], který se dostává do popředí.

Podobně jako v materiálně technické i v lidské stránce výrobních sil dochází k podstatným strukturním změnám, charakterizovaným nutností rychlého vzestupu všeobecného vzdělání a kvalifikace, jejíž obsah se mění od úzké k široké specializaci. Všestranný rozvoj pracujících, pro něž je nutno rozvíjet celý systém sociálních podmínek, je základní podmínkou technického a ekonomického rozvoje. Je i objektivní základnou rozvoje sociálního plánování, které od počátku prolíná socialistickým plánovacím systémem, avšak v současné době se dostává do popředí jako nejvýraznější inovační prvek.

Požadavek komplexnosti se do systému řízení promítá ve 3 rovinách: 1. v rovině komplexnosti společenského reprodukčního a inovačního cyklu, 2. v rovině komplexnosti všech materiálně technických, ekonomických a sociálních stránek společenského rozvoje, 3. v rovině komplexnosti vazeb vertikálního a horizontálního průřezu plánem a celým systémem přímého řízení. V té souvislosti vystupuje do popředí úloha komplexního, sociálně ekonomického plánování a řízení územních celků, které musí být v rámci národohospodářského plánu v souladu se systémem resortních plánů. Tím se dříve převládající řídicí princip vertikálně oborový, který zdůrazňuje reprodukci extenzivního růstu, propojuje s principem oblastně horizontálním, který zdůrazňuje cílově programové, celostní, komplexní dialekticky systémové přístupy, nutné k využití intenzivních faktorů společenského růstu.

2. Požadavek vědeckosti

V genezi společenského řízení se objevují výrazné vědecké prvky počínaje italským „quattrocentem“, kdy vzniká podvojně účetnictví, nesoucí všechny znaky tehdejšího vědeckého poznání. Přes taylorovský „Scientific Management“, nazvaný V. I. Leninem výstižně „vědeckým systémem ždímání potu

a krve dělnické třídy“, rozvíjejí se vědecké prvky v kapitalistickém řízení na základě keynesiánského směru teorií ekonomického růstu a dalších škol, z nichž nejvýraznější je současná nová škola průmyslové dynamiky, bazírující na teorii struktur a systémů. Všechny buržoazní teorie řízení však jsou omezeny na určitou stránku společenské existence, z níž zvláště nejdůležitější a základní stránka ekonomická bývá opomíjena.

Teprve marxismus-leninismus jako obecná vědecká společenská teorie se stává obecným teoretickým a metodologickým základem systému socialistického řízení, který zahrnuje dialektiku rozvoje všech stránek společenské existence. Marxismus-leninismus v sepětí s vedoucí a tvůrčí úlohou dělnické třídy a její avantgardy představuje materializaci marxisticko-leninské společenské vědy v praxi budování socialismu. Proto také všeobecnou cílovou funkcí systému marxistických společenských věd a celé řady věd přírodních je zdokonalování socialistického systému plánovitého řízení, které je mohutným, všeobecným intenzivním faktorem zvyšování efektivnosti a rozvoje socialismu na základě optimalizace rozvoje všech stránek společenské existence.

3. Požadavek perspektivnosti

Perspektivnost byla vždy základním atributem socialistického řídicího systému, jehož dlouhodobým cílem je postupné dosažení vyšší fáze komunistické formace, jejíž základní rysy byly vytýčeny již zakladateli vědeckého komunismu. V současném období nabývá požadavek perspektivnosti forem založených na inovačním charakteru společenského růstu, jehož základem je rozvoj vědy jako výrobní síly. Zdůrazňuje se nutnost plánovitého postižení rozvoje celých inovačních cyklů od objevu do jeho realizace a užití, tedy komplexní plánování vědy a techniky jako základu plánu, plánování sféry difúze inovací, rozvoje výroby a služeb až po plánování potřeb a spotřeby, a to od dlouhodobé perspektivy až po mobilizaci zdrojů v bezprostřední řídicí praxi. Teorie a praxe rozvoje společenské efektivnosti je tedy v současném období těsně spjata s teorií inovací a zaváděním inovací do společenské praxe [Wissenschaft 1975].

Inovační cyklus velkých vědeckých objevů daleko přesahuje pětiletou perspektivu, která byla typická pro první období budování socialismu. Stejně tak nutnost podstatných strukturálních přeměn v národním hospodářství a společenské praxi vyžaduje prodloužení plánovacího horizontu o systém vědecké prognostiky a hlubší strukturaci celého plánovacího systému na systém prognóz, dlouhodobých programů, perspektivních, střednědobých a krátkodobých plánů. To vše pak s nebyvalou naléhavostí zdůrazňuje nutnost zdokonalení strategického, cílově programového, dlouhodobého principu v systému řízení. Nároky na zdokonalení systému národohospodářského systému plánování v nových podmínkách rozšířené reprodukce mají komplexní charakter a rozsáhlost nutných změn nemá v historii období. Aby nebyla porušena kontinuita minulosti s budoucností, je nutno tyto změny provádět postupně a plánovitě. Proto si sám plánovací a řídicí systém vytváří dlouhodobou základnu plánování svého vlastního rozvoje — „*metaplánování*“ ve formě dlouhodobých programů rozvoje plánovacího a řídicího systému.

3. Úloha sociálního plánu v systému řízení sociálních procesů a strategie a taktika jeho zavádění

Systém řízení sociálních procesů zahrnuje několik dílčích prvků či subsystémů, z nichž nejdůležitějším organickým, výchozím, specificky komunistickým prvkem je systém plánování.

Pojem *plánování sociálních procesů* neboli *sociální plánování* je nutno chápat ve dvojím slova smyslu.

1. *Jako pojem nadřazený, cílový, zahrnující systémové, proporcionální, optimální postižení všech stránek společenské existence plánem.*

Sociální neboli společenský proces je zde chápán jako souhrn všech společenských vztahů — ekonomických (jejichž všeobecným základem je rozvoj společenských výrobních sil), politických, ideově duchovních a kulturních v nejširším slova smyslu.

Je-li předmětem sociálního plánování společenský rozvoj, pak „obecný vývojový princip“, jak ukazoval V. I. Lenin, „je nutno sjednotit, svázat, spojit s obecným principem *jednoty světa*, přírody hmoty atd.“ [Lenin 1960 : 261]. Všeobecným cílem socialistického plánovitého řízení je rozvoj člověka, jehož podstatou je „souhrn společenských vztahů“ [Marx-Engels 1962 : 18].

Rozvojový princip člověka i světa je spjat s dialektikou rozvoje společenských výrobních sil, vztahů a nadstavby: ekonomické a sociální jsou „dvěma stránkami téže rozvojové mince“ a nelze je oddělovat.

Široké pojetí sociálního či celospolečenského plánování jako optimálního *plánování všech stránek společenské existence*, jejímž objektivním základem je rozvoj národního hospodářství a ekonomických vztahů, je pojetí vůdčí, základní, cílové. [2]

2. Sociální plánování lze chápat v užším slova smyslu jako *plánování sociální stránky společenské existence* neboli jako určitou součást společenského plánování.

Sociální je zde chápáno ve smyslu rozvoje bezprostředních sociálních podmínek rozvoje člověka, sociálních vazeb a struktur, mezilidských vztahů, pracovních motivací, morálně psychologického klimatu atd.

Oprávněnost užšího pojetí je dána dvěma skutečnostmi:

- a) Sociální plánování vzniká v praxi řízení socialistických podniků a územních celků jako samostatná součást plánování vycházející z realizace sociální politiky. Teprve v dalším vývoji dozrávají podmínky pro jeho integraci s technicko-organizačním, hospodářským a finančním plánem.
- b) Konkrétní rozbor rozvoje organizačnětechnické a ekonomické stránky je již od renesančního vzniku podvojného účetnictví založen na kvalifikaci kvalitativně rozdílných podnikových a národohospodářských jevů matematickou formalizací na základě objektivně daného všeobecného hodnotového ekvivalentu — peněz. Daleko složitější odraz těchto „lehce kvantifikovatelných jevů“ v sociálněekonomické a nadstavbové sféře však je postižitelný většinou jinými, složitějšími heuristickými a sociologickými metodami.

Tak také své „užší pojetí“ zdůvodňuje správně J. Mihalík, když píše, že tato koncepce „předpokládá sestavování jednotného plánu rozvoje (tedy v žádném případě dvou plánů — ekonomického plánu a sociálního plánu), přičemž ve stadiu sestavování plánu, hlavně v etapě analýzy a prognózování, postup prací zahrnuje metodické přístupy specifické pro plánování ekonomického a sociálního rozvoje“ [Mihalík 1974 : 2].

Užší pojetí sociálního a ekonomického plánování představuje tedy jakousi „analytickou abstrakci“ části od celku, přičemž teprve jejich spojení v komplexní sociálně ekonomický plán může postihnout podstatné souvislosti efektivního společenského rozvoje.

(2) V souladu se širším pojetím je sociální plánování nazýváno „komplexním národohospodářským“ [Kompleksnoje 1974], „socioeko-

nomickým“ [Kutta 1973] či „sociálně ekonomickým“ [Gavrilec 1974].

Dvojití pojetí sociálního plánování je spjato se strategií a taktikou rozvoje jeho výzkumné základny ze strany jedné a jeho praktického zavádění a rozvoje ze strany druhé.

Jak známo, plány sociálního rozvoje vznikly na základě velké iniciativy dělnické třídy leningradské oblasti a po 23. sjezdu KSSS, který podpořil ve svých usneseních iniciativu leningradské stranické organizace, došlo k rychlému rozvoji sociálního plánování, založeného na širokém rozvinutí jeho vědecké základny ve všech zemích socialistické světové soustavy.

Výzkum, který od samého počátku vycházel z teorie a praxe sovětských průkopníků, počal se sytit mezinárodní výměnou poznatků a zkušeností, až v r. 1976 vyústil ve vytvoření problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd *Vývoj sociální struktury socialistické společnosti, sociální plánování a prognózování*. Koordinací problematiky sociálního plánování a prognózování byla pověřena ČSAV. Rychle se vytvořil vysoce kvalifikovaný mezinárodní kolektiv a v průběhu jednoho roku byla organizována tři mezinárodní symposia. Na prvním z nich, které se konalo v ČSSR, byl odsouhlasen dlouhodobý plán práce a celková koncepce výzkumu a zahájena práce na první mezinárodní monografii, shrnující dosavadní vědecké poznatky. Na druhém symposiu v Moskvě, věnovaném teoretickým a metodologickým problémům, byly vyslechnuty zprávy hlavního redaktora a národních redaktorů redakční rady zmíněné publikace. Třetí symposium opět v Liblicích, bylo spojeno se zasedáním redakční rady a expertů, kteří provedli konečnou redakci mezinárodní publikace a schválili její vydání v angličtině. Dílo bude na základě usnesení problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd předloženo IX. světovému sociologickému kongresu ve Švédsku (Uppsala 1978).

Tento sborník, nazvaný *„Plánování a prognózování sociálních procesů“* završuje první etapu mezinárodního výzkumu, v níž byla nastíněna první stručná geneze a shrnuty dosavadní teoreticko-metodologické a i praktické mezinárodní poznatky a zkušenosti. V druhé etapě se celý kolektiv postupně soustředí na řešení hlavních dílčích problémů celkové problematiky, která bude předmětem jednání dalších mezinárodních symposií, na něž bude zván široký okruh odborníků z různých vědních disciplín a národohospodářské praxe.

Čtvrté mezinárodní symposium se bude konat koncem roku 1978 v BLR a jeho tématem bude tvorba systému sociálních ukazatelů pro sociální plánování a prognózování. Ve všech zúčastněných zemích jsou kromě toho pořádána vnitrostátní symposia. Výsledky jejich jednání vcházejí do společné pokladnice poznatků prostřednictvím mezinárodních symposií, na jejichž základě jsou vydávány monografie v ruském jazyce.

Mezinárodní výzkum, který na základě integrace výzkumných kapacit zajišťuje využití poznatků a zkušeností v jednotlivých zemích socialistické světové soustavy, vychází ze širokého pojetí sociálního plánování a je založen na interdisciplinárních přístupech celého systému společenských věd. Má své pevné „zázemí“ ve státních plánech badatelského výzkumu, propojených s plány výzkumů aplikovaných a s praxí zavádění sociálních plánů.

V Československu například všechny výzkumné ústavy a vysoké školy, které se zabývají teoretickými a metodologickými problémy řízení a plánování sociálních procesů, jsou zapojeny do hlavního úkolu SPŽV VIII-2-5, kordinovaného ÚFS ČSAV. „Osu“ tohoto úkolu tvoří 4 problémy:

1. *Systém řízení sociálních procesů*

Tento úkol je řešen v těsné spolupráci

- a) s Vysokou školou politickou a Ústavem marxismu-leninismu ÚV KSČ,
- b) s Ústavem státu a práva ČSAV,
- c) s Ekonomickým ústavem ČSAV.

2. Vývoj systémů sociálního plánování

Tento úkol se řeší na třech úrovních

- celospolečenské — řešitel ÚFS ČSAV a VŠE Bratislava
- územních celků — řešitel Ústav životní úrovně SPK
- podniků — řešitel Československý ústav práce a sociálních věcí a VŠE Praha

3. Budování systému ukazatelů sociálního plánování a prognózování

a) řešitel ÚFS ČSAV

4. Systémová analýza a zavádění ASŘ do systému sociálního plánování

— řešitel ÚFS ČSAV

Kolem těchto úkolů je soustředěna řada dílčích úkolů zabývajících se sociální politikou (VÚŽÚ), plánování sféry sociálních služeb (EÚ ČSAV), financováním sociálních opatření (VŠE) atd.

Na tento základní badatelský výzkum navazuje bezprostředně výzkum aplikovaný, soustředěný v Československém ústavu práce a sociálních věcí a zapsaný pod stěžejním úkolem 4-4 státního plánu ekonomického výzkumu.

Kolektivy obou těchto výzkumů — základního i aplikovaného — pracují společně a společně se podílejí na všech vnitrostátních a mezinárodních akcích.

Teoretické a metodologické poznatky výzkumu systému plánování a řízení sociálních procesů jsou bezprostředně vstřebávány aplikovaným výzkumem až do stadia vytváření vzorových metodik pro bezprostřední společenskou praxi. A naopak, badatelský výzkum prostřednictvím aplikovaného výzkumu sleduje pečlivě výsledky experimentů a hodnotící zprávy o efektivnosti zavádění sociálního plánování. Výsledky praxe se tak stávají kritériem správnosti vědeckých poznatků, společenskými objednávkami a regulativy dalšího výzkumu. Takovým způsobem je zajištěn plynulý tok informací mezi všemi fázemi inovačního cyklu v oblasti sociálního plánování a prognózování.

Základní badatelský výzkum, který je založen na širokém pojetí plánování a řízení sociálních procesů, má perspektivní, dlouhodobý cílový charakter. Je orientován na modelování plánovacích a řídicích procesů na základě výzkumu objektivních podmínek rozšířené socialistické reprodukce, vědeckotechnického, ekonomického, politického a sociálního rozvoje. Vychází důsledně z marxisticko-leninského teoreticko-metodologického základu a jeho „stavební prvky“ jsou teorie struktur a systémů, teorie inovací a efektivnosti, teorie státu a práva, politologie. Využívá výsledků kybernetiky a systémového inženýrství, rozvíjí teorii optimálního, dlouhodobého plánování a fungování socialistického systému a zabývá se kritikou buržoazních koncepcí řízení.

Aplikovaný výzkum se samozřejmě nesnaží zavádět modelové představy o změnách systému do praxe, ale *na základě znalosti o budoucím možném vývoji vytváří vzorové metodiky sociálního plánování v užším slova smyslu tak, aby byly základním vodítkem* pro vypracování konkrétních metodik sociálního plánování v podnicích a územních celcích. Tak například *Československý ústav práce a sociálních věcí* vytvořil vzorovou metodiku plánování sociálního rozvoje kolektivů pracujících závodů, která byla experimentálně zavedena do 30 velkých československých závodů. Cílem je převést dosavadní *komplexní programy péče o pracující*, zavedené ve všech našich závodech, na vyšší plánovací úroveň. Ani tato metodika však zatím nepředstavuje cílové řešení — *vytvořit jednotný sociálně ekonomický plán podniků, jakýsi „Těch-prom-fin-soc plán“ probilancovaný ve všech parametrech*. Není to zatím „sociální plán“ v pravém, širokém slova smyslu, ale jakýsi *rozvinutý program sociální politiky* a komplexu sociálních opatření v podnicích.

Podobně je tomu v městských a oblastních měřítcích, do nichž praxe sociálního plánování v současném období začíná přerůstat. Například „sociální plány“ okresů Tachov, Trutnov, Nitra a dalších představují vlastně programy sociálního rozvoje, které bude nutno postupně cílevědomě propojovat s ostatními částmi oblastních a resortních národohospodářských plánů s cílem vytvořit v hlavních ukazatelích probilancovaný sociálně ekonomický plán oblastí jako nedílnou součást národohospodářského plánu.

To ovšem předpokládá také postupné progresivní změny v centrální metodice národohospodářského plánování, založené na cílově programových principech. Základní badatelský výzkum vytyčuje tyto principy a snaží se z nich vytvořit systém, jehož završení v praxi je dlouhodobou záležitostí, přesahující časový diapazón několika pětiletěk. Zároveň s tímto cílovým řešením dává výzkum praxi metodologické prostředky k zdokonalování současné metodiky plánování, aby se postupně vyvíjela směrem k cílovému řešení.

Tímto způsobem je strategie a taktika rozvoje plánování sociálních procesů realizována dvěma směry:

1. „Shora“ — komplexním výzkumem plánování a řízení sociálních procesů v „širokém slova smyslu“, rozvojem teorie a metodologie optimálního dlouhodobého komplexního celospolečenského plánování.
2. „Zdola“ — postupným, plánovitým etapovým zaváděním a zdokonalováním sociálního plánování od jeho programové do jeho plánově komplexní podoby, od jeho forem podnikových, přes postižení jejich „sociálního okolí“, plánování měst, okresů a oblastí až k vytváření sociálně ekonomických plánů sdružujících vertikálně resortní a horizontálně oblastní průřez v jediný, dlouhodobě vybilancovaný celek.

Jestliže proudění informací mezi výzkumem a praxí je stálou podmínkou rozvoje teorie a praxe sociálního plánování, pak v budoucím řešení komplexního sociálně ekonomického plánu, založeného na cílově programových principech — se oba tyto směry plně spojí a sjednotí.

Závěrem je třeba zdůraznit, že přednosti socialistického společenského zřízení ve spojení s vymoženostmi vědeckotechnické revoluce dávají možnost podstatného zdokonalení celého systému řízení na základě nových technických, ekonomických i kulturně politických prostředků, na základě rozvoje vědy, techniky i samotné kvalifikační a profesionální úrovně kádrů. Není pochyby o tom, že budoucí inovace v socialistickém systému řízení sociálních procesů vůbec a sociálním plánováním zvláště, tak jak je odhaluje současná věda, spolu s cílevědomým budováním materiálně technické základny komunismu povedou k vzestupu společenské efektivnosti na nový, v historii nebývalý stupeň, na němž „zdroje společenského bohatství potekou plným proudem“.

Literatura

- Gavrilc, J. N.: *Socialnoekonomičeskoje planirovanije — sistěmy i moděli*. Moskva, Ekonomika 1974.
- Kompleksnoje narodnochozjastvennoje planirovanije*. Red. N. P. Fedorenko, Moskva, Ekonomika 1974.
- Kutta, F. — Soukup, M. a kol.: *Řízení v období vědeckotechnické revoluce*. Praha, Svoboda 1973.
- Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 28. Praha, Svoboda 1959.
- Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 38. Praha, SNPL 1960.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*, II. Praha, Svoboda 1974.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*. Sv. 3. Praha, SNPL 1962.
- Mihálik, J.: *Plánovanie sociálneho rozvoja*. Bratislava, Práca 1974.
- Planning and Forecasting Social Processes*: edited by F. Kutta and editorial board. Praha, Academia 1978.

Socialnoje planirovanije i prognozirovanije; Meždunarodnyj simpozium, Liblice (CSSR), 29—31 marta 1976. Praga, Institut filosofii i sociologii CSAN 1976.
Wissenschaft, Produktion, Effektivität: herausgegeben von L. M. Gatovskij, F. Kutta, H. Maier. Berlin, Akademie Verlag 1975.
XIV. sjezd KSČ. Praha, Svoboda 1971.
XXIV. sjezd KSSS. Praha, Svoboda 1971.

Резюме

Кутта Ф.: Управление социальными процессами

Статья разделена на три части:

- 1) Возникновение и содержание управления социальными процессами.
- 2) Требования к совершенствованию системы управления социальными процессами в период построения развитого социалистического общества.
- 3) Роль социального плана в системе управления социальными процессами и стратегия и тактика его введения.

1) Система управления социальными процессами складывается на основании возникновения социалистической общественной собственности и непосредственной общественной кооперации труда. В отличие от капиталистической системы управления эта система характеризуется новой целевой функцией удовлетворения постоянно развивающихся материальных и культурных потребностей трудящихся, новой институциональной базой, возглавляемой авангардом рабочего класса — коммунистической партией, которая осуществляет политическое руководство через посредство своих организаций, социалистического государства и массовых организаций трудящихся. Слагаемым этой системы является единое народохозяйственное планирование, которое сообщает ей характер целенаправленности и планомерности в масштабах всего общества.

2) На основании значительных прогрессивных изменений в производительных силах, социальной структуре и общественной надстройке социализм вступает в новые условия расширенного воспроизводства, для которых характерен переход к интенсивному росту и соединение достижений научно-технической революции с преимуществами социализма. Это предъявляет ряд новых требований к совершенствованию всей системы управления:

а) Это требование комплексности и системности в трех плоскостях: комплексности общественного цикла инноваций и воспроизводства, комплексности материально-технических, экономических и социальных сторон развития, комплексности связей в вертикальном (отраслевом) и горизонтальном (областом) разрезе плана. Требование комплексности связано с целево-программным принципом.

б) Требование научности вытекает из сложности управляемого общественного объекта. Теоретико-методологической основой управления социальными процессами является марксизм-ленинизм; совершенствование управления является целевой функцией всей системы общественных наук и ряда естественных наук.

в) Требование перспективности вытекает из длительного характера построения высшей фазы коммунизма, продолжительности циклов инноваций в связи с крупными научными открытиями и из необходимости существенных структурных перемен в народном хозяйстве. Поэтому традиционная система планирования дополняется системой прогнозов и долгосрочных планов, связанных с рядом общих программ и программ реализации.

3) Понятие социального планирования следует рассматривать в двух значениях:

а) В качестве более общего, целевого понятия, предполагающего системный, пропорциональный и оптимальный охват всех сторон общественной действительности планом (более широкое понимание);

б) в качестве планирования социальных сторон общественной практики, или же в качестве части всеобщего планирования (более узкое понимание).

Целесообразность более узкого понимания вытекает из того, что социальное планирование складывается на практике в управлении социалистическими предприятиями и территориальными единицами в качестве самостоятельной части плановой системы, исходящей из социальной политики, а в то же время и из специфики анализа социальных явлений по сравнению с экономическими. Социальный анализ не может полностью использовать всеобщий ценностный эквивалент и средства статистико-математической формализации: он должен исходить из эвристических и социологических методов. Более узкое понимание социального планирования является «аналитическим абстрагированием» части из неделимого социо-экономического целого социального плана

в широком смысле слова. Стратегия и тактика развития планирования социальных процессов развивается по двум направлениям:

а) «Сверху» через комплексное исследование социального планирования в широком смысле слова (автор статьи подробно описывает организацию этого исследования в ЧССР и в международном масштабе в рамках проблемной комиссии многостороннего сотрудничества академий наук социалистических стран: «Развитие социальной структуры, социальное планирование и прогнозирование»).

б) «Снизу» путем постепенного, планомерного, по отдельным этапам вводимого и совершенствованного социального планирования, в более узком смысле слова, переходящего из программной формы в планово-комплексную, от масштабов предприятия через планирование территориальных единиц и министерских систем до создания комплексных социально-экономических планов, охватывающих как горизонтальный, так и вертикальный разрез и объединяющий их в долгосрочный сбалансированный всеобщественный план.

Summary

Kutta F.: Management of Social Processes

The paper is divided into three parts:

1. Origin and content of management in the area of social processes
2. Claims for improving the management system of social processes in the period of building up a developed socialist society
3. Role of the social plan in the management system of social processes; the strategy and tactics of its introduction

1. The system of managing social processes has come into existence on the basis of the introduction of the socialist all-social ownership and the immediately social co-operation of labour. In contradistinction to the capitalist system of management, this system is characterized by a new goal function, i. e. the satisfaction of continuously developing material and cultural needs of the working people, by a new institutional basis headed by the vanguard of the working class — the communist party actualizing its political guidance through the mediation of its organizations, the socialist state and the mass organizations of working people. A component part of this system is uniform economic planning which imprints upon it the character of societal purposefulness and planned direction.

2. On the basis of vast progressive changes taking place in the productive forces, social structure and social superstructure, socialism is entering into new conditions of expanded reproduction characterized by a transition to intensive growth and by linking the achievements of the scientific and technological revolution with the advantages of socialism. This raises a number of new claims for the improvement of the entire system of management, including:

a) The claim for complexity and system character on three levels: complexity of the social innovation and reproduction cycle; complexity of materially technical, economic and social aspects of development; complexity of the relations between the vertical (branch) and horizontal (regional) cross-section of the plan. The call for complexity is connected with the goal-programme principle.

b) The claim for the scientific character ensues from the intricateness of the controlled social object. The theoretico-methodological basis of the system of management of social processes is Marxism-Leninism, the perfection of management is the goal function of the entire system of social and of a number of natural sciences.

c) The claim for perspectiveness is based on the long-term character of building up a higher phase of communism, on the length of the innovation cycles of great scientific discoveries, and on the necessity of substantial structural transformations in the area of national economy. This is why the traditional planning system is expanded by a system of prognoses and long-term plans accompanied by a number of general and realization programmes.

3. The concept of social planning is to be conceived in a double sense of the word:

a) as a superior goal concept involving a system, proportional, optimal inclusion of all the aspects of social existence in the plan (broader conception),

b) as planning the social aspects of social existence, or, in other words, as a part of all-social planning (narrower conception).

The narrower conception is justified, on the one hand, by the fact that social planning arises in the practice of managing socialist enterprises and territorial units

as an independent part of the planning system based on social policy, and, on the other hand, by the fact that the concrete analysis of social phenomena has its specific features in contrast to economic phenomena. The existence of the general-value equivalent and the statistico-mathematical formalization cannot be utilized here to the full, and it is necessary to apply heuristic and sociological procedures. The narrower conception of social planning is an "analytical abstraction" of a part from the integral socio-economic whole of the social plan in the broader sense of the word. The strategy and tactics of the development of the planning of social processes are developed in two directions:

a) "from above", by complex research into social planning in the broad sense of the word. (The paper discusses in detail the organization of this research in Czechoslovakia and on the international level within the framework of the problem commission concerned with the many-sided co-operation of academies of sciences in the socialist countries: "Social-structure Development, Social Planning and Forecasting");

b) "from below", by a gradual, planned introduction and improvement of social planning in the narrow sense, realized in stages: from its programme form to its complex-plan form; from its enterprise forms over planning territorial units and branches to elaborating complex socio-economic plans uniting the vertical and the horizontal cross-section into a single all-social plan, balanced in the long term.

Vymezení tématu

Rozvoj společnosti (a tedy sociální rozvoj) je v podmínkách rozvinutého socialismu velmi širokou kategorií. Zahrnuje aspekty politické, ekonomické, kulturní, sociální v užším slova smyslu (například sociální zabezpečení pracujících), týká se vztahů tříd, národů, regionů, vztahů mezi městem a vesnicí, fyzické a duševní práce, soustavy výchovy a vzdělávání, rozvoje vědy a techniky, rozvoje rodin, pracovních kolektivů, problémů volného času, má aspekty individuální, kolektivní, generační atd. Klíč k řízení společenského rozvoje [k sociálnímu řízení] je však v řízení výroby a ekonomiky [Afanasjev 1976 : 157]. Tato stať pojednává o sociálně rozvojových aspektech řízení výroby, tedy o řízení sociálního rozvoje ve výrobně ekonomickém kontextu, konkrétně ve výrobních odvětvích. Je zaměřena na výsek celé problematiky řízení rozvoje společnosti, a to jak z teoretických hledisek, tak i pokud jde o rámcový návrh na racionalizaci v aspektu úrovněové diferenciaci řízení ve výrobních resortech. Teoretická východiska o rámcový návrh racionalizace jsou chápány spíše jako náměty, rámcový návrh není v praxi dosud ověřen.

Teoretická východiska

Postulát řízení sociálního rozvoje v socialistické společnosti je aplikací Marxova poznatku o dvojakém charakteru řízení [Marx 1954: 375] za kapitalismu na socialistické výrobní vztahy: výrobní proces je „jednak společenským pracovním procesem ke zhotovení určitého výrobku“, místo vykořisťovatelského „zhodnocovacího procesu kapitálu“ však nastupuje řízení sociálního, respektive sociálně ekonomického rozvoje.

Sociální rozvoj je socialistické podstatě výroby vlastní dvojím způsobem: socialistická ekonomika k němu směřuje jednak svými finálními produkty, jednak způsobem výroby; stará se tedy o sociální rozvoj člověka jako spotřebitele i člověka jako výrobce. Sociální rozvoj každého pracovníka (i skupin pracovníků) má tedy dvě stránky: konzumní a tvořivou (přijímající a vydávající). Konzumní je vyjádřena základním zákonem socialismu o plném uspokojování hmotných i duchovních potřeb lidí. Tvořivý aspekt sociálního rozvoje je dán především tím, že práce je člověkotvorná, jak dokázal Engels ve své práci *Podíl práce na polidštění opice* [Marx-Engels 1977 : 395].

Tyto dvě stránky sociálního rozvoje (těchže subjektů) nejsou absolutně odděleny: člověk jako spotřebitel i člověk jako výrobce je vždy tentýž člověk. (1) Okolnost, že výrobce zpravidla nekonzumuje své vlastní výrobky, je však velmi významná z hlediska ekonomického i sociálního rozvoje. V našem

(1) Kutta 1968 : 183] k tomu výstižně říká, že „výroba a spotřeba jsou dvě stránky jedné mince existence a rozvoje lidstva“. Podrobné

objasnění vztahů mezi výrobou a spotřebou viz [Marx 1971 : 44n].

kontextu vystupuje jednak jako hmotný interes na odměně za práci, jednak jako subjektivní i objektivní potřeba tvořivého obsahu práce.

Výrobní a spotřební chování spadá v mnohém časově v jedno, v každém případě se však vzájemně podmiňuje, a to mnohými způsoby. Člověk vstupuje do výroby jako jednotný a současně rozdvojený činitel, tj. ve dvou základních rolích. Tyto role jsou dialekticky spjaté. Pochopení a využívání zákonitostí této dialektiky je předpokladem pro řízení rozvoje výrobních sil a sociálního rozvoje v jejich rámci. Základní podmínkou sociálního rozvoje za socialismu je, aby úspěch člověka jako výrobce byl jeho (tj. téhož člověka) úspěchem i jako spotřebitele, a naopak aby kvalita i kvantita spotřeby obohacovala člověka i jako výrobce.

Výrobně ekonomickým cílem každého výrobního odvětví národního hospodářství je produktivní a rentabilní tvorba užitných hodnot. Sociálními paralelami tohoto cíle jsou výkonnost v práci, hospodárnost v práci a kvalita práce. To jsou kategorická „omezení“, pouze v jejich rámci se může odvětvový sociální rozvoj realizovat. Cíl odvětvového sociálního rozvoje může jít — a také jde — nad to, nikdy však nesmí jít proti tomu, neboť tím by šel i proti sobě samému a poškozoval by navíc sociálně ekonomický rozvoj celé společnosti. Kategorie kvality práce, její výkonnosti a hospodárnosti jsou nejen ekonomickým, ale i mravním imperativem každého aspektu sociálního rozvoje.

Z předchozího vyplývá, že hlavní sociálně rozvojové složky ve výrobně ekonomickém kontextu postihneme tehdy, jestliže postihneme

1. socialistický způsob práce ve výrobních odvětvích,
2. socialistický způsob zvyšování životní úrovně v odvislosti od práce v těchto odvětvích.

Práce lidí se však odehrává ve společenském kontextu, je prací společenskou. Sociální rozvoj proto nabývá společenské mnohorozměrnosti: Je rozvojem osobnosti i rozvojem kolektivů, je rozvojem sociálních struktur, sociálních vztahů, sociálních činností a sociálních institucí, projevuje se ve změnách společenského vědomí i ve změnách materiální základny. Je tedy kvalitativním přívrstvem pohybu sociálního systému i jeho sociální infrastruktury. Při tomto pohybu se neustále ovlivňují základna a nadstavba, do procesu výrazně zasahuje politika (a to rozhodujícím způsobem), kultura atp.

Ve výrobně ekonomickém kontextu je sociální rozvoj svázán s rozvojem technicko-technologickým, organizačně administrativním a ekonomickým. Je proto účelné — pro další výklad — zavést na výrobní resort systémy technicko-technologický, organizačně administrativní a ekonomický. Těmito čtyřem subsystémům odpovídají i hlavní současné racionalizační proudy: Vědou jako výrobní silou se především míní přeměna poznatků v technická díla a jejich použití ve výrobě. Druhým velkým proudem je racionalizace systému organizačně administrativního vytvářením automatizovaných systémů řízení; i zde se prosazuje nová technika, tentokrát do řídicích a správních procesů. Trvalým úkolem je i zdokonalování soustavy ekonomického řízení, a to je třetí celospolečenský racionalizační proud, zaměřený na ekonomický systém. Čtvrtou oblastí je oblast racionalizace řízení sociálních systémů, zejména pokud jde o experimentování s plánováním sociálního rozvoje kolektivů podniků.

Pořadí uvedených systémů (či subsystémů) je současně i pořadím významnosti, k němuž při svém racionalizačním úsilí tíhne řídicí praxe v jednotlivých výrobních odvětvích. Je to však správné? Z marxistického hlediska je pro rozvoj společnosti vždy nejdůležitější poměr mezi výrobními silami a výrobními vztahy. Na výrazných krizových jevech v kapitalistických zemích můžeme pozorovat správnost marxisticko-leninské diagnózy o disproporcionálnosti a

antagoničnosti mezi vyspělostí výrobních sil a zaostáváním výrobních vztahů. Vyjádřeno jazykem teorie řízení: velmi dobrá strukturovanost na podnikové mezoúrovni je v příkrém rozporu s nízkou strukturovaností až chaotičností na makroúrovni. To je zaviněno soukromým vlastnictvím převážně monopolizovaných výrobních prostředků. V našich socialistických podmínkách tato třídně podmíněná disproporčnost a antagonismus neexistují. Proto je rozvoj vědy a techniky v zásadním souladu se socialistickými výrobními vztahy. Z toho však nevyplývá, že by optimální rozvoj ekonomiky a společnosti u nás byl automatickým výsledkem vědeckotechnického rozvoje. I u nás je třeba dbát na to, aby výrobní síly byly optimálně využívány účinným systémem sociálně ekonomického řízení. Pokusím se dále ukázat, že jeho hlavní článek je v systému ekonomickém a sociálním a že je podmíněn sociálně rozvojovými činiteli.

V této souvislosti je nejdůležitější vyjasnit vazby a souvislosti mezi sociálním rozvojem výrobních resortů a jejich rozvojem technicko-technologickým, organizačně administrativním a ekonomickým:

Technicko-technologický systém je vlastně systém „člověk — stroj“ [Afanasjev 1977 : 138], nebo přesněji „člověk — výrobní prostředky“. Jeho funkcí je práce jako „zprostředkování, regulace a kontrola výměny látek mezi člověkem a přírodou“ [Marx 1954 : 196]. To je jeho *instrumentální* poslání a v rámci tohoto poslání spočívá technicko-technologický rozvoj v překračování dosavadních hranic možností, pokud jde o fyzické a intelektuální výkony člověka související s výrobou a jejím řízením [Afanasjev 1977 : 140 an.]. Instrumentální funkcí technického rozvoje za socialismu je tedy znásobení a kvalitativní obohacení původně jenom lidských pracovních způsobilostí a energií. To je jádrem jak růstu produktivity práce, tak i změn v obsahu práce.(2) *Sociálně rozvojovou* funkcí technického rozvoje je, aby toto strojové obohacování a zmožnění pracovních způsobilostí a energií uvolňovalo člověka jako jednotlivce i pracovní kolektivy k tvořivé práci(3) a aby rozšiřovalo jeho volný čas [Afanasjev 1977 : 144].

Stroje a přístroje však jsou nejenom instrumenty práce; jako takové jsou i podstatným pracovním (a ovšem i životním) *prostředím*. Sociálně rozvojovým postulátem z tohoto hlediska pak jsou kulturně estetické, hygienicko-zdravotní a bezpečnostní vlastnosti strojů.

Technicko-technologický systém do značné míry determinuje dělbu práce, profesně kvalifikační strukturu a strukturu pracovních míst.(4) Tím jsou také

(2) [Kutta 1968 : 60] k tomu říká: „Růst produktivity práce se uskutečňuje úsporami práce minulé, zvětčené ve výrobních prostředcích, i práce živé, bezprostředně vynakládané, odstraňováním „pórů“ v pracovní době, a to jak u činitelů technických, tak lidských.“ V poznámce k tomu dodává: „Jsme zastánci pojetí produktivity práce, která jediná může vytvářet nadhodnotu a nadprodukt, proti pojetí produktivity kapitálu. Proto také hlavním činitelem naší klasifikace rezerv růstu produktivity práce jsou kádry. Jak poznamenává Kohout [Kohout 1976 : 129], problém produktivity práce přerůstá podnikové hledisko: „Zvýšení efektivnosti společenské výroby jde nyní na vrub především vědeckotechnického pokroku. ... To přirozeně zdůraznilo význam odvětvového plánování, neboť pouze v rámci celého odvětví, a nikoli jenom podnikové —

lze zajistit koncepční technickou politiku.“

(3) Základem změn v obsahu práce je postupné přebírání pracovních funkcí technikou. Přitom se každou přeměnou nižších, bezprostředně výkonných pracovních funkcí ve funkce technické zvyšují nároky na vyšší, řídicí, tvůrčí funkce člověka, neboť technika je jen „materializovaným poznáním“, prostředkem umocňujícím fyzické a duševní schopnosti člověka, který musí být uvědoměle vytvářen a řízen na stále vyšším stupni“ [Kutta 1969 : 176].

(4) Kolář [Kolář 1976 : 147] k tomu říká: „Struktura povolání je hlavní součástí sociální struktury jednotlivých výrobních odvětví. Právě podle struktury povolání je možno hodnotit vyspělost technické základny určitého odvětví.“

dány jeho hlavní přímé i zpětné vazby se systémem organizačně administrativním.

Instrumentální funkcí organizačně administrativního systému(5) je vytváření předpokladů pro organizační efekty v systému „člověk — výrobní prostředky“ a „člověk — člověk“. Této instrumentální způsobilosti nabývá organizačně administrativní systém jednak formálně organizačním a formálně komunikačním uspořádáním sociálního systému, jednak způsobem zpracování informací v tomto rámci, slovem svojí negentropickou funkcí. *Rozvoj* tohoto systému je tedy rozvojem kolektivní výrobní způsobilosti sociálního systému. Způsobilost je však pouze předpokladem úspěšné akce, v našem případě výrobního chování sociálního systému. Tato způsobilost se realizuje v konkrétním sociálním systému působením systému ekonomického (tj. plánovitým řízením s využitím nepřímých ekonomických nástrojů).

Realizací organizačně administrativního systému do konkrétní podoby sociálních pozic a rolí, sociálních interakcí a komunikací a do informačních toků se vytváří nejenom instrument, ale i podstatné složky pracovního prostředí. K organizačně administrativnímu systému jako k instrumentu i jako k pracovnímu prostředí se pojí výrazné *sociálně rozvojové aspekty*. Ve vazbě na výrobní prostředky jde především o homogenizaci společnosti odstraňováním rozdílů mezi duševní a fyzickou prací, zejména vytvářením předpokladů k tvořivému obsahu práce. Ve vazbě na socialistickou dělbu práce a kooperaci jde o rozvoj spolupráce a soudružských vztahů na straně jedné a o rozvoj socialistického soutěžení na straně druhé. Ve vazbě na vztahy nadřazenosti a podřízenosti jde o leninský styl řízení a vedení lidí(6) a o všestranný rozvoj účasti pracujících na řízení.(7)

Organizační a technicko-výrobní efekty ještě samy o sobě nezaručují efekt ekonomický. Proto je nutné na zkoumaný problém zavést *ekonomický systém v užším slova smyslu*.(8) Jeho kritériální funkce, tj. maxima užitečných hodnot při minimu nákladů, se v socialistické společnosti dosahuje soustavou plánovitého řízení ekonomiky. Hlavním *instrumentálním* problémem ekonomického systému (tj. soustavy přímého i nepřímého řízení) je nezbytnost kontinuálně řešit naturální a zbožně peněžní vztahy mezi výrobou a výrobni, osobní i společenskou spotřebou. Ve vazbě na subsystémy (technicko-technologický a organizačně administrativní) a ve vazbě na systém sociální se pak zvýrazňuje další instrumentální funkce ekonomického systému, tj. růst produktivity práce. Problém řízení naturálních vztahů mezi výrobou a spotřebou je v jádře problémem bilančním, a tedy způsobilostním. Problém řízení zbožně peněžních

(5) Organizačně administrativní systém má dvě základní složky: útvarovou strukturu [srovnej Smola 1976 : 116n.] a administrativní procedury jako systém formálních komunikací, zpracování informací a informačních toků. Pojem tedy vyjadřuje statiku i formálně organizační dynamiku řídicích procedur.

(6) Kohout [Kohout 1976 : 260] k tomu říká: „V sovětských stranických i státních publikacích se zdůrazňuje potřeba pěstovat u vedoucích hospodářských pracovníků schopnost ovládnout leninský styl řízení a vedení. Za jeho obsah se považuje: stranickost, smysl pro nové, vysoká kultura a vědeckost, přesná organizace, konkrétnost a operativnost, láska a důvěra k člověku, náročnost k sobě i jiným.

S leninským stylem řízení je naopak neslučitelný subjektivismus, byrokratismus, formalismus, nesebekritičnost.“

(7) Souhrnně vyjadřuje Kolář [Smola 1976 : 168] instrumentální i sociálně rozvojovou funkci organizace tak, že jde o „1. přizpůsobení člověka organizaci, ... 2. přizpůsobení organizace člověku, ...“.

(8) Ekonomickým systémem v širším slova smyslu je celý proces rozšířené reprodukce, který v sobě zahrnuje i systémy technicko-technologický, organizačně administrativní a sociální. Ještě širším a nadřazeným pojmem je pak pojem „sociálně ekonomická formace“, který obsahuje základnu, nadstavbu i další komponenty [srovnej Afanasjev 1975 : 43].

vztahů je v podstatě problémem motivačním.(9) Problém růstu produktivity práce je problémem součinnosti výrobní techniky a lidských kolektivů, a tedy problémem způsobitelně motivačním. Všechny tyto problémy mají nejužší vztah k potřebám subjektivním i objektivním.(10)

Ekonomický rozvoj resortů je tedy reprezentován směřováním naturálních a zbožně peněžních vztahů a směřováním růstu produktivity práce k dosažení výše uvedené kritériální funkce. Na to bezprostředně navazuje i hlavní *sociálně rozvojová* funkce ekonomického systému, která je vyjádřena základním ekonomickým zákonem. „Obsahem základního ekonomického zákona je stále účinnější zabezpečování materiálních a kulturních potřeb lidí při nejefektivnějším využívání zdrojů společenské práce pro růst společenské výroby“ [Politická ekonomie 1974 : 321]. Nakolik pak systém ekonomického řízení vytváří i určité ekonomické *prostředí* (klima) v resortech, spočívá jeho *sociálně rozvojová* funkce v povzbuzování kvalifikované a soustavou ukazatelů dobře směřované a koordinované pracovní iniciativy (jako výrazné komponenty a předpokladu rozvoje osobnosti a kolektivů pracujících).

Sociální systém v širším slova smyslu jako „kombinace věcných, dějových, duchovních (ideových) a lidských prvků“ [Afanasjev 1975 : 117] prostupuje všemi ostatními systémy. Proces rozšířené reprodukce z tohoto hlediska má vlastně jen dvě podstatné stránky: organizačně technickou a sociálně ekonomickou, přičemž organizačně technickou stránku určuje stránka sociálně ekonomická [Afanasjev 1975 : 147]. Nicméně v našem praxeologickém třídění zůstala nepokrytá mezera, neboť konkrétní lidé jako prvky byli sice předpokladem pro realizaci funkcí dříve zmíněných systémů, pro zavedení těchto systémů na daný problém však stačil člověk abstraktní, člověk jako prvek fiktivní. Konkrétní množina lidí v resortech s jejich sítí reálných vztahů je sociálním systémem v užším slova smyslu. Jeho *instrumentální funkci* je živá individuální i kolektivní práce. Člověk je v procesu práce také sám sobě nejdůležitějším *prostředím*. Oživuje organizačně administrativní a ekonomický systém, které jsou bez něho pouhou soustavou symbolů. Stroje jsou bez člověka mrtvými věcmi. Svou oživující působností umožňuje instrumentální i sociálně rozvojovou funkci ostatních systémů. Kritériální *sociálně rozvojová* funkce sociálního systému musí proto zobecnit sociálně rozvojové funkce těchto systémů: Je možné říci, že z hlediska tvořivého aspektu sociálního rozvoje jde o maximum výkonnosti, hospodárnosti a kvality práce jednotlivců i kolektivů a jejich účasti na řízení při minimu prvků nekvalifikovaných a netvůrčích činností; z hlediska kozumního aspektu sociálního rozvoje jde

(9) A. G. Věndélin [Afanasjev 1977 : 161] říká: „Zakonnosti chování organizačních systémů se ve značné míře projevují prostřednictvím zájmů lidí, jejich potřeb, prostřednictvím všeho toho, co určuje motivy jejich jednání.“ Je ovšem zřejmé, že redukce zbožně peněžních vztahů na motivační problém může mít svoje oprávnění jen ve snaze po sociotechnické lapidárnosti. Není to však redukce neodpodstatněná, neboť v socialistických podmínkách jde o sjednocování zájmů. L. Komanická [Politická 1974 : 362] k tomu mimo jiného říká: „Uspokojování rozmanitých potřeb předpokládá předběžnou směnu zboží mezi jednotlivými socialistickými podniky, socialistickými podniky a družstvy, mezi socialistickými podniky a jednotlivými spotřebiteli. ... socialistický stát musí plánovitě zabezpečovat socialistickou

výrobu prostřednictvím jak věcných naturálních ukazatelů, tak i prostřednictvím hodnotových ukazatelů. Musí plánovitě využívat hodnotové kategorie, bez nichž není možné zabezpečit efektivnost společenské výroby. Je to cesta sjednocování zájmů na základě využívání materiálně zainteresovanosti ...“.

(10) Subjektivní potřeba je kategorie psychologická. Objektivní potřeba je naproti tomu racionální kategorií s analogickou funkcí, jakou mají potřeby subjektivní. Například potřeba pohonných hmot, aby stroj byl v pohybu, nebo potřeba homeostatu na vyrovnání kolísání v chodu stroje atp. V naší souvislosti je tedy objektivní potřebou to, co je nutným předpokladem pro účelové i sociálně rozvojové chování výrobních resortů.

o poskytnutí možností k co nejúplnějšimu uspokojování a kvalitativnímu rozvoji hmotných a nehmotných potřeb pracovníků v odvislosti od výkonu práce, při současném zajištění alespoň zákonných minim v péči o pracovníky.

K problému instrumentálních a sociálně rozvojových vazeb mezi resortním subsystémem technicko-technologickým, organizačně administrativním, ekonomickým a sociálním je možno souhrnně říci: Jestliže je k dispozici soustava výrobních prostředků a výrobní technologie a lidmi obsazená formální organizace (ve smyslu útvarově strukturním i ve smyslu formalizovaných řídicích procedur), je „orchestr“ výroby připraven k dílu. Výrobní program (spolu s dodavatelsko-odběratelskými vztahy) rozplánovaný do času můžeme považovat za partituru. Zdálo by se tedy, že „orchestr“ má všechny předpoklady k tomu, aby dobře zahrál svoji hru. A přesto víme, že tomu tak nebývá. Problém je v tom, že vztah lidí k práci není vztahem bezprostředních konzumentů vlastních výrobků, ale vztahem složitě zprostředkovaným hmotnými i nehmotnými zájmy, strukturou jejich motivace. Pro úspěch výrobní „hry“ je tedy zcela stěžejní formální, institucionalizovaná soustava ekonomických i morálních stimulů, a to jak z hlediska jejich aktivační síly, tak i pokud jde o jejich schopnost správně směřovat úsilí lidí. Je to především tato soustava, na kterou lidé reagují svými subjektivními „optimalizacemi“: Jednotlivci i skupiny vystihnou stupeň závaznosti jakož i atraktivnosti rozličnými způsoby stanovených cílů, pracovních postupů a režimů a ze svých subjektivních hledisek (tj. individuálních i skupinových zájmů a potřeb, situačních očekávání a setrvačných postojů, sociálních norem a hodnot) si naděje na „odměny“ a hrozby „trestů“ optimalizují do výsledného chování podle různých osobních a skupinových strategií.[11] Stupeň, v jakém jsou výrobně ekonomické i sociálně rozvojové cíle šťastně vyjádřeny v soustavě stimulů (z hledisek statistického i individuálního rozměru těchto subjektivních optimalizací), je stupněm reálné (nejen fiktivní, proponované) konzistence těchto cílů a současně stupněm, v jakém jsou lidé vnitřně zaangažováni na jejich dosahování. A na tom především záleží, jak „orchestr“ svoji „hru“ zahraje.

Problém je však velmi složitý zejména vzhledem ke značné objektivní i subjektivní heterogenitě[12] kolektivů pracujících ve výrobních resortech. Je při něm totiž nutné přihlídnout jak k úrovňové diferenciaci řízení na vertikále resortů, tak i k různým fázím celého výrobního cyklu.[13] Je rovněž nutné

(11) Takovými strategiemi mohou být například minimalizace ztrát hmotných nebo (a) nehmotných, či maximalizace prospěchu, anebo hierarchie prospěchů či ztrát v poměru k pocítované pravděpodobnosti jejich dosažení (či vyhnutí se jim) atp. Bez respektování faktu subjektivních optimalizací nelze úspěšně řídit. Vyjadřují spotřební a vnitřní aspekt života lidí, a tedy i spotřební stránku sociálního rozvoje. (Slovo „spotřební“ je ovšem míněno ve vztahu k uspokojování potřeb hmotných i nehmotných.) Reálné vzorce subjektivních optimalizací jsou výrazem velmi složitých, jemných a současně mocných sil a jako takové jsou jen velmi těžko měnitelné. Výchovným vlivům jsou dostupné jenom v historických měřítkách. Vyjadřují totiž osobnost pracujících, způsob její aktivity a reaktivitu v daných sociálních kontextech. Z téhož důvodu jsou však i nejvlastnějším polem výchovné funkce řídicí práce. Tato funkce ovšem musí vycházet z poznání zákonitostí

subjektivních optimalizací. Zejména v tomto směru „čeká společenské vědy úkol vypracovat integrální teorii jednání osobnosti jako jednoty genotypových, psychofyzických a sociálních stránek této osobnosti a jejího spojení s prostředím a dovést tuto teorii až k sociotechnickým závěrům“ [Kohout 1976 : 102].

(12) „Zatímco homogenita skupin vede ke shodě zájmů, jejich heterogenita vede k rozdílu zájmů. Celý podnikový kolektiv je značně heterogenní objektivně, tj. svým postavením, i subjektivně, tj. svými zájmy“ [Kolář 1975 : 40]. To platí tím více pro celé resorty.

(13) Výrobní cyklus je pracovním cyklem, ve kterém se v důsledku společenské dělby práce do značné míry osamostatnila fáze přípravná, fáze výkonná a fáze kontrolní. [Srovnaj Kutta 1968 : 48n.]. Tato dělba práce na jedné straně mimořádně zefektivňuje společenskou výrobu, na druhé straně však vyvolává i složité řídicí problémy. Ty se odrážejí i v řízení sociálního rozvoje. a to na všech

přihlédnout i k odvětvovým a oborovým specifickým. Například je známo, že stavebnictví se od stacionárních výroby, jako je strojírenství, hutnictví apod., liší mimo jiné tím, že výroba ve stavebnictví je kusová, nestacionární, územně rozptýlená, realizující se často v obtížných klimatických a geografických podmínkách atp. To má četné sociální konsekvence, například často v nižší kultuře práce i pracovního prostředí, v „kočovném“ způsobu života stavbařů a s tím spojeným oddělením od rodin, v problémech trávení volného času, v složitých problémech stravování, dopravy do zaměstnání atp. Konkrétní řízení sociálního rozvoje ve výrobních resortech musí tedy respektovat meziodvětvovou i vnitroodvětvovou heterogenitu. Domnívám se však, že pro rámcový racionalizační návrh je rozhodující to, co je ve všech výrobních resortech společné, tj. problematika propojenosti technicko-ekonomického a sociálního řízení, vzájemné podmíněnosti aktivní (tvořivé, vydávající) a přijímající (konzumní) stránky sociálního rozvoje a úrovněové diferenciaci řízení v každém z výrobních resortů.

Sociálně rozvojové problémy odvětvového řízení z těchto hledisek jsou zatím rozpracovány jen velmi málo.[14]

K problematice racionalizace řízení sociálního rozvoje ve výrobních resortech

Pro podnikovou úroveň řízení sociálního rozvoje se už mnoho udělalo. V podnicích se zpracovávají komplexní programy péče o pracující, ve vybraných podnicích se experimentuje s plány sociálního rozvoje kolektivu podniku. V žádné z těchto činností však nejsou podniky důsledně propojeny na vyšší články resortního řízení. Ani generální ředitelství VHJ, ani ministerstva výrobních resortů nerozvíjejí analogické řídicí aktivity. Tato mezera by se měla zaplnit. Řadu sociálně rozvojových cílů nelze z úrovně podniku vůbec zabezpečit, jiné lze z vyšších řídicích míst zabezpečovat účinněji. Týká se to zejména propojení sociálního rozvoje s rozvojem technicko-technologickým, organizačně administrativním a ekonomickým.

Racionalizace resortního systému řízení z těchto hledisek by měla spočívat v následujících krocích:[15]

1. Ve vymezení *rámcové působnosti*, a tím i *odpovědnosti* výrobních ministerstev, generálních ředitelství VHJ a podniků,
2. v modelování *sítě rozhodovacích uzlů* na každé z těchto úrovní řízení,
3. v určení společných a odlišných *procedur a metod* řízení a plánování sociálního rozvoje na různých úrovních řízení,
4. v určení *strukturně organizačních* (útvarových) a *kádrových* předpokladů pro řízení sociálního rozvoje propojených na vertikále: ministerstvo — VHJ — podnik.

Pojmem „rozhodovací uzly“ se míní pravidelně se opakující (i když v různých periodách) relativně samostatné rozhodovací úkoly sociálního rozvoje.

úrovních resortního řízení. „Zásadní soulad podstatných zájmů pracovníků spjatých s určitými fázemi společenského pracovního cyklu...“ [Kutta 1968 : 186] je nutné stále dokonaleji proměňovat v soulad aktualizovaný, v soulad navazující na znalost zákonitostí subjektivních optimalizací.

(14) O dosažené úrovni plánování ekonomického a sociálního rozvoje odvětví informuje Kohout [Kohout 1976 : 249n.].

(15) Tyto kroky jsou v podstatě shodné s po-

stupem, který uvádí Smola pro tvorbu organizačních soustav a dělbu práce: vymezení se sféry působení (obor, území), z ní se vyvodí hlavní úkoly, má-li je organizace splnit, musí vykonat určité hlavní činnosti a musí mít přiměřené zdroje; pak se musí vytvořit soustava pro řídicí činnost, taktéž s příslušným kádrovým a věcným vybavením [Rezníček 1965: 255]. V našem případě jde o rozšíření a prohloubení sféry působnosti řídicích článků a o dělu řídicí práce mezi nimi.

Vzniknou dekompozicí celku problematiky řízení sociálního rozvoje daného stupně (článku) řízení, kterýžto celek je působností tohoto stupně řízení. Sítě rozhodovacích uzlů se mění jejich vazby vzájemné, vazby na rozhodování technicko-ekonomické, na rozhodování vyšších a nižších řídicích článků a vnější vazby na horizontále (například na rozhodování regionálních orgánů, orgánů ROH atp.). „Z hlediska hierarchického uspořádání“ je modelování sítě rozhodovacích uzlů „problém centralizace a decentralizace jako úloha správného rozložení úkolů na různých hierarchických úrovních sociální struktury... Dialektický vztah centralizace a decentralizace a s ní spjatý dialektický vztah závislosti a autonomie implikuje princip orientace na maximalizaci sebeřídící kapacity řízených objektů... Další podstatou složkou je velikost integrace zájmů řídicího subjektu a řízeného objektu...“ [Kutta-Soukup 1973 : 67]. Problém sebeřídící kapacity a integrace zájmů je co nejtěsněji spojen s problémem vymezení společných a odlišných procedur a metod řízení na vertikále řízení. (16) Oba tyto problémy však přesahují hierarchicko-strukturální aspekt v tom smyslu, že modelování rozhodovacích uzlů a určování procedur a metod řízení musí respektovat i specifika různých fází jak celého výrobního cyklu, tak i jednotlivých pracovních cyklů. (17)

Konkrétní řešení problému centralizace a decentralizace musí vycházet jednak ze správné aplikace základního principu řízení socialistické společnosti, tedy ze správné aplikace demokratického centralismu, dále z konkrétního rozboru problému a podmínek. V souvislosti s problémem racionalizace řízení sociálního rozvoje ve výrobních resortech můžeme za hlavní situační podmínky považovat daný stav strukturní organizace resortů, danou soustavu jejich ekonomického řízení, daný stav řízení sociálního rozvoje a projevené záměry centra ve všech těchto oblastech.

(16) Jedním z hlavních problémů řízení v této souvislosti je „kvalita transformačních mechanismů, sčlňujících cíle systémů na různých hierarchických územích... V situaci, kdy socialistické společnosti mají zásadní přednost v kvalitativně vyšším stupni integrace cílů systémů různých hierarchických úrovní, je velikost ochoty řízeného objektu mobilizovat své zdroje determinována nejen strukturou závislostního pole mezi subjektem a objektem řízení a stavem závislostního pole, v němž se celý systém pohybuje, ale i tím, jak kvalitně je tento transformační mechanismus konstruován a jak účinně tento mechanismus, fakticky regulační systém s mnoha obvodovými zpětnými vazbami, funguje. Jeho funkcí je vytvářet taková pravidla činnosti, aby nižší systémy — a nakonec i lidé v organizaci — projevovali pouze užitečnou činnost. Mezi regulátory patří i aplikace zásady „každému člověku podle jeho práce“. Její realizace se však ukazuje být složitou záležitostí. ... Činnost totiž musí být openy o systém konzistentních, neprotichůdných kritérií pravidel činnosti“ [Soukup in Kutta-Soukup 1973: 68]. Právě to je problém, který nelze optimálně zvládnout bez znalosti zákonitostí subjektivních optimalizací, jak o nich bylo pojednáno. Znalost subjektivních optimalizací je víc než jenom znalost struktury potřeb, zájmů či hodnot jednotlivců a skupin. Subjektivní opti-

malizace jsou takovým odrazem objektivní skutečnosti (v našem případě odrazem cílů, úkolů, stimulů a všemožných podmínek práce) ve vědomí pracovníků, který tyto pracovníky orientuje k činnosti (či nečinnosti) právě z hledisek jejich struktury potřeb, hodnot, sociálních norem atp. Subjektivní optimalizace jsou tedy způsobem reaktivity člověka na danou situaci. Soukupem zmíněné transformační mechanismy budou optimálně fungovat jenom tehdy, jestliže budou zkonstruovány se zřetelem na tyto způsoby reaktivity lidí.

(17) Např. ve stavebnictví je významnou součástí přípravné fáze výrobního cyklu projekce investičních děl, zajišťovaná projektovými organizacemi nezávislými na stavebních podnicích i na investorech. Tak se někdy stává, že technicky progresivní, dobře pronýšené konstrukční soustavy neberou v úvahu ekonomické možnosti dané technicko-hospodářskými ukazateli. Z tohoto důvodu se pak projekty přepracovávají [Austerlitz 1977 : 292]. Kdyby však k tomu přistoupily ještě zřetelem sociálního rozvoje, pak by se třeba ukázalo, že progresivní konstrukce jsou spojeny s takovou změnou technologie, která znamená snížení těžké fyzické práce na staveništi. To by mohlo zvýšit atraktivitu práce ve stavebnictví. Spolu se zkrácením lhůty výstavby by to mohlo vést k vyššímu typu sociálně ekonomické efektivity.

Vyřešit celý problém resortního řízení sociálního rozvoje z komplexních hledisek dříve uvedených by bylo složitou interdisciplinární prací, při níž by museli spolupracovat odborníci z praxe i z výzkumu. Podnětem by k tomu snad mohl být rámcový návrh na soustavu hlavních rozhodovacích uzlů, který byl zpracován na základě rozboru podmínek ve stavebnictví, může však mít orientační význam i pro jiná výrobní odvětví:

Z *formálního* hlediska mají všechny tři úrovně řízení (tj. ministerstva, generální ředitelství i podniky) tyto shodné základní prvky působnosti:

- působnost *zastupovací*, která vyjadřuje zastupování zájmů nižších jednotek vůči nadřízenému vyššímu stupni, a zastupování zájmů vůči vnějšímu okolí;
- *správací* působnost, která opravňuje řídit jednotky nižšího stupně.

Z *obsahového* hlediska můžeme z nejobecnějšího pohledu rozeznávat působnost:

- *specifickou* pro každý řídicí stupeň, která zabezpečuje neopakovatelnost a nezaměnitelnost této působnosti na jiných řídicích stupních,
- *analogickou*, která se vztahuje k průřezovým problematikám.

Vzhledem k předchozímu rozboru, podle něhož je řízení sociálního rozvoje určitým kvalitativním aspektem řízení lidí (sociálního systému), lze vymezit čtyři hlavní obsahové oblasti řízení: 1. kádrovou práci, 2. opatrování, rozmísťování a strukturaci pracovních sil, 3. užití pracovních sil, 4. péči o pracující.

Oblast *kádrové práce* je v základě charakterizována v usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 6. 11. 1970 *Ke kádrové a personální práci* (které bylo potvrzeno XIV. sjezdem KSČ). Obsahem kádrové práce je „výběr, organizování přípravy a výchovy lidí pro vedoucí a jiné důležité funkce, jejich rozmísťování podle politických a odborných předpokladů, osobních a morálních vlastností, pravidelné vyhodnocování jejich práce, každodenní péče o kádry a vedení nezbytné dokumentace o jejich vývoji“ [Ke kádrové 1971 : 5]. Jakožto přímá a vrcholová práce s lidmi je kádrová práce povýtce rozvojovým činitelem. Co do působnosti vertikálních úrovní řízení je činností analogickou pro každou z těchto úrovní. Stejně tak analogickou činností je každodenní vedení pracovníků, tedy styl vedení lidí. Kádrová práce a vedení lidí prostupují zbývajícími třemi oblastmi řízení sociálního rozvoje a jsou s nimi v nejužší vzájemné závislosti, hlavním článkem je však práce kádrová.

Výrazné sociálně rozvojové aspekty má i práce *personální* „kterou je nutno chápat a rozvíjet ve vztahu ke všem pracovníkům jako komplexní systém. Personální práce zahrnuje činnost a agendu týkající se pracovního poměru všech pracovníků, jako je přijímání, uvolňování, přemísťování, zvyšování kvalifikace, všestranná péče o všechny pracující, včetně řešení otázek pracovní motivace, musí sehrát rozhodující úlohu při poznávání kvalit lidí a jejich plném využití ve výstavbě socialistické společnosti. Dobře prováděná personální práce vytváří rovněž podmínky pro úspěšnou kádrovou práci“. [Ke kádrové 1971 : 5]. Ty činnosti a agendy personální práce, kterými nadřízený článek řídí článek podřízený, by však už v mnohém měly být výrazně vertikálně diferencovány.

Z našeho předchozího rozboru vyplývá, že sociální rozvoj je možné zajišťovat jen v nejužší provázanosti s politikou technicko-rozvojovou, investiční a politickou rozvoje a racionalizace resortního řízení a jeho strukturální organizace, s politikou mzdovou, cenovou a finanční. Pouze koordinace těchto politik s řízením sociálního rozvoje může zaručit plnění dvojedné funkce řízení, tj. zajištění ekonomicky efektivní a kvalitní výroby při současném rozvoji výrobců. Vzhledem k obtížnosti a komplexnosti ideového řešení takového úkolu

bude ovšem následující náčrt úrovněové diferenciace hlavních úkolů sociálního rozvoje pouze menším výsekem celé problematiky.

Ministerstva by ve své *zastupovací funkci* měla být odpovědná především za zpracování takových prognóz a návrhů zásadních opatření, která mohou orientovat vládu a její objektivní orgány, dodavatelské resorty a národní výbory, k přijetí nezbytné politiky a k takovému rozpisu úkolů, materiálních a finančních zdrojů a dodávek, které vyhovují požadavkům optimálního sociálního rozvoje. Dále by měla ministerstva koncepčně a operativně zajišťovat vše, k čemu jsou kompetentní jako ústřední orgány státní správy (meziministerská jednání atp.). Ve své *správací funkci* by se měla ministerstva zaměřovat na sociální rozvoj svých odvětví a výrobně hospodářských jednotek jako celků, a to s přihlédnutím ke specifickým odvětví i výrobně hospodářských jednotek a samozřejmě se zřetelem na celostátní politiku. Ministerstva by se měla soustředit na *tyto hlavní sociálně rozvojové rozhodovací uzly*:

V oblasti strukturace pracovních sil:

1. Rozvojové změny pracovních míst

V rámci „rozpětí“ svého řízení(18) by ministerstva měla usilovat o to, aby rozvoj řídicí techniky a technologie byl koordinován s takovým útvarově strukturálním rozvojem generálních ředitelství, který by zajišťoval progresivní změny v obsahu řídicí práce na příslušných pracovních místech.

Kritériem pro konstrukci ukazatelů by měla být jednak minimalizace netvářčích prvků práce na daných pracovních místech (například ruční zpracovávání výkazů nahradit zpracováváním strojním), jednak maximalizace sjednocení obsahu pracovních míst s jejich cílovým zaměřením (a tedy odstranění přehrad mezi odbory a odděleními apod.).

2. Rozvojové změny v profesích a v učňovských oborech

Jsou převážně průřezovou problematikou, jejíž těžiště je v zastupující funkci, a to v poznávání trendů profesních obměn a změn (k tomu mohou ministerstva využít svých resortních výzkumných ústavů) a v zabezpečování předpokladů restrukturalizace učebních a vzdělávacích oborů ve státním a resortním školství a na příslušných objektivních orgánech vlády. Tyto rozvojové změny v profesích a učňovských oborech by měly být koordinovány(19) s rozvojovými změnami v řídicí a výrobní technice a technologii, jakož i se změnami organizačně administrativními (tím také s rozvojovými změnami pracovních míst).

Kritériem pro konstrukci ukazatelů by měl být rozsah specializace profesí; optimem je specializovaná, ale pružná, tj. přiměřeně v jisté míře zastupitelná struktura profesí, která umožňuje „mobilitu pracovního jednání“ (tj. přesuny z jedné práce na druhou),(20) a tak vytváří sociálně strukturální předpoklady

(18) Rozpětím řízení se zpravidla míní „počet osob bezprostředně formálně podřízených jednmu vedoucímu“ [Smola 1976 : 177]. Z tohoto hlediska by např. ve vztahu ministerstva ke generálnímu ředitelství byl pouze jeden podřízený, a to generální ředitel ministři. V naší scouvislosti proto pod rozpětím řízení (ministerstvem) míníme ta klíčová pracovní místa na generálních ředitelstvích, s nimiž ministerští pracovníci významně komunikují. Analogicky to pak platí i pro vztah mezi generálním a podnikovým ředitelstvím.

(19) Koordinací se zde míní vzájemné přizpůsobení, na rozdíl od subordínace, tj. pod-

řízení; pouze instrumentální souhry živé a zvěčnělé práce by bylo možné dosáhnout podřízením profesní struktury požadavkům techniky. sociálně rozvojový aspekt však vyžaduje vzájemné přizpůsobení rozvoje technického a rozvoje profesí.

(20) Podle Khola „specializace a mobilita spolu úzce souvisí. Mobilita je však otázkou ochoty – motivace pracovníků podřizovat své osobní požadavky na pracovní podmínky potřebám organizace a vůli jeho vedení. ... Specializace je proti tomu daleko více otázkou schopností a dovedností pracovníků ...“ [Khol 1972 : 120].

pro situační přesuny kapacit. Současně tím umožňuje zvýšenou tvořivost jednotlivců i organizace jako celku.

3. Rozvoj kvalifikační struktury

je z hlediska ministerského řízení problematikou průřezovou i trustově (koncernově) adresnou.(21) Průřezová působnost se realizuje hlavně v zastupovací funkci ministerstev, a to v uplatňování inovačních požadavků na státní odborné školství v souladu s vědeckým poznáním dlouhodobých trendů kvalifikačních změn navazujících na rozvoj profesí a učňovských oborů. Spravovací funkce směřuje do VHJ a do vzdělávacích zařízení přímo podřízených ministerstvu a soustřeďuje se na zvyšování kvalifikace vybraných skupin kádrů.

Rozvoj odborné tvořivosti by měl být hlavním kritériem sociálně rozvojových aspektů kvalifikační struktury, což je konzistentní s požadavky na rozvoj profesí a na rozvoj pracovních míst.

Je zjevné, že operacionalizace výše uvedených kritérií není snadná, představuje vlastně výzkumný úkol. Bez jeho vyřešení není možné náležitě posílnout podstatné sociálně rozvojové aspekty sociálních struktur.

Sociálně rozvojové rozhodovací uzly v oblasti užití pracovních sil

4. Hmotná zainteresovanost a mzda

tj. soustava hmotné zainteresovanosti (mzdové regulace, pravidla tvorby a použití podnikových a oborových fondů a zásady hmotné zainteresovanosti, zejména vedoucích hospodářských pracovníků) ve vztahu k motivační, nákladové a etické funkci mzdy jako optimalizační problém.(22) Mzda je výraznou nákladovou položkou v procesu rozšířené reprodukce. V celospolečenském měřítku má růst v závislosti na růstu produktivity práce, v individuálním měřítku a z hlediska relací mezi kategoriemi profesí má záviset na množství, kvalitě a společenském významu práce (etická funkce), současně má účinně stimulovat k řádnému a iniciativnímu výkonu práce, ale také například k přijetí určitého pracovního místa a setrvání v něm, k ochotě inovovat a akceptovat inovace, ke zvyšování kvalifikace apod. (motivační funkce mzdy).(23)

Zastupovací funkce ministerstva by se měla soustřeďovat na kontinuální sledování účinků existující soustavy hmotné zainteresovanosti z hledisek tech-

(21) U trustově (koncernově) adresné problematiky jsou řízeným objektem VHJ jako celky, u průřezové problematiky pak odvětví jako celky, ale ve vyčleněné problematice.

(22) Cenné úvahy z psychologického hlediska rozvíjí na toto téma Khol [Khol 1967 : 12]. Příklad ze stavebnictví může ilustrovat, že je sociotechnicky stále potřebné rozlišovat mezi etickou a motivační funkcí mzdy: vyšší mzda některých kategorií dělníků v poměru k mistrům je pro dělníky (nikoli ovšem pro mistry) motivační, není však spravedlivá, neboť práce mistrů je náročnější a má nejméně tentýž společenský význam jako práce dělníků. V návaznosti na mzdovou regulaci a kolektivní hmotnou zainteresovanost se ovšem problém ještě více komplikuje. Jde o to vytvořit soustavu diferencovaných, avšak synergizovaných podnětů k hmotné zainteresovanosti jednotlivců, pracovních kolektivů, podniků i celých VHJ. „Přitom je nutno realizovat zásadu co je potřebné a výhodné pro společnost, je nutné učinit výhodným i pro jednotlivý podnik“ [Derco 1977:133]. Při tvorbě takového sou-

stavy je nutné mimo jiného vycházet i ze znalostí zákonitostí subjektivních optimalizací. — Jestliže podněty k hmotné zainteresovanosti nejsou synergizovány, nejen to stěžuje dosahování výrobně ekonomických cílů organizací a celé společnosti, ale zabraňuje to rovněž dosahování cíle sociálně rozvojové, a to především proto, že v náležitě nezkoordinovaném úsilí nemůže člověk dosáhnout plně pracovní seberealizace ani maxima těch hmotných a nehmotných odměn, o něž stojí. To pak je jeden z hlavních zdrojů únikových subjektivních reakcí pracovníků, ale i organizací, formálnosti mnohých forem účasti na řízení a pracovní iniciativy, nízké kooperativnosti, vztahů ne plně soudružské spolupráce.

(23) Celý problém je mimořádně složitý, protože nakonec nejde jenom o cíle ekonomické, ale i sociálně politické. Mnohodimenzialnost problému je pojednána v práci [Derco-Kotlaba 1977]. V naší souvislosti jde hlavně o tvořivé a konzumní sociálně rozvojové aspekty hmotné zainteresovanosti jednotlivců i kolektivů.

nicko-ekonomických i sociálně rozvojových se zřetelem na odvětvová a oborová specifika a na uplatňování zdůvodněných návrhů na kompetentních nadřízených a průřezových orgánech. *Spravovací funkce* by se měla soustřeďovat na metodické usměrňování praxe hmotného odměňování ve vazbě na chodrasčot VHJ a podniků a na řízení prací na celostátních normách a normativech spotřeby práce.

Sociálně rozvojovým kritériem pro konstrukci ukazatelů by měl být stupeň shody mezi mzdově regulačními a diferenčními záměry centra a účinností kolektivní a individuální hmotné zainteresovanosti (a to účinností z hledisek výrobně ekonomických cílů i z hledisek subjektivních), tj. stupeň shody mezi cíly systémů různé hierarchické úrovně (až po jednotlivého pracovníka).

5. Řízení, technika řízení a účast na řízení

tj. řídicí práce a organizace a technika řízení ve vztahu k těmto formám účasti na řízení:

- účast na plánování;
- inovační účast na řízení (vynálezy, zlepšovací návrhy, náměty, projekty racionalizace, různá průkopnická hnutí, jako práce podle Zlobinovy metody atp.);
- iniciativní účast na plnění úkolů (závazky, soutěžení, aktivita na výrobních poradách).

Z úrovně ministerstev by se měla uplatnit jak působnost *zastupovací*, tak i *správní*, v obojím případě směřující k prohlubování účasti na řízení ve všech uvedených podobách.

Kritériem úspěšnosti této řídicí činnosti ministerstev (a tedy kritériem pro konstrukci ukazatelů) by měla být míra souhry řídicího a řízeného sociálního systému, zejména při plánování a řešení úzkých míst, v obojím případě zejména pokud jde o řídicí vztahy mezi ministerstvy a VHJ, ale i pokud jde o průřezové metodické usměrňování.

6. Systém „Člověk — výrobní technika“

tj. problém koordinované souhry živé a zvěčnělé práce v resortech. V koordinaci technicko-rozvojové a sociálně rozvojové politiky by se měla uplatňovat jak *zastupovací*, tak i *správní* funkce ministerstev. Ukazatele by bylo třeba konstruovat na principu srovnání úspory živé práce se stupněm tvořivosti, radosti a kulturnosti práce při využívání strojů.

Sociálně rozvojové rozhodovací uzly v oblasti péče o pracující

7. Poskytování služeb a hmotných statků (předmětů postupné spotřeby)

za účelem zdokonalování pracovních a životních podmínek, tedy v oblastech

- bezpečnosti a ochrany života a zdraví při práci;
- zřizování a provozu hygienických a sociálních zařízení, vybavení pracovníků a pracovišť;
- zdraví pracovníků;
- stravování pracovníků;
- přechodného ubytování pracovníků a bydlení pracovníků;
- vytváření podmínek pro využívání volného času, včetně rekreace, tělovýchovy, kultury atp.;
- osobní dopravy pracovníků do práce;
- péče o zvláštní skupiny pracovníků (mladiství, ženy, zejména matky, osoby se sníženou pracovní schopností atp.);
- sociálně právní poradenství.

Ve všech těchto oblastech by ministerstva měla uplatňovat zastupovací i spravovací působnost, těžiště je však ve funkci spravovací, zejména v metodické a státně správní činnosti.

8. Sociální investice

Jejich obsahová struktura je v podstatě shodná se strukturou sociálních služeb. Řadu z těchto služeb lze nejučinněji realizovat pomocí příslušných zařízení (např. zařízení pro zdravotní péči, zařízení pro stravování apod.). Specifickým problémem ve srovnání se službami a předměty postupné spotřeby} v oblasti sociálních investic je jejich finanční a pracovní kapacitní náročnost, a to jak pokud jde o jejich opatrování, tak i pokud jde o jejich provoz.

Zastupující i spravovací funkce ministerstev je zde zhruba v rovnováze, neboť 1. investiční limity je třeba uplatnit u nadřízených orgánů, 2. přiděl investičních limitů do VHJ je účelné realizovat na základě spolupráce s regionálními orgány a společenskými organizacemi s přihlédnutím k prolínání spádových oblastí různých VHJ (sdružování sil a prostředků).

Konstrukce ukazatelů by měla vycházet u služeb i investic

1. z míry uskutečnění společenského sociálně rozvojového záměru,
2. z míry spokojenosti pracovníků,
3. z účinků služeb na pracovní chování,
4. z dopadů služeb na rentabilitu v resortech. (24)

V oblasti *výrobně hospodářských jednotek* nemůžeme prozatím postupovat ani s tou mírou určitosti, jakou jsme zvolili pro ministerstva, protože jejich heterogennost je podstatně větší. Kromě toho má být úloha středního článku posílena, což je v současné době sice rozřešeno zásadně, (25) nikoli však v jednotlivých VHJ.

Základní rozdíl mezi VHJ a ministerstvy spočívá v tom, že VHJ jsou chozrasčotními jednotkami a že pro ně tedy platí zásada závislosti na ekonomických výsledcích jejich práce. Pokud jde o zastupovací i spravovací funkce, je zde formální analogie s ministerstvem, ovšem s tím rozdílem, že v obou těchto oblastech mají generální ředitelství jiné partnery než ministerstva, jak vyplývá z logiky úrovně diferenciací řízení.

Dá se říci, že v hrubých rysech bude sociálně rozvojová problematika *strukturace pracovních sil* pokryta obdobnými rozhodovacími uzly jako na ministerstvech. Jejich obsah by ovšem měl být přizpůsoben specifikům dané VHJ.

V oblasti *užití pracovních sil* by mělo dojít k výraznějšímu odlišení od ministerského působení. Například starost o synergizovanou hmotnou zainteresovanost kolektivů i jednotlivců nabude nových rysů právě závislosti VHJ na ekonomických výsledcích. V oblastech účasti na řízení a sociálně rozvojových vazeb na rozvoj technický a organizačně administrativní se zvýrazní komplexnost řízení VHJ s možností využít vlastní projekce, vlastního výzkumu (v návaznosti na výzkum celoresortní) a vlastních finančních prostředků.

V úrovni VHJ by však měly přibýt i *další rozhodovací uzly*, zabývající se například normotvornou činností ze sociálně rozvojových hledisek (problém nejen technicky, ale i sociálně zdůvodněných výkonových norem), cenovou činností (vnitropodnikové či vnitrooborové ceny ve vztahu k chozrasčotním úkolům ve vazbě na hmotný interes). I pro tyto účely by měly VHJ využít

(24) Navržená kritéria jsou modifikací kritérií, která uvádí Tomeš [Tomeš 1975 : 11].

(25) Viz nařízení vlády ČSSR č. 91/1974 Sb.

o organizaci výrobně-hospodářských jednotek a o jejich statutech.

vlastní výzkumně vývojové základny ve vazbě na celoresortní výzkumné a racionalizační ústavy. Dalším sociálně rozvojovým rozhodovacím uzlem by mohl být uzel „rozvoje kooperativnosti ve VHJ“, tj. rozvoje ochoty spolupracovat, což by navazovalo na složitou vertikální i horizontální dělbu práce mezi výrobními a obslužnými celky řízenými v rámci dané VHJ.

V *oblasti péče o pracující* by se těžiště řídicích starostí generálních ředitelství mělo přenést do řízení sociálních investic z hledisek odstraňování neopodstatněných rozdílů v péči o pracující v podřízených podnicích (či závodech) a z hlediska sdružování prostředků a jejich využívání eventuálně ve spojení s prostředky regionálních správ.

Ustálená struktura rozhodovacích uzlů v *podnikové sféře* je známa z literatury i z experimentů s plánováním sociálního rozvoje kolektivů podniků. V propojení na vyšší články řízení by ji bylo možno zdokonalit. Nebude to však možné, dokud se plánování sociálního rozvoje nestane součástí plánovací praxe i na těchto vyšších článcích řízení. To je však alternativa pro blízkou budoucnost nerealistická nejenom pro omezení daná dosavadní řídicí praxí, ale i proto, že pro takto komplexní pojetí neexistuje dostatečná poznatková základna. Neexistují například syntetické ukazatele, které jsou zejména pro vyšší články řízení nezbytné, neexistuje ani adekvátní, vědecky podložená metodika plánování pro tyto vyšší články.

Je proto nutné uvažovat o realistické alternativě. Ta by mohla být analogií přístupu uplatněného v podnicích. Předstupněm sociálního plánování jsou tam komplexní programy péče o pracující. Na úrovni ministerstev a generálních ředitelství by rovněž mohly být formulovány *sociálně rozvojové programy*, ovšem v komplexním pojetí ve smyslu výše uvedených teoretických východisek. Jejich obsah by měl vycházet z obsahu hlavních rozhodovacích uzlů a v souladu s tím by sice měly být hierarchicky propojeny (tj. programy ministerstev a programy VHJ), ale současně i přiměřeně diferencovány. Vypracování a realizace programů by měly spočívat na principu týmové práce ve smyslu tzv. „integrované projektové organizace“ (26) s tím rozdílem, že do týmů by byli začleněni nejen pracovníci příslušného řídicího článku, ale i pracovníci ostatních řídicích článků a pracovníci výzkumných ústavů resortních i oborových. Pro každý jednotlivý program by měl být jmenován ředitel a týmy by na interdisciplinárním základě řešily poznávací i realizační aspekty příslušných programů. V podnicích by na programy vyšších úrovní řízení musely navázat buď komplexní programy péče o pracující, nebo sociální plány. (27)

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Vedecké riadenie spoločnosti*. Bratislava, Pravda 1975.
Afanasjev, V. G.: *Vědeckotechnická revoluce, řízení a vzdělávání*. Praha, SPN 1976.
Afanasjev, V. G.: *Človek v upravení občestvum*. Moskva, Politizdat 1977.
Austerlitz, H.: *Zajistit vazbu pokrokových technických řešení s požadavky ekonomie*. Ekonomika stavebnictva, Bratislava, 1977, č. 10.
Derco, M.-Kotlaba, M.: *Mzda v ČSSR*. Praha, Práce 1977.
Ke kádrové a personální práci. Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 6. listopadu 1970, potvrzené XIV. sjezdem KSČ. Praha, Svoboda 1971.
Khol, J.: *Denivelizace odměňování a její psychologická problematika*. Studijní texty k přednášce a semináři. Praha, Institut řízení 1967.
Khol, J.: *Řízení k vyšší výkonnosti*. Praha, Institut řízení 1972.
Kohout, J.: *Sociální analýza a řízení socialistického podniku*. Praha, Práce 1976.

(26) Viz [Smola 1976 : 162].

(27) Tento systém programů by mohl být resortní analogií systému programů, jak o něm z hlediska celospolečenské působnosti píše Kutta: „Systém programů představuje sou-

hrn „hlavních článků“ společenského rozvoje, v nichž jsou konkretizovány hlavní problémy stanovené soustavy cílů a z ní vyplývajících konkrétních úkolů“ [Kutta 1976 : 150].

- Kolář, J.: *Plánování sociálního rozvoje podniku*. Sociologický časopis 11, 1975, č. 1.
 Kolář, J.: *Sociologická problematika povolání*. Sociologický časopis 12, 1976, č. 2.
 Kutta, F.: *Člověk, práce, technika*. Praha, Práce 1968.
 Kutta, F.: *Systém řízení sociálních procesů*. Praha, Svoboda 1976.
 Kutta, F. — Soukup, M.: *Řízení v období vědeckotechnické revoluce*. Praha, Svoboda 1973.
 Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1954.
 Marx, K.: *Rukopisy I*. Praha, Svoboda 1971.
 Marx, K. — Engels, F.: *Vybrané spisy 4*. Praha, Svoboda 1977.
 Politická ekonomie. Učební text pro posluchače VUML. Praha, Svoboda 1974.
 Rezníček, J. a kol.: *Vědecká organizace řídicí práce*. Praha, SNPL 1965.
 Smola, S. — Kolář, J. — Holeček, L.: *Organizace řízení v podnikové praxi*. Praha, Svoboda 1976.
 Tomeš, I.: *Organizovaná podniková péče o pracovníky*. Závěrečná zpráva. Praha, TEVÚH 1975.

Резюме

Хлумский В.: Управление социальным развитием — отраслевая министерская точка зрения

Центр тяжести управления социальным развитием производственных коллективов находится пока на уровне предприятий (комплексные программы заботы о трудящихся и эксперименты с планами социального развития). В соответствии с иерархической структурой управления производством этой проблематикой следовало бы более систематически заниматься и промышленным министерством и дирекциями объединений. В статье приводятся теоретические исходные положения и набросок проекта рационализации управления социальным развитием в производственных отраслях с точки зрения дифференциации уровней управления по вертикали: министерства, генеральные дирекции производственно-экономических единиц объединений и предприятия.

Основной теоретической отправной точкой является положение, что социальное развитие каждого производителя (работника) и группы работников имеет две стороны: потребительскую и творческую (принимаящую и дающую). Потребительская сторона выражена основным законом социализма о полном удовлетворении материальных и духовных потребностей людей. Творческий аспект социального развития определяется прежде всего тем, что труд формирует человека. Из этого вытекает, что мы охватим основные слагаемые социального развития в связи с экономикой в том случае, если учтем: 1) социалистический способ труда в производственных отраслях, 2) социалистический способ повышения уровня жизни в зависимости от труда в данных отраслях. Поскольку же труд протекает в социальном, экономическом, технико-технологическом и организационно-административном контексте, социальное развитие приобретает многомерность. Оно складывается из изменений общественного сознания и материальной базы, является развитием личности, коллективов, социальных структур, отношений, видов деятельности и учреждений. Хотя социальное развитие в значительной мере и обусловлено техническим развитием, основным является эффективное социально-экономическое управление.

Используемая на производстве и в управлении техника, организация производства и управления играют не только инструментальную роль, т. е. они служат не только умножению и качественному обогащению трудовой энергии и способностей людей. Они обладают и функциями социального развития, как в виде орудий труда, так и в качестве трудовой среды. В системе рабочих мест, профессий, различных квалификаций они должны обеспечивать максимум квалифицированного творчества в труде, должны способствовать устранению различий между физическим и умственным трудом, создавать предпосылки для социалистического сотрудничества и соревнования, для участия в управлении и т. п.

Ускоряющим фактором в процессе производства является система производственно-экономического управления, однако лишь в связи с человеком, с социальными системами производственных министерств. Факт, что производители, как правило, не потребляют произведенных ими продуктов, выступает в этой связи в виде заинтересованности в оплате труда и в виде потребности в творческом содержании труда. Значительное объективное многообразие, а следовательно и многообразие интересов коллективов трудящихся в промышленных министерствах требует разработки как инструментальных, так и социальных аспектов материального и морального стимулирования, так как они, в связи с человеческими потребностями, являются движущей силой производства. В качестве таковых они являются и основной силой потребительского и творческого аспектов социального развития в системах производственных министерств.

Развитие и культивирование человеческих потребностей являются в то же время и полем идейно-воспитательного воздействия руководящей работы на производстве.

Взаимосвязанность технико-экономического и социального управления и потребительского и творческого аспектов социального развития являются определяющими при выработке проекта основных узлов решений (т. е. регулярно повторяющихся задач) в области социального развития, управляемого на уровне производственных министерств, и при общем определении деятельности дирекций объединений в этой области. Управление социальным развитием в системах производственных министерств должно сосредоточиться на четыре основные области: 1) работа с кадрами, 2) обеспечение и структурирование рабочей силы, 3) использование рабочей силы, 4) забота о трудящихся.

На уровне министерств основными узлами решений в области структурирования рабочей силы должны быть перспективные изменения рабочих мест, профессий, специализации заводского ученичества и развитие квалификационной структуры — все это с точки зрения центрального министерского управления. В сфере использования рабочей силы такими узлами должны быть: система материальной заинтересованности с учетом себестоимости, этнической и мотивационной функции зарплаты; затем управление, техника управления и участие трудящихся в управлении и, наконец, система «человек — производственная техника», т. е. проблема живого и овеществленного труда и их взаимодействия. В области заботы о трудящихся министерствам следует принимать решения прежде всего по вопросам методического характера и государственно-административной деятельности по отношению к предоставлению услуг и предметов длительного пользования работникам их системы, затем решать вопросы о социальных капиталовложениях — в сотрудничестве с территориальными органами власти и общественными организациями и с учетом перекрывания территорий притяжения отдельных производственно-экономических единиц.

Управление социальным развитием на уровне генеральных дирекций производственно-экономических единиц должно отличаться от министерского управления; прежде всего, с учетом хозрасчетного положения производственно-экономических единиц. Помимо этого на этом уровне следовало бы более детально учитывать специфику отрасли и тип данной производственно-экономической единицы (трест, концерн, отраслевое предприятие).

Установившаяся структура узлов решений в сфере предприятий хорошо известна по литературе и по экспериментам, но ее следовало бы в рационализированном виде увязать с высшими звеньями управления.

В качестве переходного этапа к единому социально-экономическому планированию на уровне министерств и дирекций объединений предлагается система программ социального развития, структурированных по содержанию в соответствии с основными узлами решений.

Summary

Chlumský V.: Control of Social Development — Branch-departmental Point of View

For the time being, managerial efforts in the area of the social development of producer collectives are concentrated primarily on the enterprise level (complex workers' welfare programmes, experimentation with social-development plans). In conformity with the hierarchical structure of production management, more detailed attention should be devoted to these problems even from the part of ministries and general boards of management concerned with production. The paper presents theoretical starting points as well as a general proposal of the rationalization of social-development control in production branches from the point of view of the differentiation of management levels along the vertical: ministries, general management boards of production-economic units, enterprises.

The main theoretical starting point is the knowledge that the social development of every producer (worker) and groups of workers has two aspects: the consumption and the creative (i. e. the receiving and the producing) aspect. The consumption aspect finds its expression in the basic law of socialism concerning the full satisfaction of people's material and spiritual needs. The creative aspect of social development is primarily given by the fact that work is a formative factor in man's development. This in turn implies that we can grasp the most important components of social development in the production-economic context only if we succeed in grasping 1. the socialist mode of work performed in production branches, 2. the socialist way of raising the living standard in dependence upon work in these branches. Insofar as work is performed in the social, economic, technico-technological and organizationally administrative context, social development assumes a multi-

dimensional character. This manifests itself in the changes of social consciousness as well as of the material basis, it is reflected in the development of personality, collectives, social structures, relations, activities and institutions. Although social development is significantly conditioned by technological development, it is the effective socio-economic management that plays a decisive role.

The function of technology, sector organization and organization of management applied in production and production management is not only instrumental: they do not exclusively serve to multiply and qualitatively enrich human working capacities and skills. They also have their social-development functions, i. e. both as instruments of labour and as the working environment. Their role in the system of occupational positions, professions and qualification claims is to endow work with the maximum qualified creativeness, to help to eliminate the differences between manual work and brainwork, to create preconditions for socialist co-operation and competition, participation in management, etc.

The dynamizing factor in the production process is the system of production-economic management – but only in relation to man, to the social system of production branches. The fact that, as a rule, producers do not consume their own products figures in this context as an interest in the remuneration for work and as a need of creative work content. A considerable objective and thus also special-interest heterogeneity of working collectives active in production branches necessitates the deliberation of both the instrumental and the social-development aspects of material and moral stimulation, since these, in their close relation to human needs, represent the main motive power of production. As such, they are also the most important force of the consumption and the creative aspect of social development in production branches. The development and cultivation of human needs simultaneously represent a field of action of the ideo-educational influence of managerial activity in production.

The interconnection of technico-economic management and social control and the interdependence of the consumption and the creative aspect of social development are the leading viewpoints in the formulation of the proposal of the main decision-making nodes (i. e. regularly recurring decision-making tasks) in the area of social development controlled on the level of production ministries, as well as in the general delimitation of the competence of the general boards of management of production-economic units in this area. The management of social development in the production branches should be concentrated in the following four principal areas: 1. personnel work, 2. recruitment and structuration of labour power, 3. utilization of labour power, 4. workers' welfare work.

In the area of labour-power structuration, the main decision-making nodes on the level of ministries should be the developmental changes in occupational positions, developmental changes in professions and apprenticeship lines, and the development of qualification structure – all this from the aspects of ministerial top management. In the area of labour-power utilization, the main socio-developmental decision-making nodes could be the system of material involvement with a view to the ethical, motivational and cost function of the wage, further: management, technique of management and participation in management, and, ultimately, the system "man – production technology", i. e. the problem of a co-ordinated interaction of living and objectified labour in the respective branches. In the area of workers' welfare work, the chief decision-making concern of the ministries should be the methodical and state-administrative activity aimed at offering services and objects of successive consumption to the workers in the respective branches, further: decision-making on social investments in co-operation with regional organs and social organizations, and with a view to the overlapping of the catchment areas of various production-economic units.

The social-development control effected on the level of general management boards of production-economic units should be distinguished from ministerial management particularly with respect to the *khozraschot* position of production-economic units. It should also devote more detailed attention to the specificities of the branch, as well as to the type of the respective production-economic unit (trust, concern, branch, enterprise).

The stabilized structure of the decision-making nodes in the enterprise area, as it is known from literature and from experiments, should be interlinked in a rationalized form with the superior management levels.

A system of social-development programmes whose content structure would correspond to the main decision-making nodes is proposed as a transitory stage on the way to uniform socioeconomic planning on the level of ministries and general boards of management.

Jednou z tendencí charakterizujících vývoj sociálního plánování v naší společnosti je růst pozornosti, kterou teorie i praxe věnují územním stránkám sociálního rozvoje. Uplatnění územních hledisek v sociálně ekonomickém řízení není pochopitelně zásadou novou, dosud snad nerespektovanou. Řízení společenského rozvoje probíhalo za socialismu vždy jak v odvětvové, tak v územní linii, a zásada územní ekonomické a sociální proporcionality, vyrovnavání oblastních a regionálních rozdílů i územně odvětvová koordinace vždy patřily k základním metodologickým principům socialistického plánování. Pro jejich realizaci se také postupně vytvořila řada nástrojů, jako je oblastní hospodářské plánování, územní plánování a další, které praxe po léta s úspěchem využívala a které i dnes tvoří součást soustavy řízení.

V současné etapě společenského rozvoje, kdy se aktivizují zdroje *intenzivního* růstu a mnohem náročněji než dosud se staví požadavek komplexnosti řízení, však nabývají i územní hlediska a jejich koordinace s hledisky odvětvovými nové váhy. Tato tendence je výrazem objektivně existující a v období budování vyspělé socialistické společnosti stále zřetelněji se prosazující jednoty společenského rozvoje, všech jeho aspektů a strukturních prvků. Donedávna se ještě osvědčující metody územního sociálního řízení, resp. prostředky uplatnění územních hledisek v odvětvovém sociálním řízení, přestávají mnohdy postačovat, krystalizuje potřeba jejich zdokonalení a doplnění.⁽¹⁾ Jednou z možných odpovědí na tyto nové potřeby, i když zdaleka ne odpovědí jedinou a univerzální, je územní plánování sociálního rozvoje, resp. širší uplatnění územních hledisek v sociálním plánování vůbec.

V tomto příspěvku, který navazuje na některé u nás již dříve publikované práce o územním plánování sociálního rozvoje, chceme rekapitulovat metodické premisy, z nichž by podle našeho mínění mohlo sociální plánování územních celků v našich podmínkách vycházet, posoudit způsoby, jak se územní hlediska v sociálním plánování mohou uplatňovat, a formulovat první předběžné poznatky z experimentů, jimiž se možnosti územního plánování sociálního rozvoje u nás v současné době prakticky ověřují.

Odvětvová a územní linie v řízení sociálního rozvoje

Ekonomický a sociální rozvoj socialistické společnosti je v jejích nižších člancích řízen po dvou navzájem spjatých liniích, z nichž každá odpovídá jednomu

(1) Na význam horizontálních, a tedy i územních vazeb v současném plánování poukázal přesvědčivě F. Kutta: „Jakmile však povaha socialistické rozšířené reprodukce na vyšších stupních rozvoje rozvinuté socialistické společnosti počíná zdůrazňovat nutnost plánování vědecko-technických, ekonomických a sociálních, dlouhodobě a globálně, celospolečensky, meziresortně působících faktorů, ztrácí záko-

nitě odvětvově vertikální princip svou prioritu... Proto je nutné, nemá-li dojít k stagnaci růstu společnosti, produktivity práce a efektivnosti, doplnit resortně horizontální princip plánování dlouhodobě celovým, komplexním, meziodvětvovým, horizontálním přístupem, na který se přesouvá těžiště koncepce sociálního plánování...“ [Kutta 1976 : 121–122].

základnímu řezu sociální organizací této společnosti — po linii *odvětvové* a po linii *územní*. I když povaha vzájemného vztahu obou větví řízení a jeho konkrétní uspořádání jsou historicky proměnné, platí v naší společnosti princip vzájemné podmíněnosti, komplementárnosti a koordinace odvětvového a územního řízení a jejich podřízení *celospolečenským* zájmům.(2)

Konkrétní uspořádání a delimitace rolí obou linií v řízení sociálního rozvoje závisí ovšem na mnoha okolnostech. *Odvětvový* řez umožňuje vyčlenit pracovní organizace (podniky, JZD, VHJ apod.) jako společenské jednotky vytvořené v rámci společenské dělby práce a přizpůsobené svým složením plnění úloh, které jim v rámci dělby práce připadají; k sociálně ekonomickému rozvoji společnosti přispívají pracovní organizace především plněním těchto svých společenských funkcí. Proto i sociální rozvoj organizací musí být v souladu s plněním dominantních zpravidla hospodářských úloh daných jim dělbou práce, musí plnění těchto úloh napomáhat a může se v zásadě pohybovat jen v jejich rámci. Na tom nic nemění skutečnost, že pracovní organizace plní v socialistické společnosti nejen své bezprostřední hospodářské úkoly, ale realizují současně také širší sociální a politické cíle společnosti jako celku. Oba tyto aspekty činnosti organizací jsou navzájem spjaté a řízení musí zabezpečit, aby se nedostávaly do konfliktu, resp. aby se případné rozpory mezi nimi řešily vždy způsobem, který plnění hospodářských úloh organizace neohrozí.

Primární prostor sociálního plánování v pracovních organizacích je v zásadě dán okruhem ekonomicky aktivního obyvatelstva, v každé organizaci kromě toho specificky profesně profilovaného, výkonem pracovních rolí a pracovní dobou. Na ostatní části populace, další oblasti života a jiné složky časového rozpočtu působí plánování sociálního rozvoje organizací také, avšak za současných podmínek spíše sekundárně, zprostředkovaně, i když často — v závislosti na zdrojích, jimiž organizace disponují, velmi účinně.(3)

Územní řez sociální organizací naší společnosti umožňuje vyčlenit územní celky různého stupně jako komplexní sociální útvary plnící mnoho různých společenských funkcí a zajišťující (zejména pokud jde o územní celky většího rozsahu) celý cyklus rozšířené sociální reprodukce obyvatelstva. Sociální plánování územních celků může proto postihnout populaci v celém jejím průřezu co do věku i ekonomické aktivity a ve všech fázích jejího životního cyklu. Umožňuje zabezpečovat v rámci území rovnováhu mezi různými ekonomickými a sociálními činnostmi a prosazovat tak celospolečenský zájem na komplexním rozvoji. Jen nepřímou však může v rámci územních celků ovlivňovat výkon pracovních rolí obyvatel.

Způsob uspořádání vzájemných vztahů mezi odvětvovou a územní linií sociálního plánování a účelná delimitace jejich úloh patří k zásadním a koncepčně dosud ne zcela vyjasněným otázkám rozvoje sociálního řízení, resp. sociální politiky. Jde o problém, který nelze řešit pouze v poloze racionalizace a optimalizace samotného řízení; při jeho posuzování je nezbytné přihlížet i k takovým podmiňujícím faktorům, jako jsou již zformované role a materiální možnosti sociálních kontextů pracoviště, bydliště a druhého (rekreačního)

(2) V. G. Afanasjev [Afanasjev 1968] uvádí zásadu územně odvětvové koordinace jako jeden ze základních principů sociálního řízení v socialistické společnosti.

(3) V sovětských diskusích k územnímu sociálnímu plánování upozorňovali na meze možnosti podniků při zajišťování úkolů sociálního rozvoje N. A. Aitov [Planirovanije 1973 :

31—45] a A. V. Baranov [Planirovanije 1973 : 136—151]. Bylo zdůrazněno, že biologickou reprodukcí a profesionálně kulturní přípravu obyvatelstva je nutno plánovat na vyšších úrovních řízení než je podnik, a to v územním kontextu, a že plány sociálního rozvoje měst by měly korigovat a klást požadavky na podnikové sociální plány.

bydliště při utváření životního způsobu lidí, a k vývojovým tendencím těchto rolí. Tyto činitele, v podstatné míře ovlivňující prostor sociálního plánování v územním a odvětvovém kontextu, je nutno poznávat, předvídat a respektovat a jejich další vývoj je třeba cílevědomě usměrňovat. Jinak by mohla při územně odvětvové delimitaci a koordinaci sociálního rozvoje vznikat řešení neživotná nebo špatně fungující. Možnosti a vzájemný poměr sociálního plánování kolektivů organizací a územních jednotek budou tedy vymezovány i tím, které potřeby budou lidé moci, resp. muset v uvedených sociálních kontextech uspokojovat, jak mezi ně budou rozdělovat svůj časový fond, zda se tyto kontexty budou institucionálně a prostorově sbližovat nebo oddělovat, které mechanismy sociální kontroly na ně budou vázány apod. Není sporu o tom, že jsou to činitele, jež socialistická společnost může *cílevědomě formovat* a jejichž utváření není tedy jen výsledkem živelných procesů.

Jde o otázky, které zdaleka nemají pouze teoretický význam. Na tom, jakým směrem se zde bude vývoj ubírat, resp. kam bude usměrněn, závisí například určení účelného rozsahu sociální vybavenosti a sociálních činností podniků, účelný režim jejich využívání nebo racionální rozdělení odpovědnosti podniků a územních orgánů za plnění úkolů sociálního rozvoje. Současné objektivní tendence a některé zkušenosti naznačují, že v dlouhodobé perspektivě by v našich podmínkách nemuselo být účelné přenášet na organizace sociální funkce zabezpečované územním řízením a převádět do jejich kompetence odpovědnost za rozšiřující se okruh sociálních činností a zařízení.(4) V oblasti zabezpečování *životních podmínek* pracovníků by mohlo být naopak výhodově účelnější osvobozovat organizace od odpovědnosti za provoz odpovídajících zařízení a kompetenci přenášet na územní orgány. Angažovanost podniků při zlepšování životních podmínek obyvatelstva v místech, například při rozvíjení dětských předškolních zařízení, rekreačních objektů, zdravotnických zařízení, sportovních a kulturních zařízení, bytové výstavby, technického vybavení sídel, by měla v budoucnosti samozřejmě vzrůstat, mohla by se však projevovat hlavně spoluprací při budování těchto zařízení (v podobě finančních příspěvků, výkonů, materiální pomoci), a nikoli přejímáním jejich provozu do vlastní kompetence.

Bez ohledu na to, jak se však v dalším bude vzájemná relace podnikového a územního sociálního plánování vyvíjet, není pochyb o tom, že za současných podmínek jde o dva *navzájem nezastupitelné* subsystémy sociálního řízení a že úhrn úkolů sociálně ekonomického rozvoje je možné realizovat jen ve vzájemné součinnosti řízení celospolečenského, odvětvového a územního, při určující roli celospolečenského řízení.

Dva základní způsoby uplatnění územních hledisek v řízení sociálního rozvoje

V současnosti se u nás na mikroúrovni a mezzourovni uplatňuje územní hledisko v řízení sociálního rozvoje dvěma základními způsoby:

1. *respektováním územních přesahů sociálního rozvoje organizací* v podnikovém i nadpodnikovém řízení, zejména v komplexních programech péče o pracovníky a v plánech sociálního rozvoje kolektivů organizací
2. *uplatňováním hledisek sociálního rozvoje v územním řízení*, hlavně v takových jeho nástrojích, jako je oblastní ekonomické plánování, územní pláno-

(4) K závěru, že pro náš typ osídlení není výhodné uspořádání, v němž by průmyslový podnik byl pověřen odpovědností za rozvoj svého širšího zázemí, došla nedávná studie

o vzájemných vztazích mezi národními výbory a průmyslovými podniky při regulaci sociálních aktivit odvětvové sféry [Bočková a kol. 1975 : 221].

vání, volební programy Národní fronty a v poslední době také plány sociálního rozvoje územních celků — okresů a velkých měst. U každé z obou forem se stručně zastavíme.

Jádro územních přesahů sociálního rozvoje organizací, územních vazeb tohoto rozvoje, spočívá v tom, že *rozšířená reprodukce pracovních sil probíhá z velké části v územním kontextu*, mimo přímý dosah organizací, kde se pracovní síly realizují; rostoucí význam těchto vazeb pak plyne ze skutečnosti, že pracovní síly se stávají stále důležitější složkou celkových výrobních sil — složkou, jejíž rozsah, kvalita a motivace další růst výroby mnohdy limitují. Mezi faktory sociálního rozvoje organizací stojící mimo přímou ingerenci odvětvového řízení a obvykle plánované, resp. plánovatelné, v územním kontextu patří a) pracovní zdroje, b) životní podmínky pracovníků a c) některé složky pracovních podmínek, jež za daných okolností nelze zabezpečit pouze silami organizace — například doprava do zaměstnání, závodní stravování v malých organizacích apod. Pracovní organizace, které zpravidla nemohou ponechat tyto relevantní faktory zcela mimo svůj vliv, reagují na situaci — podle své velikosti, ekonomické váhy, organizačního členění a subjektivních možností — dvojím způsobem.

První způsob, který sledujeme hlavně u *velkých podniků* klíčových odvětví národního hospodářství, spočívá v tom, že organizace mění uvedené faktory z vnějších činitelů svého sociálního rozvoje v činitele vnitřní. Podniky rozšiřují v tomto případě působnost své sociální politiky i na širší okruh životních podmínek a *budují vlastní zařízení* zdravotní, vzdělávací, kulturní, tělovýchovná, rekreační, stejně jako i své vlastní byty. Využívání těchto zařízení se pak stává součástí jejich vlastního programu, resp. plánu sociálního rozvoje a zmenšuje tak jejich závislost na okolí.

Druhý způsob uplatňovaný zejména těmi podniky, které ve větším rozsahu vlastní sociální zařízení budovat nemohou, spočívá v úsilí *spolupůsobit* na žádoucí utváření územně podmíněných faktorů rozšířené sociální reprodukce spoluprací s národními výbory a s dalšími podniky daného regionu. Tato metoda se může projevovat uzavíráním dohod o společné výstavbě nebo provozu určitých zařízení, o sdružování prostředků, poskytování příspěvků finanční povahy nebo v podobě výkonů, brigád apod. Vzhledem ke značné *územní roztržitosti* československého hospodářství(5) je to především tento druhý způsob, který zatím přichází v našich podmínkách ve větším rozsahu v úvahu a pro který by bylo účelné vytvářet co nejširší možnosti ekonomické, organizační i právní. Význam územních vazeb sociálního rozvoje podniků je citelný zejména v některých územně exponovaných odvětvích, jako je zemědělství (kde výrobní a územní hlediska tvoří nedílný celek) nebo stavebnictví.

Při praktickém uplatňování územních hledisek v plánování sociálního rozvoje podniků je třeba respektovat skutečnost, že podnik přichází při realizaci různých svých ekonomických a sociálních funkcí do kontaktu s *různými územními jednotkami* [Koordinační 1977]. Mnohost a různorodost teritoriálních vazeb sociálního rozvoje organizace se pak projevuje i pluralitou jejích teritoriálních partnerů. Pro podniky má význam nejen území, kde provozují hospodářskou činnost, ale také náborová oblast, spádové území, odkud dojíždějí

(5) Studie o ekologické struktuře průmyslu v českých zemích [Kovář 1975] ukázala, že do dvou nebo více územně oddělených jednotek bylo v ČSR rozděleno 80 % průmyslových podniků. V našich podmínkách je tedy typická situace, kdy prostředky na sociální vyba-

venost musí být v rámci jedné organizace rozdělovány mezi několik územně oddělených jednotek, resp. kdy na stejném území je třeba koordinovat sociální aktivity většího počtu zde působících organizací různé podřízenosti.

jejich pracovníci, stejně jako území, kde jsou situována jejich rekreační zařízení. Relevantními rozhodovacími místy jsou pro podniky — v závislosti na povaze řešených otázek — územní orgány všech stupňů, počínaje místními národními výbory a konče národními výbory krajskými. Ve všech těchto směrech by tedy podniky měly koordinovat a teritoriálně zabezpečovat svůj sociální rozvoj.

Druhou formou spojení územních hledisek s řízením sociálního rozvoje je promítání sociálních aspektů do územního řízení. Uvedli jsme už, že sociální hlediska byla v takových nástrojích řízení územního rozvoje, jako jsou oblastní hospodářské plánování, územní plánování nebo v posledním desetiletí i volební programy Národní fronty, respektována v naší společnosti vždy — a tyto instituce jsou proto i dnes *rozhodujícími prostředky* uplatnění funkcí sociálního plánování v územním řízení. Sociální hlediska však v nich nebyla v prvních fázích rozvoje socialistické společnosti, kdy prvořadým úkolem bylo vybudování ekonomické základny, respektována v té míře a v tom stupni komplexnosti, jakou vyžaduje současné období výstavby vyspělého socialismu. Zatímco metodika *územního plánování* se novou úpravou z roku 1976(6) dnešním potřebám přizpůsobila vcelku vyhovujícím způsobem a v posledních letech byly také zpracovány některé pro územní sociální rozvoj velmi významné územně plánovací dokumenty,(7) zůstává *oblastní hospodářské plánování*(8) dosud mnoho dlužno, zejména pokud jde o menší územní celky. Současná metodika oblastního plánování postihuje zatím sociální aspekty společenského rozvoje většínou jen nepřímou, neaplikuje je ve větší šíři při určování dlouhodobých cílů oblastního rozvoje a interpretuje je většinou jen v jejich tradiční, odvětvové poloze.

Dalším prostředkem řízení rozvoje územních jednotek, zejména obcí a měst, jsou *volební programy Národní fronty*. Tím, že se soustřeďují hlavně na zlepšování vzhledu, technického a občanského vybavení sídel a mobilizují iniciativu občanů, se volební programy stávají i významným nástrojem zabezpečování sociálního rozvoje v územním měřítku. Ani volební programy, ani územní plánování však nemohou převzít úkoly sociálního plánování územních jednotek v celé jejich šíři: územní plánování je ohraničeno především obsahově — svou převažující orientací na územně technické problémy, volební programy

(6) Nový zákon o územním plánování a stavebním řádu č. 50/1976 Sb. a jeho prováděcí předpisy zavádějí do územního plánování širší hlediska a výrazněji i princip dlouhodobosti.

(7) Viz například Zásady urbanizace a dlouhodobého osídlení ČSR schválené usnesením vlády ČSR č. 4/1976. Komplexní plánovací dokumenty — generální plány rozvoje města byly zpracovány v rámci územního plánování také v obou našich hlavních městech [Generální 1975]. Všechny tyto územně plánovací dokumenty specifikují důležité determinanty, resp. prostředky sociálního rozvoje, za nástroje komplexního řízení je však považovat nelze. „Jsou dokumentem plánujícím jen urbanistické a prostorové aspekty města. Ostatní ukazatele zahrnují jen pokud jsou pro řešení tohoto hlavního úkolu nezbytné“ [Dmitrijev 1976 : 55]. Prokazuje se tedy, že územní plánování je nástrojem komplexního řízení pokud jde o uplatnění urbanistických kritérií, není však — a vzhledem ke svému metodologickému charakteru nemůže ani perspektivně být

způsobilé zabezpečovat komplexnost rozvoje území ze souhrnných sociálních a ekonomických hledisek.

(8) O potřebě zdokonalit metodiku oblastního plánování v souvislosti s řízením komplexního ekonomického a sociálního rozvoje územních celků se diskutuje nejen u nás, ale například také v Sovětském svazu. Dmitrijev a Mezevič ve studii o komplexním plánování rozvoje měst [Dmitrijev 1976 : 55—56] poukazují na to, že na úrovni oblastí jsou dosavadní oblastní hospodářské plány komplexní jen v ekonomickém, nikoli v sociálně ekonomickém smyslu. Na úrovni města však oblastní plánování není komplexní ani v ekonomickém významu; není vyřešena plánovací kompetence městských orgánů vůči centrálně řízeným hospodářským organizacím a dokonce ani vůči některým organizacím komunálního hospodářství. Tuto kritiku lze z větší části vztáhnout i na naše podmínky, a to i po vydání vládního nařízení č. 36/1977 Sb., které v ČSR metodiku oblastního plánování naposledy upravilo.

Národní fronty jsou zase omezeny hlavně metodicky — tím, že nejsou plánovacími dokumenty v pravém slova smyslu.

Plánování sociálního rozvoje územních celků

V našich podmínkách novou o dosud jen experimentálně zkoušenou formou uplatnění územních hledisek v řízení sociálního rozvoje je *plánování sociálního rozvoje územních celků* — velkých měst, okresů, popřípadě dalších jednotek. Jde o formu zatím poměrně málo propracovanou a nedostatečně prakticky vyzkoušenou, s dosud neurčitými metodickými a institucionálními obrysy. [9]

Zájem o možnosti plánování sociálního rozvoje územních jednotek se u nás, podobně jako i v Sovětském svazu, [9] odvíjel nejprve od *podnikového* sociálního plánování a jeho potřebnost byla z počátku připomínána hlavně v závislosti na uplatňování podnikových hledisek sociálního rozvoje a jejich *koordinace* v rámci území. Brzy však byla tato perspektiva rozšířena i o další pohledy a zájem o územní plánování sociálního rozvoje se začal spojovat také s pracemi na zdokonalování výstavby a činnosti *národních výborů* [Sojka 1977], s úvahami o plánovitém formování *socialistického způsobu života* [Úloha 1974], s úsilím o prohlubování *volebních programů* Národní fronty, o další rozvoj *oblastního hospodářského a územního plánování*. Až do roku 1975 však zůstával tento zájem pouze v poloze výzkumů a teoretických i metodologických diskusí; problematiku plánování sociálního rozvoje územních jednotek se v nich podařilo zmapovat, podařilo se objasnit její strukturu, význam, vazby a její autentické funkce [Kutta-Soukup a kol. 1973; Illner 1973; Husáková 1975; Illner 1974; Kučerák-Papaj-Paršová 1977]. Shrnuty byly dostupné sovětské zkušenosti [Paršová 1975; Ševčíková 1975; Kohout 1976], poměrně značná pozornost byla věnována utváření vztahů mezi podniky a národními výbory v území [Bočková a kol. 1975; Papaj a kol. 1975; Kadavá 1974], k dispozici jsou první pokusy o vymezení struktury, způsobu přípravy a vazeb plánu sociálního rozvoje pro okresy, města a zemědělská venkovská sídla [Hampl 1975; Illner-Jungmann 1976; Kutta 1976; Kučerák-Papaj-Paršová 1977] a jeho ukazatelů [Kučerák-Papaj-Paršová 1977].

Výsledky výzkumných prací a první praktické zkušenosti naznačují, že *úkoly územních plánů sociálního rozvoje* je účelné rozdělit podle jejich časového horizontu do dvou kategorií:

1. V *střednědobé* perspektivě (vázané na období pětiletky) — a tedy na realizační úrovni, by mohly být předmětem pozornosti plánu následující čtyři okruhy úkolů:

1. zlepšování *materiálních životních podmínek* obyvatel v místech jejich bydliště: bydlení, obchod a placené služby, péče o nejmenší děti (jesle a školky), rozvoj školských, osvětových a kulturních zařízení a jejich činnosti, zdravotní

(9) V Sovětském svazu se otázky územního plánování sociálního rozvoje výzkumně řeší a prakticky ověřují již více než deset let [Kohout 1976 : 232–237]. Prvé teritoriální sociální plány koncipované koncem šedesátých let v některých monopřemyslových městech Donbasu a Uralu, resp. v letech 1971–1972 pro obvody města Leningradu, navazovaly na sociální plány podniků a představovaly jejich souhrn a rozvinutí v území. Další generace plánů ekonomického a sociálního rozvoje měst zpracovaných v první polovině sedmdesátých let například pro některá uralská a sibiřská města a pro město Orel se snažily nedostatky

prvých pokusů překonat a vycházely z předpokladu, že město představuje z ekonomického a sociálního hlediska svébytný celek, jehož problémy nejsou pouhou sumací podnikové, resp. odvětvové problematiky. Zvýraznění územních hledisek vedlo pak v těchto plánech i k většímu respektování role demografických, ekologických a urbanistických faktorů. Pro současnou třetí fázi metodologických úvah i praktických kroků v plánování sociálního rozvoje územních celků je v SSSR charakteristická snaha vymezit a respektovat důležitější vnější vazby územního sociálního plánování a jeho místo v celkové soustavě řízení.

péče, tělovýchovných a rekreačních možností, veřejné dopravy, technického vybavení sídel a fyzického životního prostředí; 2. zlepšování *pracovních podmínek* pracující části obyvatelstva — pouze však v té míře, v jaké vyžaduje součinnost národních výborů nebo územní koordinaci různých organizací; 3. rozvoj *společenské a občanské aktivity* obyvatel v místech jejich bydliště; 4. *péče o exponované kategorie obyvatel* — například děti, mladou generaci, staré lidi, imigranty apod.

2. Působením na tyto čtyři problémové okruhy pak mohou územní sociální plány přispívat k dosahování takových *dlouhodobých a průřezových* rozvojových cílů (vázaných na období 10—15 let a pouze programovatelných), jako je stabilizace a rozvoj obyvatelstva území, formování pracovních zdrojů, utváření sídelní struktury, vyrovnávání rozdílů mezi různými společenskými skupinami, různými oblastmi a typy sídel, zlepšování sociálního klimatu měst a obcí, rozvoj osobnosti člověka nebo formování prvků socialistického způsobu života. Vyřešení vazeb mezi střednědobými, odvětvově formulovanými úkoly a průřezově vymezenými dlouhodobými úkoly patří nejen k hlavním potenciálním metodologickým přínosům, ale současně také k největším *metodologickým problémům* územního sociálního plánování.

Z výzkumů i z prvních zkušeností dále vyplývá, že prakticky stejně důležitá jako jeho věcná, meritorní funkce, je i metodická, *koordinační role* územního sociálního plánování, jeho schopnost integrovat vertikální řízení s horizontálním, rozvoj odvětvově podřízených organizací s rozvojem území, rozvoj menších územních celků s rozvojem územních celků větších i s rozvojem celé společnosti.

Řada důležitých otázek územního plánování sociálního rozvoje zatím u nás zůstává výzkumně *nedořešena*. Není dosud vyjasněno postavení územního plánování sociálního rozvoje v soustavě řízení, zejména jeho vztahy k oblastnímu hospodářskému plánování a k územnímu plánování; není — jak jsme se už zmínili — koncepčně vyřešena dělba rolí podnikové a územní sféry v sociální politice ani nejsou dostatečně propracovány nástroje územně odvětvové koordinace; nevyřešen zatím zůstává způsob začlenění agendy plánování sociálního rozvoje do činnosti národních výborů a jejich vazba na volební programy Národní fronty. Dořešena dosud není ani soustava informací pro územní sociální plánování, nejsou zpracovány normativy sociální vybavenosti územních jednotek ani systém plánovacích ukazatelů sociálního rozvoje. Pro žádnou z potenciálních úrovní územního plánování sociálního rozvoje není zatím k dispozici propracovaná a vyzkoušená metodika.

Dosud tedy nemáme jednoznačnou odpověď na principiální otázku, jakým způsobem by měly být funkce sociálního plánování v území nejvhodněji zajišťovány, resp. jaké by mělo být místo územního plánování sociálního rozvoje v soustavě řízení. Proto bychom také měli výhledy praktického uplatnění územních sociálních plánů zatím posuzovat co nejtřízlivěji.

Problémy plánování sociálního rozvoje územních celků ve světle experimentů

Další postup při objasňování místa a možností územního plánování sociálního rozvoje nebude již záležet jen na teoretických a metodologických reflexích, ale také na možnosti hodnotit *praktické zkušenosti*. Poslední období přináší v tomto směru významný pokrok: do celostátně řízeného experimentu v oblasti plánování sociálního rozvoje na léta 1976—1980 byly kromě řady hospodářských organizací zařazeny (10) i *okresy Tachov, Trutnov a dodatečně i Trnava,*

(10) Experiment se uskutečňuje na základě usnesení vlády CSSR č. 36/1974, jeho garantem

je Federální ministerstvo práce a sociálních věcí.

v nichž mají být vyzkoušeny možnosti plánování sociálního rozvoje na okresní úrovni. Další zkušenosti slibují přinést i probíhající nebo projektované pokusy o plánování sociálního rozvoje v některých venkovských zemědělských sídlech a ve městech České Budějovice, Bratislava, Hradec Králové a Ústí nad Labem. [11] Podobně i v celostátním měřítku uplatňované komplexní programy péče o pracovníky a experimentální plány sociálního rozvoje organizací pomáhají zpřesňovat územní vazby řízení sociálního rozvoje v odvětvovém kontextu. Bude tedy již k dispozici materiál, který umožní posunout řešení územní problematiky plánování sociálního rozvoje do zralejší a praktickými zkušenostmi již prověřené podoby.

Prvým terénem, kde se v ČSSR prověřují možnosti územního plánování sociálního rozvoje, je *Tachovsko*. Příprava plánu sociálního rozvoje okresu zde probíhala pod metodickým vedením Výzkumného ústavu ekonomiky zemědělství a výživy, Federálního ministerstva práce a sociálních věcí a za součinnosti některých dalších odborníků v letech 1975 a 1976, vlastní plán sociálního rozvoje okresu na léta 1976—1980 byl dokončen a publikován v květnu roku 1976 [Plán 1976]. V průběhu tachovského experimentu bylo třeba po prvé u nás najít řešení, i když mnohdy jen předběžné, pro takové otázky, jako je způsob sociální analýzy okresu [Jungmann-Illner 1975], obsahová struktura plánu, ukazatele a organizační a politické zajištění jeho přípravy [Hampl 1976]. Tachovský okres také dnes získává již prvé zkušenosti s realizací svého plánu sociálního rozvoje.

V průběhu prací na plánu sociálního rozvoje okresu Tachov vykristalizovalo jeho členění do 6 kapitol:

- I. Úvod zabývající se cíli a problémy sociálního plánování v okrese
- II. *Analytická část*, shrnující závěry ze sociální analýzy okresu
- III. *Programová část*, uvádějící základní směry plánu sociálního rozvoje okresu
- IV. *Ukazatelová část*, obsahující kvantifikaci ukazatelů plánu
- V. *Realizační část*, uvádějící opatření, jež by měla vést k uskutečnění plánovaných úkolů
- VI. *Rozporová část*, shrnující problémy, jež se v rámci plánu nepodařilo vyřešit a které budou vyžadovat další pozornost.

Ústřední partie tachovského plánu, totiž jeho programová část, byla pak rozvedena do sedmi *dílčích plánů* vztahujících se k jednotlivým stránkám sociálního rozvoje okresu. Šlo o plány:

1. rozvoje jednotlivých odvětví materiálně technické základny okresu,
2. reprodukce obyvatelstva a pracovních sil,
3. zlepšování pracovních podmínek,
4. zlepšování životních podmínek (tj. vývoje sídelní soustavy, rozvoje služeb, růstu životní úrovně obyvatelstva, ochrany a tvorby životního prostředí),
5. rozvoje školství, kultury a tělovýchovy,
6. péče o exponované skupiny obyvatel,
7. plán rozvoje pracovní iniciativy a společensko-politické aktivity.

Další kapitoly celkového plánu na tuto tematickou strukturu s určitým zjednodušením navazují.

(11) Plány sociálního rozvoje pro řadu venkovských obcí — sídel JZD nebo státních statků — pomáhal vypracovat v minulých letech Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy v Praze. Přípravné práce k sociální-

mu plánu města Českých Budějovic probíhají od roku 1975, komplexní plán sociálního rozvoje Bratislavy a plány sociálního rozvoje měst Ústí nad Labem a Hradec Králové se začaly připravovat v roce 1977.

Okres Trutnov přistoupil k přípravě plánu sociálního rozvoje o rok později nežli Tachov a plán zde měl být dopracován počátkem roku 1978.

Metodickým garantem experimentu v okrese Trutnov je ve spolupráci s Federálním ministerstvem práce a sociálních věcí a dalšími odborníky Útvar racionalizace práce Domu techniky ČVTS Pardubice. Metodická směrnice [Illner-Jungmann 1975], která již mohla navázat na zkušenosti z přípravy tachovského plánu, navrhla následující *členění plánu* sociálního rozvoje okresu Trutnov:

I. Úvod

II. Sociální profil okresu

III. *Hlavní směry a cíle rozvoje okresu.* Tato část má prognosticko-koncepční charakter a určuje směry a cíle sociálního rozvoje okresu v dlouhodobé perspektivě 10–15 let. Rozdělena je do dvou oddílů — výhledového a programového. *Výhledový oddíl* stanoví dlouhodobou perspektivu rozvoje těch problematik, které není možné nebo účelné v rámci plánu sociálního rozvoje okresu přímo plánovat, které však mají pro další rozvoj území určující význam. Jsou to

- výhled rozvoje materiálně technické základny
- výhled vývoje populace a pracovních sil
- výhled vývoje sociální struktury obyvatelstva
- výhled vývoje struktury osídlení.

Programový oddíl zahrnuje strategické cíle rozvoje v oblastech, které jsou ohniskem okresního plánu sociálního rozvoje. Jde jak o hlavní odvětvové cíle — například v rozvoji školství, kultury, služeb a obchodu, tak i o globální průřezové cíle, jako je například vyrovnávání životních podmínek obyvatelstva různých typů sídel nebo zlepšování životního prostředí.

IV. *Plány rozvoje jednotlivých oblastí společenského života okresu.* Tato část má realizační charakter a stanoví — v návaznosti na dlouhodobé směry a cíle rozvoje

- konkrétní úkoly v těchto tematických oblastech:
- plán zlepšování životních podmínek obyvatelstva
- plán zlepšování pracovních podmínek zaměstnaného obyvatelstva
- plán péče o exponované skupiny občanů
- plán rozvoje společenské a politické aktivity občanů a zlepšování sociálního klimatu ve městech a obcích.

Každý jednotlivý plán obsahuje formulaci konkrétních rozvojových cílů, návrh realizačních *opatření*, včetně termínů a odpovědnosti, a kvantitativní *ukazatele*.

Ve srovnání s tachovským plánem se v metodické směrnici pro Trutnov vyčleňuje prognosticko-koncepční část před vlastní dílčí plány a jsou zde provedeny některé strukturální úpravy. Společným rysem obou plánů je pokus o komplexní pohled na sociálně ekonomickou problematiku okresu (jako východiska jsou do nich začleněny i hlavní úkoly rozvoje materiálně technické základny), důraz na zlepšování životních podmínek obyvatelstva ve všech jejích hlavních složkách (bydlení, služby, občanská a technická vybavenost sídel, životní prostředí), zacílení na rozvoj občanské aktivity a iniciativy, úsilí o územní diferenciaci rozvojových úkolů a ohled na specifické problémy různých sociálně exponovaných skupin občanů (žen, mládeže, důchodců apod.).

Přípravě obou plánů předcházela zevrubná *sociální analýza*, jejímž cílem bylo poskytnout co možná všestranný pohled na sociální situaci okresu — její dosavadní vývoj, současný stav i další tendence a identifikovat problémy, jejichž řešení si v plánu vyžádá pozornost. Metodika sociální analýzy byla přizpůsobena náročnosti jejích poznávacích funkcí: analýza se snažila zachycovat jak objektivní, tak také subjektivní faktory sociálního rozvoje, registrovat sociální situaci nejen v sídelním kontextu, ale současně i v určujících organizacích okresu, poskytovat informace za okres jako celek i za jednotlivé jeho mikrorajóny a kategorie sídel. Protože takto široký a různorodý okruh poznatků nebylo možné získat jedinou metodou ani z jediného zdroje, čerpala

sociální analýza z různých navzájem se doplňujících pramenů a potřebné informace shromažďovala různými postupy. Jako její *zdroje posloužily*: [12]

1. *Statistické údaje* čerpané z šetření státní statistiky a z evidenční činnosti orgánů a organizací (údaje o složení a vývoji obyvatelstva, o jeho ekonomické aktivitě a životní úrovni, o sídelní struktuře a vybavení měst a obcí apod.). Na základě statistických dat byl zpracován i srovnávací rozbor postavení okresu v rámci ČSR a ČSSR pokud jde o vybrané ukazatele sociálního a ekonomického rozvoje.

2. Již *dříve zpracované rozborové, plánovací, prognostické a koncepční materiály* týkající se různých stránek sociálně ekonomického rozvoje okresu (výrobních sil, využívání přírodních zdrojů, ochrany a tvorby životního prostředí, osídlení, cestovního ruchu apod.), včetně dřívějších sociologických výzkumů. Šlo jak o materiály připravené v rámci okresních územních orgánů, tak také o dokumenty orgánů vyšších stupňů a hospodářských organizací.

3. *Rozbor komplexních programů péče o pracovníky* v rozhodujících organizacích okresu, zejména jejich analytických částí (údaje o pracovních podmínkách, o složení pracovníků a jejich stabilitě, o sociální vybavenosti a sociální politice organizací).

4. *Sociologický výzkum obyvatel* okresu v místech jejich bydliště (údaje o spokojenosti občanů s životními podmínkami, o jejich rozvojových preferencích, migračních a flukuačních záměrech, o jejich zapojení ve společenských organizacích a místních orgánech apod.).

5. *Průzkum postojů a názorů vedoucích pracovníků* nejdůležitějších hospodářských organizací okresu a funkcionářů národních výborů (poznatky o hodnocení hlavních problémů sociálně ekonomického rozvoje okresu z perspektivy řídicí sféry).

Ani obsahová struktura, ani postup sestavování územních plánů sociálního rozvoje, ani metodika sociální analýzy území nejsou dosud stabilizovány; přístup zvolený v tachovském a trutnovském experimentu představují proto jen možná, nikoli však zatím optimální řešení. Obecněji platnou metodiku bude možné navrhnout až na základě rozsáhlejších praktických zkušeností a po dořešení otevřených metodologických problémů.

Pokud jde o třetí z experimentujících okresů — *Trnavu*, začaly zde přípravné práce na plánu sociálního rozvoje počátkem roku 1977 pod metodickým vedením Ministerstva práce a sociálních věcí SSR a Slovenské vysoké školy ekonomické v Bratislavě. Metodické podklady [Mihálik 1977] koncipují plán jako součást budoucího jednotného komplexního plánu sociálního a ekonomického rozvoje okresu, způsob spojení ekonomické a sociální části komplexního plánu zatím blíže neřeší. Obsahové zaměření plánu je podobné jako v tachovském okresu, členění do kapitol je však poněkud modifikováno. [13]

Zkušenosti, které přinesla práce na rozvojových plánech obou českých okresů, [14] je celá řada, ať už v poloze organizačně technické, metodické nebo metodologické a teoretické. Jejich souhrnné hodnocení by však dosud bylo předčasné. Zastavíme se proto jen u těch zkušeností, které lze považovat za nejdůležitější a současně za vcelku nesporné.

(12) Uvádíme strukturu sociální analýzy uplatněnou v trutnovském okrese [Sociální 1977]; na Tachovsku byl rozsah analytických prací menší.

(13) Pro plán sociálního rozvoje okresu Trnava bylo navrženo členění do následujících tematických oblastí [Mihálik 1977]:

1. reprodukce lidských zdrojů (demografický vývoj, migrace, zaměstnanost, stabilizace pracovníků, zdokonalování sociální struktury apod.)
2. zlepšování životních podmínek obyvatelstva (školy, vzdělávání, zdravotnictví, bydlení apod.)
3. příjmy a výdaje obyvatel
4. zdokonalování sociální péče

5. rozvoj a zdokonalování společensko-kulturní a zájmové činnosti

6. rozvoj a zdokonalování politicko-výchovné, masové práce a rozvoj aktivity

7. zdokonalování sociálně psychologických vztahů, řešení sociálních deviací

8. zlepšování prostředí (přírodní prostředí, pracovní prostředí, urbanizace a osídlení, doprava apod.)

9. využívání volného času (podmínky pro volný čas, rekreace apod.)

10. zdroje pro krytí potřeb sociálního rozvoje.

(14) Omezujeme se jen na zkušenosti z experimentů v českých okresech, jichž měl autor možnost se přímo účastnit.

Experimenty i přípravné metodologické studie především naznačily, že *plánu sociálního rozvoje nejsou — a zřejmě ani nemohou být jedinou cestou, jak v řízení územních celků zabezpečit úlohy sociálního plánování*. Spolu s nimi funkce sociálního plánování zajišťují i další mechanismy jako je oblastní hospodářské plánování, územní plánování, volební programy Národní fronty a dílčí sociální politiky místních orgánů na úseku školství, zdravotnictví, kultury apod. Způsob propojení územních plánů sociálního rozvoje s těmito nástroji zůstává otevřen.

Oba experimenty dále potvrdily závěr o *vzájemných vztazích plánování sociálního rozvoje v podnikové a územní sféře*, k němuž došly metodologické diskuse u nás i v SSSR v uplynulých letech. Projevilo se zřetelně, že jak odvětvový, tak územní subsystém řeší v oblasti sociálního rozvoje kromě obecných úkolů společných každý také poněkud jiné, specifické úkoly odpovídající jeho funkcím v sociální organizaci socialistické společnosti, že tedy obě větve plánování sociálního rozvoje jsou navzájem nezastupitelné; že plánování sociálního rozvoje v rámci území se nemůže rozvíjet přerůstáním z plánování sociálního rozvoje organizací ani nemůže být sumací podnikových sociálních plánů, že každá z obou větví také navazuje na poněkud jiné instituce, jiné a jinak připravené kádry a plánovací tradice a musí si tedy vypracovat své vlastní metodické postupy.

Potvrdily však současně i to, že plánování sociálního rozvoje je možné rozvíjet jen v těsné návaznosti území a odvětvové linie. Rozvoj plánování sociálního rozvoje v jednom kontextu stimuluje jeho rozvoj v kontextu druhém. Zpracování plánů sociálního rozvoje okresů bylo usnadněno, pokud již existovaly komplexní programy péče o pracovníky nebo plány sociálního rozvoje organizací; v průběhu přípravy okresních sociálních plánů pak byla také vyvíjena iniciativa, aby tyto programy, resp. plány, vznikly i v ostatních velkých podnicích. Těsnější kombinaci sociálních plánů a programů v organizacích a v území však komplikují metodické potíže plynoucí z odlišné organizační výstavby obou větví řízení, zejména pak častá nemožnost rozepsat podnikové sociální úkoly pro konkrétní území.

Oba experimenty také ověřily, že územní plánování sociálního rozvoje *může vycházet jen z územně správních jednotek* a že jeho nositeli musí být ve všech fázích příslušné *národní výbory*. Jako nereálná se tedy zatím ukazuje myšlenka vytvářet plány sociálního rozvoje pro ekonomické oblasti nebo územně plánovací rajóny, které by se se správnými jednotkami nebo jejich seskupeními nekryly. Takový úkol bude možné řešit v dalších etapách.

Sociální plán také *nelze vnášet do území zvenčí*, nelze jej připravovat „dodavatelsky“ pouze prostřednictvím externích institucí, bez rozhodující účasti národního výboru. Ukázalo se účelné zapojit do přípravy plánu nejen funkcionáře národního výboru, ale i širší okruh aktivistů — zástupců rozhodujících, zejména hospodářských organizací a odborníků pro jednotlivé oblasti plánu. Osvědčilo se takové organizační řešení, kdy řízením a koordinací prací na plánu je pověřena *řídící komise* vedená předsedou ONV, přípravou jednotlivých tematických částí plánu pak *oborové komise*, skládající se jak z pracovníků národního výboru a z členů jeho komisí, tak z aktivistů příslušné specializace.⁽¹⁵⁾ V obou typech orgánů pak mohou být jako konzultanti zastoupení i externí odborníci a instituce. Bez součinnosti těchto externích spolupracov-

(15) Na přípravě plánu sociálního rozvoje okresu Tachov se účastnilo 19 oborových komisí zpracovávajících problematiku demografického vývoje a pracovních zdrojů, životního

prostředí, bytové výstavby, školství, zdravotnictví, rekreace a turistiky, péče o specifické skupiny obyvatel aj.

níků se příprava plánů sociálního rozvoje okresů v jejich analytické fázi a pokud jde o metodiku zatím neobejde. Národní výbory nejsou na řešení těchto nových úkolů kádrově, technicky ani organizačně připraveny.

Experimenty potvrdily, že základním předpokladem pro zahájení práce na územním plánu sociálního rozvoje je *provedení sociální analýzy území*, a to analýzy tematicky komplexní, zachycující i sféru společenského vědomí obyvatel a sociální situaci v největších hospodářských organizacích okresu. Takto všestranný sociální rozbor není možné založit jen na běžně dostupných údajích; vyžaduje i výzkum sociologického typu. Dosavadní zkušenosti však také naznačují, že velmi realisticky je třeba vážit rozsah analytických prací. Těžiště sociální analýzy je nutné hledat ve standardních datech, v propojování dílčích informací a v identifikaci hlavních sociálních problémů územního celku. Nežádka bylo totiž možné sledovat tendenci k rozšiřování a rozčleňování analytických akcí nad funkčně zdůvodněnou míru a dodatečně pak i určitou bezradnost, pokud jde o uplatnění získaných údajů. Sociální analýza se stávala v dosavadních experimentech časově i jinak nejnáročnější fází přípravy plánu a odpoutávala tak pozornost od vlastního programování a plánování. V budoucnosti by sociální analýza území měla být jednou z běžných funkcí územního informačního systému a nikoli, tak jako dosud, převážně záležitostí jednorázových a od potřeb řízení někdy poněkud odtržených akcí.

Přesto, že pro první experimenty byly zvoleny okresy, zůstává i nadále otevřena otázka, *z jakých úrovní územně správní organizace v plánování sociálního rozvoje vycházet*. Hledisko plánovací metodiky, koordinace plánování sociálního rozvoje s oblastním hospodářským plánováním, hovoří pro volbu celků co největších — nejlépe krajů, kdežto na druhé straně záleží o co neširší aktivizaci občanů, o zabezpečení jejich iniciativy a účasti při stanovení a plnění úkolů sociálního rozvoje, hovoří pro územní celky menšího rozsahu — okresy, města a velké střediskové obce. Řešení tohoto dilematu bude záviset na tom, jak se bude u nás plánování sociálního rozvoje územních celků dále vyvíjet — zda spíše směrem k volebním programům Národní fronty, či spíše směrem ke zdokonalené variantě oblastního plánování. Ze zkušeností experimentujících okresů však v každém případě vyplývá, že úkoly sociálního rozvoje sídelního celku nelze řešit pouze na úrovni tohoto celku samotného, ale jen ve spolupráci celé vertikály orgánů státní moci a správy. Proto se také územní plánování sociálního rozvoje nemůže stát záležitostí jen jednoho článku územní organizace.

Nejzávažnější otázkou, kterou experiment exponoval, je však *vazba plánů sociálního rozvoje okresů na rozvojové záměry ve sféře ekonomiky*, na oblastní hospodářský plán. Vyjasnění tohoto zatím neřešeného problému má kritický význam pro začlenění územního sociálního plánování do celkové soustavy řízení, pro reálnost a hmotné zabezpečení jeho úkolů i pro jeho metodickou úroveň. Za současné situace, kdy se oblastní hospodářské plány zpracovávají jen na úrovni krajů, nenalézá plánování sociálního rozvoje okresů potřebný protějšek a východisko v územně specifikovaném rozvojovém plánu hospodářské sféry okresu, zejména hospodářství nepodřízeného národním výborům. Plan sociálního rozvoje je pak spíše jen programem, soupisem bilančně nepodložených cílů.

Protože se však bez konkrétních představ o příštím vývoji ekonomické základny okresu v plánování sociálního rozvoje obejít nelze, vedly práce na okresním sociálním plánu nezbytně i k formování určitého výhledu hospodářského rozvoje a sociální plán se tak de facto stával plánem sociálně ekono-

mickým. Svým teritoriálním rámcem, metodikou i termíny zpracování však tento plán zatím zůstává s oblastním hospodářským plánem nekoordinován, nedosahuje metodicky jeho úrovně a může se s ním v dílčích otázkách dostávat i do sporu. Plánování sociálního rozvoje v okresech a městech tedy svým způsobem předbíhá úroveň oblastního hospodářského plánování a *aktualizuje tak potřebu jeho dalšího zdokonalení*. Toto zdokonalení by mělo spočívat 1. v prohloubení komplexnosti oblastních plánů — tedy i v systematictější zachycení sociálních stránek společenského rozvoje a v propojení oblastního plánování s plánováním územním, 2. v posílení jejich perspektivnosti — a tedy i v širším uplatnění dlouhodobých průřezových sociálně ekonomických hledisek a cílů a v překonávání odvětvové segmentace, 3. v rozšíření oblastního plánování i na úroveň menších územních jednotek, než jsou kraje — tedy také na okresy a města.

Jsmе přesvědčeni, že takto zdokonalené oblastní plánování — ne již jen hospodářské, ale komplexní sociálně ekonomické plánování, bude moci v budoucnu plnit spolu s územním plánováním a volebními programy Národní fronty funkce sociálního plánování územních jednotek a převzít tak i úlohu dnešních plánů sociálního rozvoje okresů, resp. měst. Než se však tato transformace oblastního plánování uskuteční [a také v zájmu její přípravy], bude účelné metodiku územního plánování sociálního rozvoje dále rozvíjet a experimentálně ověřovat — a to nejen na jediném stupni územně správní organizace a v izolovaných územních jednotkách, ale nejlépe v celé navazující vertikále územního řízení.

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Socialnoje upravlenije*. Moskva, Izdatelstvo političeskaj literatury 1968
- Bartek, K.: *Význam a metody socialnej analýzy okresu a organizácie pri tvorbe plánu sociálneho rozvoja*. ONV Trnava, nepublikovaný materiál 1977.
- Bočková, J. a kol.: *Výzkum nástrojů a forem, kterými národní výbory regulují sociální aktivity průmyslových podniků*. Závěrečná zpráva terénního výzkumu. Výzkumný ústav rozvoje oblastí a měst 1975.
- Dmitrijev, A. V. — Mezevič, M. N.: *Kompleksnoje planirovanije v gorodach*. Sociologičeskije issledovanija č. 4, 1976, s. 52—63.
- Generální plán. Komplexní koncepce dlouhodobého rozvoje hlavního města Prahy*. Národní výbor hlavního města Prahy 1975.
- Hámpel, D.: *Metodologické pokyny pro sestavení plánu sociálního rozvoje okresu Tachov na léta 1976—1980*. ONV Tachov, nepublikovaný materiál 1975.
- Husáková, M.: *K plánování sociálního rozvoje v územním pohledu*. Syntéza č. 4, 1975, s. 134—137.
- Illner, M.: *K možností sociálního plánování ve správě územních celků*. Správní právo č. 8, 1973, s. 480—498.
- Illner, M.: *Některé teoretické a metodologické otázky plánování sociálního rozvoje územních celků*. In: Sociálne plánovanie (problémy teorie a výskumu). Bratislava. Výskumný ústav životnej úrovně 1974.
- Illner, M. — Jungmann, B.: *Návrh metodického postupu při přípravě plánu sociálního rozvoje okresu Trutnov*. Pardubice, Dům techniky ČVTS, nepublikovaný materiál 1976.
- Jungmann, B. — Illner, M.: *Úvodní projekt sociologického výzkumu obyvatel okresu Tachov*. ONV Tachov, nepublikovaný materiál 1975.
- Kadavá, Ch.: *K typologii kontaktů mezi průmyslovým podnikem a sídlem*. Ostrava, Výzkumný ústav rozvoje oblastí a měst 1974.
- Kohout, J.: *Sociální analýza a řízení socialistického podniku*. Praha, Práce 1976.
- Koordinace střežení k střežení úkolu SPEV IV-4 „Plánování a řízení sociálního rozvoje kolektivů a rozvoj osobnosti člověka“ a k hlavnímu úkolu SPZV VIII-2-5 „Teoretické problémy řízení sociálních procesů v období VTR“*. Praha, Čs. výzkumný ústav práce a sociálních věcí 1977.

- Kovář, J.: *Některé geografické aspekty vztahu národních výborů a průmyslových podniků v ČSR*. Ostrava, Výzkumný ústav rozvoje oblastí a měst 1975.
- Kučerák, J. — Papaj, K. — Paršová, J.: *Metodologické a metodické otázky sociálního plánování v miestnych meradlách*. Bratislava, Výskumný ústav životnej úrovne 1977.
- Kutta, F.: *Systém řízení sociálních procesů*. Praha, Svoboda 1976.
- Kutta, F. — Soukup, M. a kol.: *Řízení v období vědeckotechnické revoluce*. Kapitola V.: Sociální plánování ve správě územních celků. Praha, Svoboda 1973.
- Mihálik, J.: *Prístup a koncepcné zameranie vypracovania plánu sociálneho rozvoja mesta (okresu)*. ONV Trnava, nepublikovaný materiál 1977.
- Papaj, K. a kol.: *Analýza sociálnych aktivít inštitúcií v komunite*. Bratislava, Výskumný ústav životnej úrovne 1975.
- Paršová, J.: *Prehľad a analýza sociálnych programov a plánov z hľadiska ich vertikálnych a horizontálnych vzťahov*. Bratislava, Výskumný ústav životnej úrovne 1975.
- Plán sociálneho rozvoje okresu Tachov 1976—1980*. ONV Tachov 1976.
- Planirovanije socialnogo razvitiya gorodov*. Moskva, Institut socialnyh issledovanij AV SSSR 1973.
- Sociální analýza okresu Trutnov*. Pardubice, Dům techniky ČVTS 1977.
- Sojka, A.: *Úloha národních výborů při zabezpečování komplexního rozvoje jejich územních obvodů*. Správní právo č. 3, 1977.
- Ševčíková, D.: *Programy a plány sociálního rozvoje v ZSSR a iných socialistických štátoch*. Bratislava, Výskumný ústav životnej úrovne 1975.
- Úloha národních výborů v utváření socialistického způsobu života*. Praha, Ústav pro filozofii ČSAV 1974.

Резюме

Ильнер М.: Территориальный аспект в планировании социального развития

Из современного стремления углубить комплексность управления в нашем обществе вытекает и требование более последовательно учитывать в этом управлении территориальный аспект. В управлении социальным развитием на микроуровне и на среднем уровне территориальный аспект сказывается в двух направлениях: 1) в учете выхода за территориальные рамки социального развития организаций на уровне управления предприятиями и большими единицами, особенно при проведении социальной политики организаций; 2) во внедрении социальных аспектов в территориальное управление. В существующих инструментах управления территориальным развитием, т. е. в областном экономическом планировании, в территориальном планировании и в выборных программах Национального фронта, социальные аспекты, правда, находят себе приращение, но еще недостаточно комплексно.

Поэтому в интересах совершенствования территориального управления теория и практика исследуют возможности территориального планирования социального развития в качестве нового, относительно самостоятельного метода; в 1976—1980 гг. этот метод экспериментально проверяется в районах Тахов, Трутнов и Трнава. В статье дается информация о подготовке планов в Тахове и Трутнове и о структуре социального анализа этих районов. Накопленный опыт показывает, что задания территориальных планов социального развития целесообразно разбивать на две категории:

1) на среднесрочные задания по отраслям, к которым относится улучшение материальных условий жизни всего населения, улучшение условий труда занятого населения, развитие общественной и гражданской активности и забота о выделенных группах населения;

2) на долгосрочные, в общем разрезе сформулированные социальные задачи, вроде закрепления населения, формирования структуры населения, выравнивания социальных различий и т. п. Соединение целей обеих категорий представляет собой основной возможный вклад — но вместе с тем и основную методологическую проблему — территориального социального планирования.

Эксперимент подтвердил, что планирование социального развития в организациях и территориальных единицах взаимосвязано, но что в то же время каждая из приведенных форм должна решать специфические задачи, соответствующие различным функциям предприятий и территориальных единиц в социальной организации. Территориальное социальное планирование может реально осуществляться лишь в территориальных административных единицах и под руководством национального комитета. Наиболее важным до сих пор неразрешенным вопросом является вопрос об увязке

территориальных планов социального развития с областными экономическими планами: планы социального развития в районах, в которых осуществляется эксперимент, пока что опережают современный уровень областного планирования подчеркивая тем самым потребность перехода к комплексному экономическому и социальному планированию в областном масштабе. Видоизмененные таким образом областные планы начнут выполнять в будущем и функции социального территориального планирования.

Summary

Illner M.: The Territorial Viewpoint in Social Development Planning

The contemporary efforts aimed at increasing the complexity of management in our society have also given rise to the claim for applying the territorial point of view in management much more consequentially than has been the case so far. In the social-development control on the micro- and mezzo-level, the territorial viewpoint manifests itself in the following two ways: 1. in respecting the territorial impacts of the organizations' social development in management on the enterprise and the superenterprise level, and particularly in the social policy of organizations; 2. in projecting social aspects into territorial management. Although social viewpoints make themselves felt in the contemporary tools of managing territorial development — i. e. in regional economic planning, in territorial planning and in the National Front election programmes, their application is not always complex enough.

For the purpose of improving territorial management, both theory and practice concern themselves with the possibilities of territorial social-development planning as a new, relatively independent method; in the years 1976—1980, this method is being subjected to experimental testing in the districts of Tachov, Trutnov and Trnava. The present paper informs about the preparation of plans in Tachov and Trutnov, as well as about the structure of the district's social analysis. The experience gained so far suggests that it is expedient to divide the tasks of territorial social-development plans into two categories: 1. medium-term tasks broken down according to branches; these involve the improvement of the material living conditions of the population, the improvement of the working conditions of the economically active population, the development of social and civic activities, and the care of exposed population groups; 2. cross-sectionally formulated long-term social tasks, including e. g. the stabilization of the population, the settlement-structure formation, the levelling of social differences, etc. The coordination of the goals of both these categories represents the main potential contribution, and, simultaneously, also the main methodological problem of territorial social planning.

The experiment has confirmed the thesis that social-development planning within the framework of organizations on the one hand and territorial units on the other is interdependent; that, however, each of these two forms must solve specific tasks in compliance with the various functions of enterprises and territorial units in the social organization. Territorial social planning can be realistically introduced only in regional administrative units and under the lead of the respective National Committee. An important issue that has remained unsolved up to now is the interconnection between territorial social-development plans and the regional economic plan; the social-development plans in the experimenting districts surpass the contemporary level of regional economic planning and underline the necessity of its transformation into complex economic and social regional planning. In the time to come, regional plans transformed in this way will also assume the functions of territorial social planning.

**Zkušenosti s přípravou plánu
sociálního rozvoje
na generálním ředitelství
Ostravsko-karvinských dolů,
koncern Ostrava**

JOSEF ŠPAŇHEL
Výzkumný ústav ekonomiky
paliv a energetiky, Praha

V ČSSR je stále větší pozornost věnována oblasti řízení sociálních procesů. V souladu s usnesením XV. sjezdu KSČ, které klade důraz na zdokonalování metod plánování nejenom v oblasti technicko-ekonomické, ale i sociální, bylo přistoupeno k výzkumnému řešení tohoto závažného problému i v resortu paliv a energetiky, které se zabývá především klíčovými otázkami hospodářského a sociálního rozvoje.

Aplikace uvedené zásady znamená hlouběji poznávat vývojové tendence a potřeby společnosti, reálně oceňovat zdroje jejich uspokojování a hledat souvislosti mezi sociálním rozvojem a efektivností společenské výroby. Zejména v hornictví, kde jsou pracovní podmínky zvláště obtížné, je nutno věnovat těmto otázkám mimořádnou pozornost.

Naším největším uhelným revírem jsou Ostravsko-karvinské doly, koncern Ostrava (dále jen OKD, koncern Ostrava). Ročně se zde vytěží 24,5 miliónů tun černého uhlí, což představuje více než 80 % celkové těžby na našem území. Výše těžby bude zachována i do budoucna jako nezbytný předpoklad rozvoje československé ekonomiky. Tento záměr s sebou přináší řadu problémů v oblasti výrobní i sociální. Dobývání ve velkých hloubkách, nízkých a sedlových slojích, členitější tektonika, zastavování starých provozů a přechod do nových dobývacích oblastí má přímý vliv na postavení člověka ve výrobním procesu a na řešení úkolů v oblasti sociálního rozvoje. Za nejzávažnější problémy, které jsou východiskem i pro orientaci a stanovení základních cílů v sociálním plánu Generálního ředitelství Ostravsko-karvinských dolů, považujeme:

- zabezpečení nárůstu pracovních sil;
- řešení otázek pracovních podmínek, zejména mikroklimatických poměrů (vzhledem k růstu teplot pohoří, protiotřesové prevenci, růstu mechanizace a automatizace a podobným problémům);
- věkovou strukturu (počet pracovníků do 35 let činí 40 %);
- zdravotní strukturu, která je velmi nepříznivá (17 % pracovníků s poškozeným zdravím), což předpokládá zejména zintenzívnění boje proti prachu;
- zabezpečení potřebné kvalifikační struktury dělníků i technicko-hospodářských pracovníků tak, aby odpovídala postupujícímu technickému rozvoji;
- bytovou politiku — v současnosti chybí 5000 bytů, čekací doba na byt je 5 let;
- usměrňování adaptačního a výchovného procesu nových pracovníků (učňů i dospělých), hospodaření s pracovními silami a péči o člověka

Výzkumný ústav ekonomiky paliv a energetiky (dále jen VÚEPE) přistoupil ke zpracování metodiky sociálního plánování s cílem zkvalitnit řízení sociálních procesů. Opatřením č. 5/75 ministra paliv a energetiky ČSSR bylo uloženo ústavu a vedení GR OKD připravit experiment sociálního plánu tak, aby

jej bylo možno zahájit od 1. 1. 1978. Výzkumný úkol řešila v roce 1976 komplexní racionalizační brigáda. Na zpracování metodiky se podíleli kromě VÚEPE a GŘ OKD i pracovníci z důlních podniků, Vědecko-výzkumného uhelného ústavu v Radvanicích, lékaři z Krajské hygienicko-epidemiologické stanice v Ostravě, pracovníci Automatizace řízení, koncernové účelové organizace (dále jen AŘ, k. ú. o.) GŘ OKD, Vysoká škola báňská v Ostravě a konzultační participovali i zástupci Krajského výboru odborového svazu zaměstnanců hornictví a energetiky v Ostravě.

Díky spolupráci 51 specialistů se podařilo vypracovat náročné dílo, jež jsme předložili k diskusi a po úpravách i k realizaci v praxi. *Plně se osvědčilo spojení sil pracovníků vědy s pracovníky praxe již ve fázi výzkumného řešení.*

Tento způsob práce nejen podstatně urychlil zpracování (o dva roky), ale přispěl k identifikaci s plánovací metodikou.

Na základě opatření GŘ OKD byly ustaveny pracovní týmy pro zpracování struktury sociálního plánu. Do čela jednotlivých týmů byli delegováni vedoucí odborů GŘ OKD, zástupce AŘ, k. ú. o. GŘ OKD jako specialisté pro oblast informací, zástupce vedoucího zpracovatelské skupiny a zástupce VÚEPE jako odborného gestora, kteří tvořili stálý pracovní tým. Podle potřeby pak byli přizváni další specialisté. Prvním krokem bylo zpracování metodického postupu práce odborných skupin a uvedení názorného příkladu. Součástí metodiky byl i návrh obsahového zaměření sociálního plánu na úrovni VHJ a podniku. Členové pracovních týmů GŘ OKD se pak prostřednictvím VÚEPE podrobně seznámili s vlastním metodickým postupem na jednodenním semináři. Zvláštní pozornost byla věnována pracovníkům určeným pro oblast automatizovaného zpracování informací. Absolvovali čtyřdenní seminář zaměřený na systém personálních informací v návaznosti na jednotnou evidenci pracujících a její praktické využití jako zdroj informací pro sociální analýzu. Po těchto přípravných krocích probíhala práce ve specificky zaměřených skupinách podle následujícího metodického postupu.

1. Stanovení cílů a obsahového zaměření sociálního plánu

Na základě předloženého obsahového zaměření sociálního plánu provedla pracovní skupina korekci navržené obsahové náplně. S konečnou platností určila šíři a hloubku jednotlivých problémových okruhů a formu jejich zpracování.

Z každého problémového okruhu byla provedena analýza dosavadního vývoje v časové řadě od r. 1970 až do r. 1975, pro niž bylo využíváno sledovaných údajů. Jednotné evidence pracujících (dále jen JEP) OKR, výkazů a různých podkladových materiálů na podnicích či VHJ. Součástí analýzy bylo i zhodnocení dosavadního vývoje daného problému a kvality podkladových materiálů, včetně obtížnosti jejich získání a zpracování.

Na základě provedené analýzy a potřeb byly stanoveny obecné i dílčí cíle pro jednotlivé problémové okruhy. Pro období od roku 1976 do roku 1980 byly určeny cíle (pokud to bylo možné) pro jednotlivá léta a dále výhledově podle potřeby pro pětiletá období (1985—1990). Měly být formulovány jasně, stručně, tak, aby byly kvantitativně vyjádřitelné (např. formou absolutních četností, relativních četností, indexů, koeficientů apod.). Při stanovení více cílů u jednoho problémového okruhu bylo doporučeno uspořádat je podle priority.

2. Stanovení ukazatelů a výstupních formulářů

Podle formulovaných cílů byly odvozeny ukazatele, jejichž úlohou je měřit stupeň přiblížení se k cíli. U každého jednotlivého ukazatele byl uveden přesný

název, měrná jednotka (absolutní a relativní četnost, poměrné hodnoty vyjádřené indexem, koeficientem apod.), způsob výpočtu, zdroj a okruh, pro nějž bude používán.

Takto stanovené ukazatele skupina analyzovala z hlediska obsažených *elementárních informací*. Elementární informací se rozumí jednotlivá informace vztahující se k jednomu pracovníkovi (např. datum narození, pohlaví, vzdělání, důvod odchodu apod.). U každé potřebné elementární informace bylo určeno, zda je již sledována v JEP Ostravsko-karvinského revíru nebo ve mzdách (číslo a název informace podle číselníku JEP OKR). Pokud některé informace nejsou sledovány v Jednotné evidenci pracujících OKR, měla skupina určit, které z nich bude nutné do JEP zavést a které se budou sledovat tradičním způsobem.

Soubor elementárních informací tvoří vstupní informace pro získání výstupních informací daného problému.

Výstupní údaje byly prezentovány ve formě tabulek a sestav. U každé tabulky, popřípadě sestavy, byly uvedeny:

- a) účel a smysl tabulky, k jakému okruhu problému se vztahuje apod.;
- b) obsah tabulky — názvy ukazatelů, měrná jednotka, index, název a číslo tabulky, název organizace, datum zpracování apod.;
- c) místo sledování výstupních sestav a tabulek podle stupně řízení (podnik, koncern, federální ministerstvo paliv a energetiky);
- d) stanovení časového horizontu (sledování v měsíčních, jednoročních, dvouletých či pětiletých intervalech apod.);
- e) distribuce výstupních tabulek i sestav (název útvaru, organizace, komu budou výstupní informace zasílány).

Jako příklad je uvedena tabulka č. 1.

3. Návrhy výzkumného řešení problémů

Při korekci obsahového zaměření se vyskytovaly případy, kdy pracovní skupina nemohla navrženou problematiku na základě empirických údajů analyzovat a plánovat. Pro každý dosud neřešený problém zpracovala tedy model řešení problému a podle jeho charakteru navrhla řešitele (podnik, koncern, výzkumné pracoviště), stanovila přibližnou dobu pro jeho vyřešení a zavedení do systému sociálního plánování. V případě, že byl navržen sociologický výzkum či statistické šetření, určila skupina i frekvenci jejich provádění, okruh respondentů a předpokládané finanční náklady na zpracování.

V současné době některý ukazatel nevyhovuje požadavkům sociálního plánování nebo není vůbec sledován. Proto bylo třeba navrhnout nové ukazatele a ukazatele stávající, sestavy či tabulky upravit.

4. Návaznost na hospodářský plán na úrovni GR, koncern — podnik

Problém byl vzhledem k možnostem řešitelů redukován na určení návaznosti jednotlivých ukazatelů sociálního plánu na ukazatele podnikového hospodářského plánu při respektování dvoustupňového řízení (koncernu, federálního ministerstva paliv a energetiky) — v době zpracování to bylo ještě řízení třístupňové.

Byla zpracována metodika pro schematické znázornění vazeb ukazatelů; je ilustrována příkladem.

Pro zabezpečení vazby subsystémů sociálního plánu (jsou uvedeny v příloze 1 a členěny od 1.5.1. *Sociální struktura*, až do 1.5.5. *Sociální a politický rozvoj*

jedinice a kolektivu) na různé úrovni plánu hospodářského (označili jsme jej 1.5.6.) byla zpracována základní tabulka, která je uvedena v příloze 2

Příklad

Prvek z 1.5.1.3.5.2. vstupuje do

$$\begin{array}{l} \rightarrow 1.5.1.5.1.2. \\ \rightarrow 1.5.1.5.1.3 \end{array} \} \rightarrow \begin{array}{l} \text{výstup do } 1.5.6.1.1. \\ 1.5.6.1.3. \end{array}$$

Příklad naznačuje, že potřeby náborových zdrojů (jako výstup) vstupují jako potřeby (vstup) do nákladů na získávání dospělých pracovníků, ovlivňují strukturu získávaných pracovníků podle kvalifikace, věku a trvalých bydlišť. Výstupem ze subsystému je pak vstup do 1.5.6.1.1., což je označení pro základní organizační jednotku — podnik a jeho plán práce (počet pracovníků), a vstup do 1.5.6.1.3., což je opět podnik a účtová třída 3 — prvotní náklady. Uvedený systém zabezpečení vazeb je náročný, představuje však možnost automatizovaného sledování pomocí výpočetní techniky.

5. Zdroje řešení

Pracovní skupina navrhovala podle svých zkušeností počet pracovníků, materiálně technické a finanční zajištění nutné pro zabezpečení daného problému sociálního plánu na podnicích či VHJ. Zároveň navrhla náklady na provádění periodických výzkumů, šetření a pravidelné zpracování údajů pomocí výpočetní techniky.

Tento metodický postup byl všemi pracovními skupinami respektován. V průběhu zpracování byly provedeny některé úpravy, které vyplynuly z nemožnosti provádět výchozí analýzu v důsledku nedostatku základních informací.

Výsledkem práce skupin je vymezení terminologie, rozbor současného stavu a pokus o systémové zpracování jednotlivých okruhů problémů zařazených do plánu sociálního rozvoje. Podrobnou strukturu sociálního plánu uvádíme v příloze 1.

Řídící skupina FMPE, ustavená pro řízení experimentu sociálního plánu (v jejímž čele je ředitel pro kádrovou a personální práci FMPE), rozhodla, aby experiment proběhl na úrovni GŘ OKD a dvou vybraných podniků. VÚEPE proto vypracoval pro potřeby experimentujících podniků zkrácenou verzi výzkumné zprávy s touto strukturou:

1. Úvodní kapitola
2. Souhrnné cíle VHJ ve všech oblastech jak technicko-ekonomické, tak i kádrové a personální
3. Analýza současného stavu řešení sociálních problémů
4. Metodický návod k vyplnění navržených formulářů, které jsou zpracovány ve dvou souborech s diferencovanými analytickými a plánovacími tabulkami:

- a) *soubor formulářů pro GŘ OKD, koncern,*
- b) *soubor formulářů pro koncernový podnik.*

Kromě uvedených analýz předpokládáme — zvláště v oblastech opírajících se o subjektivní postoje — pravidelné sociálně psychologické průzkumy.

Uvědomujeme si, že uvedené řešení klade nároky jak na vlastní řízení a institucionální zabezpečení sociálního plánu, tak i na personální zajištění sociálních analýz odbornými pracovníky. Tato skutečnost se stala předmětem další práce výzkumného týmu. Má-li dojít k realizaci navržené a přijaté meto-

díky, musí se převést do úrovně GR OKD a podniků vybraných pro experiment. Nebude-li sociální plán institucionálně a kádrově zabezpečen, jeho realizace se odsune. Bylo proto zahájeno jednání na FMPE v Praze, které rozhodlo, aby pro účely experimentu byl zřízen na úrovni GR OKD útvar pro sociální analýzy a plán v počtu 4 lidí a na experimentujících podnicích obdobný útvar v počtu 3 lidí. V současné době je tento útvar již vybudován na GR OKD; jsou zpracovávány popisy funkcí a stanoveno organizační začlenění do odboru sociální péče na úrovni samostatného oddělení (viz graf 1).

Vzhledem k tomu, že útvar bude jak svodným centrem informací pro zpracování sociálního plánu z ostatních odborů na úrovni GR OKD, tak i řídicím prvkem ve vztahu k těmto odborům i podnikům, měl by být perspektivně jako svodný útvar přímo podřízen generálnímu řediteli, jak naznačuje graf 2 v příloze.

Dalším nutným krokem této etapy je doplnění popisu funkcí v těch odborných útvarech, kde se předpokládá zpracování informací pro účely sociálního plánu.

Řešitelský kolektiv VÚPE byl postaven před problém stanovit cíle experimentu a kroky vedoucí k jejich realizaci. Základním cílem zůstává ověření zpracované metodiky sociálního plánu v podmínkách GR OKD, koncern, a dvou podniků.

Vzhledem ke značnému rozsahu sociálního plánu bylo rozhodnuto vybrat pouze určité problémy a na nich ověřit:

- stupeň náročnosti zjištění informací a zpracování sociálních analýz;
- modelování cílů vybraných k řešení problémů (zjistit možnosti a formy zabezpečení cílů na úrovni GR, koncernu a jeho podniků);
- reálné možnosti využití stávajícího systému personálních informací pro účely sociálního plánování, účelné ukazatele mající vysokou vypovídací hodnotu a sestavy pro automatické zpracování;
- podmínky pro plánování vybraných ukazatelů v rámci jednotlivých částí sociálního plánu, včetně zajištění návaznosti na hospodářský plán;
- způsob kontroly a určení distribučních a rozhodovacích míst.
- finanční náročnost a způsob krytí navrhovaných řešení.

Na základě tohoto záměru byl zpracován časový program realizace:
V roce 1977 — příprava experimentu:

- institucionální zabezpečení sociálního plánu.
- ustavení pracovních skupin pro zpracování jednotlivých problémových okruhů,
- vytypování problémů, které budou zahrnuty do experimentu,
- vytypování vstupů a výstupů pro zabezpečení informačního systému,
- zpracování příkazu GR k zabezpečení experimentu ve vybraných podnicích.

V roce 1978 — ověření metodiky ve vybraných podnicích:

- zabezpečení podkladů pro sociální analýzu,
- vypracování sociálních analýz,
- zjištění možností finančního zabezpečení programů sociální politiky v minulých letech,
- promítnutí vybraných ukazatelů sociálního plánu do příslušných částí hospodářského plánu,
- zhodnocení změn v jednotlivých oblastech sociálního plánu v průběhu kalendářního roku.

Cílem této etapy je prakticky ověřit hloubku, do níž je možno v sociálním plánování jít za stávajících podmínek, navrhnout redukci, popřípadě rozšířit některé oblasti.

V roce 1979 — zhodnocení ověřované metodiky (GŘ ve spolupráci s VÚEPE) a posouzení funkčnosti a náročnosti problémů, které nebyly zahrnuty do experimentu; návrh metodiky pro aplikaci v ostatních podnicích koncernu.[1]

V roce 1980—1981 zpracování sociálních plánů ve všech VHJ resortu paliv a energetiky.

Uvědomujeme si, že program je náročný, ale reálný. Rozhodující roli zde musí sehrát kolektiv pracovníků GŘ OKD zabezpečujících profesionálně realizaci sociálního plánování a kolektiv pracovníků řešících systém informací pro účely sociálního plánu. Na AŘ, k. ú. o. GŘ OKD byla vytvořena skupina, která pod vedením pracovníků VÚEPE a v součinnosti s nimi tento náročný úkol řeší. Systémové a programové zabezpečení automatického informačního systému (AIS) musí vycházet z některých základních předpokladů. Mezi ně patří především dostatek informací o požadovaném charakteru AIS a jeho hlavních funkcích a technických prostředcích, na nichž se bude AIS provozovat. Většinou bývá dostatečnou informací metodika zpracovaná uživatelem. V našem případě tomu tak není, proto jsme potřebné předpoklady pro automatický informační systém pro sociální plán zadali sami.

Ve výstupu nebude vyžadováno zpracování všech informací na základních souborech, vždy bude nutné definovat okruhy problémů a tomu odpovídající údaje. Ze základních souborů budou přetaženy na pracovní soubory.

Výstupní informace budou následujících typů:

- podklady pro sestavení sociálního plánu,
- sestavy uživatele pro běžné personální řízení s frekvencí měsíc, čtvrtletí, rok — pravidelně,
- nepravidelně — pro operativu v celé oblasti pracovních sil a sociálního plánu — plnění požadavků uživatele od 36 hod. a výše,
- sestavy určené pro sledování plnění sociálního plánu — frekvence čtvrtletí, rok.

Z těchto nároků byl zpracován program postupného řešení základních funkcí modelů (snímání a kontrola vstupů, aktualizace základních souborů, vnitřní kontrola v základních souborech a jejich vzájemné srovnávání, výběr informací ze základních souborů pro pracovní soubory, zpracování volitelných výkazů, vytváření souboru plánovaných ukazatelů a zpracování pravidelných výkazů a výkazů porovnávajících plán se skutečností).

Pro systém informací pro účely sociálního plánu je navrhována modulární struktura s důsledně uplatňovanou autonomií jednotlivých modulů. Tato základní koncepce je podle potřeby upravována i vzhledem k potřebám budoucího řešení celého systému. Je to však problém značně složitý a není reálné očekávat, že bude vyřešen v celém rozsahu do roku 1980.

Pro vlastní realizaci modelu sociálního plánu je nutné

1. na úrovni FMPE ČSSR

- a) obnovit činnost řídící komise, která byla ustavena k zabezpečení realizace experimentu sociálního plánu v GŘ OKD;

(1) Předpokládáme, že vzhledem k diferencovaným podmínkám ostatních VHJ v resortu paliv a energetiky (povrchové dobývání, ply-

nárenství, energetika atd.) bude nutné provést modifikaci navržené metodiky sociálního plánování na jejich podmínky.

b) řešit tyto úkoly:

- „Model sociálního plánu koncernu a města,“ a to v lokalitě SHD Most;
- „Racionalizace modelu sociálního plánu, včetně informačního systému“ (včetně soustavy ukazatelů pro účely sociálního plánu koncernu a města);
- „Zaměření na hlavní problémy sociálního plánu v 7. PLP“;
- „Organizační uspořádání a kádrové zabezpečení útvarů pro kádrovou a personální práci“ (v souladu se závěry Usnesení ÚV KSČ ze 6. listopadu 1970 a XV. sjezdu KSČ);
- „Tvorba zdrojů a finanční zabezpečení programu sociálního plánu koncernu a města“;

- c) vypracovat základní normy a pravidla, jimiž se bude řídit při své činnosti řídicí komise FMPE ve vztahu ke koncernům;
- d) navázat kontakty s federálním ministerstvem práce a sociálních věcí a Československým výzkumným ústavem práce a sociálních věcí v Bratislavě, pobočka Praha, který zpracovává celostátní metodiku plánu sociálního rozvoje, a vzájemně korigovat postup tak, aby řešení v resortu FMPE se co nejvíce přiblížilo celostátním záměrům;
- e) v roce 1979, po zhodnocení experimentu, připravit příkaz ministra ČSSR pro modifikaci a realizaci modelu sociálního plánu v ostatních koncernech FMPE;
- f) zařadit do programu výuku sociálního plánování, a to v resortním vzdělávacím středisku FMPE v Havířově;

2. na úrovni GR OKD, koncern Ostrava

- a) ustavit řídicí komisi pro experiment sociálního plánu a vydat základní normy a pravidla, jimiž se tato komise bude řídit ve vztahu k podřízeným podnikům;
- b) uzavřít trojdohodu mezi VÚEPE Praha, GR OKD a AŘ, k. ú. o., Ostrava pro zabezpečení sociálního plánu informačním systémem a vydat opatření GR OKD k realizaci experimentu a jeho kádrového zabezpečení v roce 1978; rozvíjet automatizovaný informační systém pro účely sociálního plánu v těchto subsystémech:
 - zjišťování, tvorba a sběr údajů,
 - přenos vstupních údajů do AŘ k. ú. o.,
 - distribuce výstupních informací,
 - prezentace a formy analýzy výstupních informací.
- c) zajistit, aby se vzdělávání vedoucích pracovníků stalo nedílnou součástí přípravy pro zavedení modelu sociálního plánu; zařadit do programu IV okruhu vzdělávání vedoucích pracovníků cyklus přednášek ze sociálního plánování;
- d) vyřešit kádrové zabezpečení odboru nebo oddělení pro sociální analýzu a plán na GR a v podnicích vybraných pro experiment;
- e) vydat metodické pokyny pro tvorbu sociálního plánu v podnicích;
- f) vytypovat k výzkumnému řešení úkoly, které jsou bezprostředně spjaty s jednotlivými oblastmi sociálního plánu a zabezpečit ustavení výzkumných týmů pro jejich řešení — nejlépe formou komplexních racionalizačních brigád;
- g) řešit organizační strukturu kádrových a personálních útvarů, včetně funkčních náplní a popisu prací v souladu s realizací sociálního plánu;

to se týká i ostatních útvarů na GR, které budou spolupracovat při realizaci sociálního plánu;

3. na úrovni experimentujících podniků *Důl Vítězný únor* a 9. květen

- a) ustavit pracovní skupiny pro zpracování jednotlivých částí sociálního plánu;
- b) vyřešit organizační uspořádání útvaru pro kádrovou a personální práci, v jeho struktuře vytvořit oddělení sociálních analýz a plánu v počtu 3 lidí;

4. na úrovni VÚEPF

- a) zachovat výzkumný tým pro oblast sociálního plánu;
- b) výzkumně řešit úkoly, jež vyplývají z perspektivního řešení sociálního plánu na úrovni resortu FMPE, a některé vybrané úkoly koncernových organizací;
- c) trvale spolupracovat s experimentujícími organizacemi a pomáhat se operativně vyrovnávat se vzniklými problémy;
- d) účastnit se práce v řídicích komisích FMPE, GR OKD, koncern Ostrava a spolupracovat s AR, k. ú. o. při zpracování automatizovaných informačních systémů pro účely sociálního plánu.

Vytypované úkoly jsou základní, je nutno řešit je jak ve fázi přípravy na experiment, tak i v průběhu experimentu a po jeho vyhodnocení.

Je nesporné, že model dozná racionalizačních úprav. Nic to však nemění na skutečnosti, že objektivní potřeba intenzivního rozvoje národního hospodářství vyžaduje, aby bylo zdokonalováno plánovité řízení ve všech oblastech, a tedy i sociální. Je faktem, že tato sféra je nejméně propracovaná, zejména ve vazbách na národohospodářský plán. Chtěli bychom proto vytvořit za účinné spolupráce s jinými organizacemi systém sociálního plánu, který by přispěl k metodickému zvládnutí 7. pětiletky a vytvořit předpoklady pro zabezpečení potřebných údajů v informačních soustavách.

Kromě uvedených problémů bude při zpracování koncepčního řešení sociálního plánu muset být řešen i vztah sociálního plánu a programů kádrové a personální práce. Není možné, aby byly zvlášť (jako je tomu dnes) zpracovávány komplexní programy péče o pracující a programy kádrové a personální práce. Jsou zpracovávány duplicitně, opisovány a nevedou k žádnému cíli. Jejich úroveň je velmi nízká, zejména v podnicích. Nezřídka se spokojí s pouhým popisem, často nejsou kádrově zabezpečeny a finančně kryty.

Dalším nebezpečím je snaha realizovat v co nejširší míře nové systémy práce v nejrůznějších oblastech, aniž by byly podrobeny kritice staré metody. Současně se zavedením nového systému je nutno odbourat starý, jinak budou pracovat dva systémy vedle sebe bez jakýchkoli vnitřních vazeb.

Přes uvedené těžkosti se díváme optimisticky do budoucna. Věříme, že při účelně koordinovaném úsilí se podaří problém sociálního plánování úspěšně zvládnout. Dosavadní výsledky nás přesvědčily, že nastoupená cesta úzké spolupráce vědy a výzkumu s praxí je správná, racionální a efektivní.

Příloha 1

Obsahové zaměření sociálního plánu

1.1. – 1.4 Souhrnné cíle VHJ a podniků

1.5.1. Sociální struktura

1.5.1.1. Struktura pracovníků

1.5.1.1.1. Věková struktura

1.5.1.1.2. Struktura podle pohlaví

1.5.1.1.3. Struktura podle rodinného stavu

1.5.1.1.4. Struktura podle trvalých bydlišť

1.5.1.1.5. Profesní struktura

1.5.1.1.5.1. Dělníci podle výrobních činností a technologií

1.5.1.1.5.2. Dělníci podle profesních skupin

1.5.1.1.5.3. THP podle činností

1.5.1.1.5.4. THP podle stupně řízení

1.5.1.1.6. Kvalifikační struktura

1.5.1.1.6.1. Dělníci podle osobních a pracovních tříd

1.5.1.1.6.2. Dělníci podle stupně a oboru vzdělání (včetně kursů)

1.5.1.1.6.3. Dělníci podle délky odborné praxe

1.5.1.1.6.4. THP podle stupně a oboru vzdělání

1.5.1.1.6.5. THP podle splnění požadované kvalifikace (stupeň a obor vzdělání, praxe)

1.5.1.2. Absence

1.5.1.2.1. Struktura absence podle složek a kategorií pracovníků (THP, dělníci důlní, dělníci povrchoví)

1.5.1.2.1.1. Dovolená

1.5.1.2.1.2. Nemoc

1.5.1.2.1.3. Úraz pracovní

1.5.1.2.1.4. Úraz nepracovní

1.5.1.2.1.5. Osobní a obecné překážky v práci

1.5.1.2.1.6. Školení

1.5.1.2.1.7. Volno povolené podnikem (neplacené)

1.5.1.2.1.8. Neomluvená

1.5.1.3. Plánování a bilancování potřeby a zdrojů pracovníků

1.5.1.3.1. Evidenční stav pracovníků podle kategorií (THP, dělníci důlní, dělníci povrchoví)

1.5.1.3.2. Mimo evidenci stav pracovníků podle kategorií a důvodů

1.5.1.3.3. Stav učňů podle ročníků a učebních oborů

1.5.1.3.4. Úbytky pracovníků podle kategorií a důvodů

1.5.1.3.5. Krytí potřeby pracovníků podle kategorií a zdrojů

1.5.1.3.5.1. Vlastní zdroje (včetně přesunů)

1.5.1.3.5.2. Náborové zdroje

1.5.1.4. Systém výchovy a vzdělání

1.5.1.4.1. Vzdělávání dělníků

.11 Úvodní zaškolování nových dělníků

.12 Kvalifikační kursy

.13 Odborné specializační kursy

.14 Školení o bezpečnosti a hygieně práce

.15 Účelová školení

.16 Ostatní školení a kursy

1.5.1.4.2. Vzdělávání THP

.21 Nástupní praxe absolventů škol

.22 Účelová a funkční školení

.23 Školení o bezpečnosti a hygieně práce

.24 Studium vybraných předmětů na státních školách

.26 Nadstavbové formy studia

.27 Ostatní školení a kursy

1.5.1.4.3. Vzdělávání vedoucích pracovníků a KR

.31 Základní kursy cyklické přípravy

.32 Monotematické kursy

.33 Studium při zaměstnání na státních školách

.34 Denní studium na státních školách s podnikovým stipendiem

- .35 Nadstavbové formy studia
- .36 Jazykové studium
- .37 Stáže
- .38 Studijní pobyty
- .39 Institut řízení

1.5.1.5. *Personální činnosti*

- 1.5.1.5.1. Nábor a získávání pracovníků a učňů
 - 1.5.1.5.1.1. Organizace náborové činnosti, formy, náborové oblasti (dospělí) ve vazbě na zajištění plánovaných zdrojů
 - 1.5.1.5.1.2. Náborové náklady na získání dospělých pracovníků
 - 1.5.1.5.1.3. Struktura získávaných pracovníků podle kvalifikace, věku a trvalých bydlišť
 - 1.5.1.5.1.4. Organizace náborové činnosti, formy náborové oblasti (učni) ve vazbě na zajištění plánovaných zdrojů
 - 1.5.1.5.1.5. Struktura získávaných učňů podle ukončených tříd ZDŠ, známky z chování, trvalých bydlišť
- 1.5.1.5.2. Přijímání a adaptace pracovníků podle kategorií (D, THP, učni)
 - 1.5.1.5.2.1. Administrativní přijetí a poskytnutí potřebných informací
 - 1.5.1.5.2.2. Standardizovaný dotazník pro přijímání pracovníků
 - 1.5.1.5.2.3. Adaptace na pracovní prostředí a pracovní skupinu
 - 1.5.1.5.2.4. Standardizovaný anketní dotazník faktorů spokojenosti v průběhu zaměstnání
- 1.5.1.5.3. Rozmísťování pracovníků a jejich výběr pro stanovený okruh profesí a funkcí
 - 1.5.1.5.3.1. Metodika rozmísťování vybraných skupin pracovníků (žáků do učebních poměrů, absolventů středních a vysokých škol)
 - 1.5.1.5.3.2. Metodika sledování výsledků zácviku nových pracovníků k poznání jejich předpokladů a jejich rozmístění
 - 1.5.1.5.3.3. Výběr dělnických profesí se zvláštními požadavky na jejich výkon do stanoveného okruhu profesí (profesiografie, psychologické vyšetření)
- 1.5.1.5.4. Uvolňování pracovníků
 - 1.5.1.5.4.1. Administrativní uvolňování pracovníků podle forem ukončeného pracovního poměru
 - 1.5.1.5.4.2. Standardizovaný dotazník pro uvolňování pracovníků
 - 1.5.1.5.4.3. Sledování struktury uvolňovaných pracovníků podle kvalifikace, věku, zdravotního stavu, délky stáže a formy náboru

1.5.2. *Zlepšování pracovních podmínek*

1.5.2.1. *Pracovní prostředí*

- 1.5.2.1.1. Technické podmínky
- 1.5.2.1.2. Fyzikálně chemické podmínky
- 1.5.2.1.3. Sociálně hygienické příslušenství pracovišť

1.5.2.2. *Organizace práce*

- 1.5.2.2.1. Pracovní režim
 - 1.5.2.2.1.1. Pracovní doba
 - 1.5.2.2.1.2. Směnnost
 - 1.5.2.2.1.3. Pracovní přestávky
 - 1.5.2.2.1.4. Přesčasová práce
- 1.5.2.2.2. Doprava na pracoviště v podniku

1.5.2.3. *Náročnost práce*

- 1.5.2.3.1. Charakter práce podle stupně technického rozvoje
- 1.5.2.3.2. Namáhavost práce
 - 1.5.2.3.2.1. Fyzické zatížení
 - 1.5.2.3.2.2. Neuropsychické zatížení

1.5.2.4. *Bezpečnost a hygiena práce*

- 1.5.2.4.1. Prevence úrazovosti podle procesů
- 1.5.2.4.2. Prevence chorob z povolání podle procesů
- 1.5.2.4.3. Individuální ochranné pomůcky

1.5.2.5. *Zdravotní péče (VHJ – podnik)*

- 1.5.2.5.1. Zdravotní struktury
- 1.5.2.5.2. Preventivní prohlídky

- 1.5.2.5.3. Zdravotnická zařízení
- 1.5.2.5.4. Lázeňská léčba
- 1.5.2.6. *Stravování*
- 1.5.2.6.1. Pitný režim
- 1.5.2.6.2. Stravování na pracovišti
- 1.5.2.6.3. Závodní jídelna
- 1.5.3. *Životní podmínky*
- 1.5.3.1. *Bydlení zaměstnanců*
- 1.5.3.1.1. Úroveň bydlení zaměstnanců
- 1.5.3.1.2. Bytový fond podniků
- 1.5.3.1.3. Hromadné ubytování zaměstnanců
- 1.5.3.1.4. Údržba bytového fondu podniků
- 1.5.3.2. *Doprava do zaměstnání*
- 1.5.3.3. *Rekreace pracovníků a jejich rodinných příslušníků*
- 1.5.3.3.1. Podniková rekreace
- 1.5.3.3.2. Výběrová rekreace ROH
- 1.5.3.3.3. Dětská rekreace
- 1.5.3.3.4. Jiné formy rekreace
- 1.5.3.4. *Volný čas pracovníků*
- 1.5.3.4.1. Kulturní vyžití
- 1.5.3.4.2. Sportovní vyžití
- 1.5.3.4.3. Kroužky zájmového charakteru
- 1.5.3.4.4. Jiné formy využití volného času
- 1.5.3.5. *Ochrana životního prostředí*
- 1.5.3.5.1. Péče o čistotu ovzduší
- 1.5.3.5.2. Péče o čistotu vodních toků
- 1.5.3.5.3. Péče o půdu
- 1.5.3.5.4. Likvidace odpadu z výrobní činnosti
- 1.5.3.5.5. Péče o prostředí uvnitř organizace
- 1.5.3.6. *Vztah ke komunitě*
- 1.5.3.7. *Mzdy a odměňování pracovníků*
- 1.5.4. *Péče o zvláštní skupiny zaměstnanců*
- 1.5.4.1. *Péče o osoby se změněnou pracovní schopností*
- 1.5.4.1.1. Předpokládaný vývoj osob se změnou pracovní schopnosti
- 1.5.4.1.2. Druhy onemocnění
- 1.5.4.1.3. Pracovní podmínky
 - 1.5.4.1.3.1. Pracoviště
 - 1.5.4.1.3.2. Chráněné dílny
- 1.5.4.1.4. Rekvalifikace
- 1.5.4.1.5. Sociální péče o osoby se změněnou pracovní schopností
- 1.5.4.2. *Péče o mladé pracovníky*
- 1.5.4.2.1. Péče o vyučence
- 1.5.4.2.2. Péče o ostatní mladé dělníky
- 1.5.4.2.3. Péče o absolventy škol
- 1.5.4.2.4. Péče o pracovníky v době výkonu základní vojenské služby a po návratu
- 1.5.4.3. *Péče o ženy*
- 1.5.4.3.1. Pracovní podmínky
- 1.5.4.3.2. Péče o ženu-matku
- 1.5.4.3.3. Péče o děti zaměstnaných matek
- 1.5.4.3.4. Služby ženám
- 1.5.4.4. *Péče o sociálně nepřízpůsobené skupiny*
- 1.5.4.5. *Péče o důchodce*
- 1.5.5. *Sociální a politický rozvoj jedince a kolektivu*
- 1.5.5.1. *Společensko-politická aktivita*
- 1.5.5.1.1. Organizovanost ve společenských a politických organizacích
- 1.5.5.1.2. Angažovanost ve společenských a politických organizacích
- 1.5.5.1.3. Účast pracujících na řízení

- 1.5.5.2. *Pracovní iniciativa*
 - 1.5.5.2.1. Socialistická soutěž a závazkové hnutí
 - 1.5.5.2.2. Brigády socialistické práce
 - 1.5.5.2.3. Rekordní hnutí
 - 1.5.5.2.4. Komplexní socialistická racionalizace a komplexní racionalizační brigády
 - 1.5.5.2.5. Zlepšovatelské a vynálezecké hnutí
 - 1.5.5.2.6. Jiné formy pracovní iniciativy
- 1.5.5.3. *Politická výchova a vzdělávání*
- 1.5.5.4. *Pracovní morálka a disciplína*
- 1.5.5.5. *Nehmotná stimulace*
 - 1.5.5.5.1. Formy mimomateriální odměny
 - 1.5.5.5.2. Propagace
 - 1.5.5.5.3. Psychosociální stimulatory
- 1.5.5.6. *Mezilidské vztahy*
 - 1.5.5.6.1. Vztahy mezi vedoucími a vedenými
 - 1.5.5.6.2. Vztahy mezi spolupracovníky na stejné funkční úrovni
 - 1.5.5.6.3. Vztahy mezi pracovními skupinami, mezi spolupracovníky

Tabulka 1. Věková struktura osob se změněnou pracovní schopností

Druh onemocnění	do 19 let		20—24		25—29		30—34		35—39		40—44		45—49		50—54		55—59		60 a více		Σ
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	
choroba z povolání																					
pracovní úraz																					
obecná choroba																					
nepracovní úraz																					
Σ																					

Druh tab.: analytická

Úroveň sledování: podnik, koncern

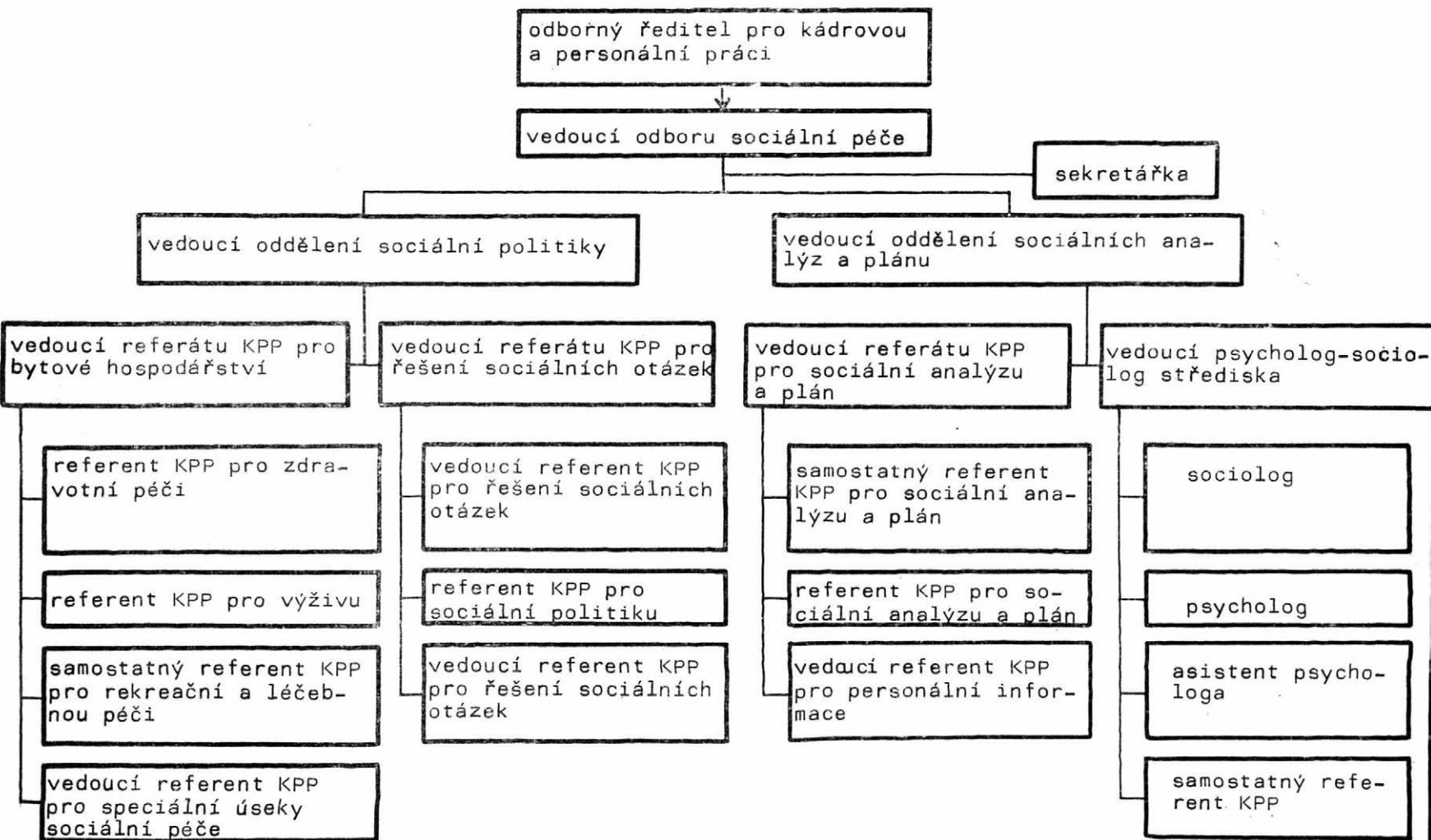
Frekvence sledování: ročně k 31. 12.

Předmět sledování: pracovníci se ZPS

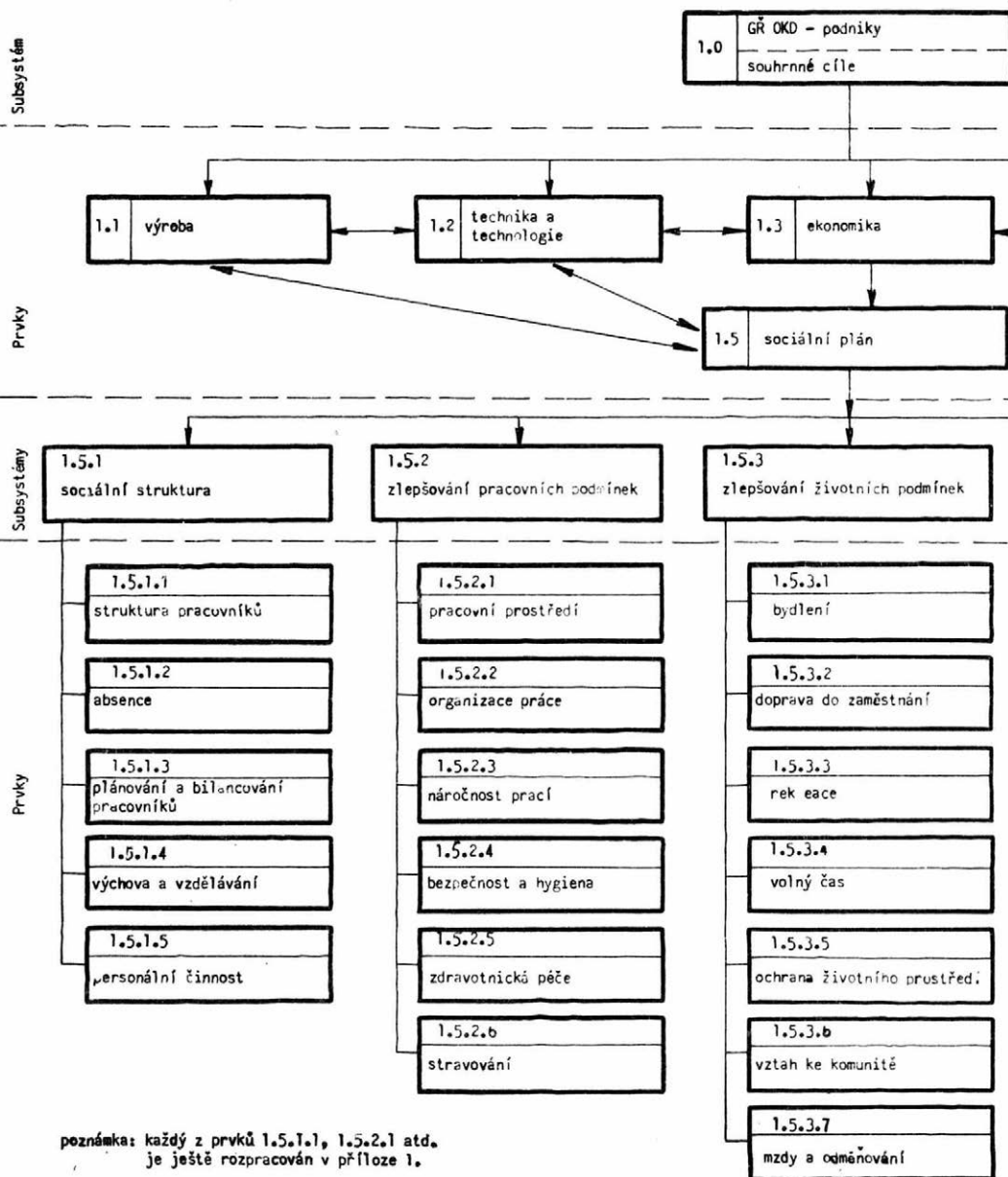
Tabulka 2. Souhrnný přehled vstupů do subsystému 1.5.6 — vztah sociálního plánu k hospodářskému plánu na úrovni koncern—podnik

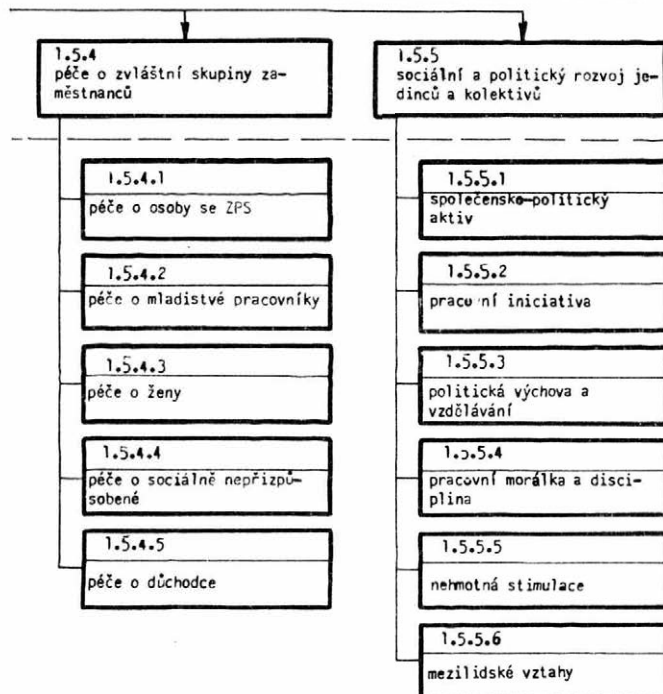
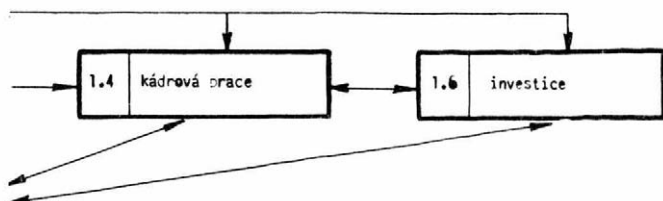
Poř. čís.	Číslo prvku poskytujícího účelovostní výstup	Poř. č. prvku v subsystému	Název výstupního prvku představujícího vstup do subsystému 1.5.6.	Způsob získání údaje	Způsob výpočtu hodnoty prvku pro subsystém 1.5.6.	Měrná jednotka	Modifikace obsahového zaměření subsystému 1.5.6						Detail modifikace (podskupiny)
							1	2	3	4	5	6	
							podnik	GR – koncern	ministerstvo	státní rozpočet	odborové orgány a jiné společenské organizace	jiní účastníci sociálního plánu	
1	2	3	4	5	6	7			8				9
1	1.5.1.2.	x	Absence dělníků v dole	sest. X	počet děl. v % abs.	směny	1						351 4 (mzdy)
2	1.5.1.2.1.1.	x	Náhrady za dovolenou	sest. Y	počet směn × náhr. /1 sm.	tis. Kčs	3						
3	1.5.1.2.1.2.	y	Nemocenské dávky	sest. Z	počet směn × Ø saz. /1 sm.	tis. Kčs				/			
4	1.5.1.2.1.3.	z	Úraz pracovní — nemocenské dávky	sest. Q	počet směn × Ø saz. /1 sm.	tis. Kčs				/			
5	1.5.1.2.1.3.	q	Úraz pracovní — odškodné	ručně	podle vzorce nebo indiv.	tis. Kčs	3						6 (úč. 378)

Graf 1: Návrh organizačního schématu odboru sociální péče

Graf 2: Schematické znázornění funkční struktury sociálního plánu

Шпаньгел Й.: Опыт подготовки плана социального развития в генеральной дирекции Остравско-Карвинских Шахт (ОКШ), концерн Острава

В статье рассматривается опыт подготовки плана социального развития в системе министерства горючего и энергетики. В крупнейшем в Чехословакии каменноугольном бассейне — генеральная дирекция ОКШ, концерн Острава — была применена модель социального плана, разработанная Исследовательским институтом экономики горючего и энергетики в сотрудничестве с работниками приведенного концерна и другими специалистами.

Методика разработки этой сложной модели излагается в первой части статьи. Во второй части приводятся данные об информационном обеспечении модели социального плана и указывается на связи между различными элементами экономического и социального планов на уровне концерна и предприятий.

Затем автор переходит к вопросу о создании организационных, институциональных и кадровых условий, необходимых для осуществления социального плана.

В статье определяются и цели эксперимента, в первую очередь в области осуществления сложных социальных анализов и создания нужного набора информации для обеспечения модели социального плана. Определены и цели на период 1979—1980 гг., выполнение которых должно привести к всеобщему внедрению модели социального плана и в прочих концернах Федерального министерства горючего и энергетики в 7-ой пятилетке.

В приложении приведена модель социального плана, охватывающая и объединяющая разные методические подходы в сфере работы с людьми.

Summary

Špaňhel J.: Experience Gained in Preparing the Social-development Plan in the General Board of Management, Ostrava-Karviná Mines, Concern Ostrava

The paper discusses the experience gained in elaborating the social-development plan under the conditions prevailing in fuel and power industries. In our biggest hard-coal district (General Board of Management, Ostrava-Karviná Mines, Concern Ostrava), the model of a social plan worked out by the Experimental Institute of the Economy of Fuel and Power Industries in co-operation with the workers of the mentioned concern and other specialists has been applied in practice.

The methodological procedure in working out the above-mentioned exacting model is subjected to analysis in the first part of the present paper. In its second part, the ways of supplying the social-plan model with information are discussed, and the interrelations between the various elements of the economic plan and the social plan on the concern—enterprise level are specified.

The second part of the paper concentrates upon the creation of organizational, institutional and personnel conditions necessary for the actual realization of the social plan.

Goals are also laid down which are to be experimentally verified — particularly the exactingness of carrying social analyses into effect and the formation of a set of information essential for securing the model of the social plan. Goals are determined also for the period 1979—1980; these are intended to contribute to the general application of the social-plan model even in the other concerns of the Federal Ministry of Fuel and Power Industries in the 7th Five-year Plan.

The model of the social plan, including and integrating various methodological procedures in the area of work with people, is introduced in the appendix.

Scientific-Technological Revolution: Social Aspects

London, Sage Publ. 1977, 180 s.

Světová sociologická veřejnost dostává se značným zpožděním do rukou dílo shrnující hlavní referáty VIII. světového sociologického kongresu v Torontu v Kanadě v r. 1974. Práce vyvolá nesporně široký mezinárodní ohlas z řady důvodů. Reprezentuje vlastně hlavní ideově teoretickou linii VIII. sociologického kongresu; přichází do období vrcholných příprav na IX. světový sociologický kongres, který se seje v Uppsale ve Švédsku v srpnu 1978, a umožňuje tedy posoudit kontinuitu těchto kongresů. Především však dokumentuje skutečnost ideologicky protikladných hodnocení vědeckotechnické revoluce, jsou-li tato hodnocení podávána marxistickými sociology (akademik Radovan Richta, který byl hlavním referujícím na 1. plenárním zasedání kongresu, a akademik Piotr Fedosejev, místopředseda AV SSSR), nebo sociology buržoazními (zejména předseda francouzské sociologické asociace prof. Alain Touraine a západoněmecký sociolog prof. Ralph Dahrendorf, dnes ředitel známé London School of Economics). Od politických invektiv prof. Touraine se akademici Richta a Fedosejev v závěru svých referátů výslovně distancují. Jak v předmluvě vysvětluje prezident ISA – britský sociolog prof. T. Bottomore, toto bylo i příčinou, proč dílo nevyšlo jako monografie, nýbrž jako souhrn autonomních statí. Zahajují je úvodní poznámky prof. Ramkrishny Mukherjeeho, po nichž následuje hlavní referát kongresu akademika R. Richty z ČSSR *Vědeckotechnická revoluce a perspektivy sociálního vývoje*. Stručný referát R. Dahrendorfa má název *Poznátky o vědě a technice v měnícím se sociálně ekonomickém klimatu*. Po něm je zařazen zásadní referát akademika P. Fedosejeva *Sociální význam vědecké a technické revoluce*. Prof. A. Touraine nazval svůj referát *Věda, intelektuálové a politika*. Následuje referát indického sociologa prof. J. Singha *Kulturní a sociální obsah vědecké a technické revoluce* a dále japonské socioložky prof. Kazuko Tsurumi, který sledoval *některé aspekty rozvoje vědeckotechnické revoluce na základě komparativních studií Japonska a Číny*. Dílo uzavírá krátký referát předsedy sociologické asociace Švédska prof. Ulfa Himmelstranda, zabývající se studiem vyspělé kapitalistické společnosti a vztahem historického materialismu a empirických výzkumů.

V obou hlavních, obsahem i rozsahem nejzávažnějších referátech akad. Fedosejeva a akad. Richty se vine základní myšlenka o dialektické vazbě výrobních sil a výrobních vztahů, v nichž nelze ani redukovat výrobní síly na pouhý rozvoj technických a technologických systémů, ani vysvětlit vývoj výrobních sil vcelku či jejich jednotlivých komponent bez vztahu k sociálně ekonomickému systému, bez vztahu ke konkrétní společensko-ekonomické formaci. Na bohatém empirickém materiálu a analýze buržoazní teoretické produkce mnohdy i těch autorů, kteří byli přítomni v sále, marxističtí vědci prokazují však právě takovýto nevědecký, subjektivistický přístup, právě pro tuto snahu automatizovat techniku a prohlásit ji za demiurga, pohybujícího jakoukoli společnost. Uznává-li buržoazní sociologie sociální subjekt v řízení, potom jen ve formě elit, které svou odborností řídí a kontrolují „techniku“, a tedy i „historii“.

Podceňování techniky a vědy je výrazem hlubokého nepochopení společenského pohybu; je současně metodologicky scestné, teoreticky neprokazatelné a každodenní praxí – zejména tempy rozvoje techniky v socialistických zemích, kde je vedoucí silou dělnická třída – neustále vyvracováno.

Právě vědeckotechnická revoluce dokazuje stále názorněji pravdivost Marxovy teze o historické nezbytnosti zespolečnění výrobní prostředky. Za socialismu se tak věda i technika stává humánním nástrojem všestranného rozvoje všech pracujících, zajišťováním neustálého růstu jejich životní úrovně, jejich mírového života. Socialismus ukončuje historickou etapu, v níž alienovaná věda a technika stojí proti odcizené práci. Akademik Fedosejev názorně ukázal, jak v SSSR objektivně sílí profesionalizace řízení, současně však jde ruku v ruce se stále širší účastí pracujících na řízení.

Je nutné podtrhnout, že konfrontace socialistických vědců a některých představitelů západní vědy i vědy z rozvojových zemí zcela zřetelně prokazuje komplexnost, ucelenost a poznávací mohutnost marxismu-leninismu i v oblasti historického poslání vědy a techniky. Tak zatímco například R. Dahrendorf ve svém rozsahem nevelkém příspěvku dospívá po diskusi o nutnosti spolupráce vědců a politiků (která však se spíše dotýká soudobých západních metropolí) k tzv. čtyřem výzvám, na jejichž

řešení se má především podílet věda i politika (jedná se o tzv. populační výzvu, energetickou výzvu, výzvu životního prostředí a nukleární výzvu), pak prof. A. Touraine odvíjí své úvahy od vztahu vědy a státního řídicího aparátu od jejich odloučení, přičemž svérázným způsobem hodnotí (neúplně a eklekticky) z určujícího kontextu vytržené fakty. Není naším cílem podrobně rozebírat veškeré příspěvky publikace; chceme však podtrhnout jednu zcela zřejmou skutečnost. Západní autoři, včetně profesorky Tsurumi z Japonska, zakládají své myšlenkové konstrukce na dílčích pohledech, na filozoficky, historicky i sociologicky nekomplexních přístupech (i když někdy ve svých dílčích formulacích nikoli nezajímavých a prozrazujících upřímnou intelektuální snahu), které zákonitě vedou k tomu, že míjejí pravou podstatu a historický obsah vědy a techniky v podmínkách soudobého světa i v jeho dějinných perspektivách.

Zůstávají proto přinejmenším na okraji pozornosti. netvoří těžiště této zajímavé publikace, která sama svým obsahem i složitým osudem svého zrodu dokazuje vyšší komplexnost a hloubku marxisticko-leninského poznání soudobých společenských procesů i historickou převahu socialistické a komunistické společenské praxe.

Kniha — i když nemůže řešit složitou problematiku vědeckotechnické revoluce a jejího společenského obsahu a historického významu v celé její šíři — představuje cenné svědectví o složitých ideologických formách soudobého třídního zápasu, včetně nepochybného naznačení, kde leží síly poznávací i politické převahy dějinného pohybu.

Jaroslav Kohout — František Charrvát

J. Mihálik: Medzinárodné trendy v plánovaní a regulovaní sociálnoekonomického rozvoja

Bratislava, Pravda 1977.

Budování vyspělé socialistické společnosti na základě spojování výsledků vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistické ekonomické soustavy je charakterizováno podstatnými změnami v socialistické rozšířené reprodukci. Vysoký stupeň vyčerpanosti extenzivních zdrojů v surovinové, energetické a kádrové základně, napjatost investičních zdrojů v důsledku rychlého růstu výrobní, osobní a společenské spotřeby zdůrazňují přechod k širokému využívání intenzivních zdrojů společenského růstu, z nichž nejdůležitější je všestranný kvalitativní rozvoj samotných pracujících, založený na všestranném zdokonalování všech jeho společenských podmínek. To je i objektivním důvodem naléhavé potřeby zdokonalování celého systému řízení sociálních procesů a v jeho rámci sociálního plánování jako jeho cílového a výchozího subsystému. Proto také XXIV. sjezd KSSS a po něm všechny sjezdy komunistických a dělnických stran vytyčují *úkol zdokonalování systému řízení* vůbec a jeho sociální stránky zvláště jako *prvořadý úkol*. Realizace této základní stranické směrnice, jejímž cílem je povýšit úroveň systému řízení na úroveň nových podmínek rozšířené reprodukce, však naráží na malou rozpracovanost sociální stránky plánování a řízení v oblasti základního a aplikovaného výzkumu.

To podněcuje výzkumnou sféru socialistických zemí, v níž se rychle rozvíjí výzkum systému plánovitého řízení jako teoreticko-metodologická základna širokého rozvoje sociálního plánování ve všech sférách společenské organizace.

Rozvoj vědeckotechnické revoluce je světovým jevem, zakládajícím změnu totality a rychlý rozvoj výrobních sil i v kapitalistických zemích, kde dochází k podstatnému krizovému prohloubení rozporu mezi tímto rozvojem a zaostáváním sociálně ekonomické stránky existence kapitalistického systému. Těžisko všeobecné krize kapitalismu se přesouvá do sféry sociální, která je charakterizována rozkladem systému hodnot, motivací, mezilidských vztahů. Na tomto základě se znovu obnovují a rychle rozvíjejí *teorie sociální kontroly a „plánování“ a praxe sociálního programování*.

Třídní rozdělenost světa je v současnosti prohloubena existencí zemí „třetího světa“, které procházejí obrovským přerodem od vymanění z koloniálního otroctví k samostatnému rozvoji. Nejhorším dědictvím kolonialismu zůstává celý řetězec hlubokých sociálních problémů, na jejichž urychleném řešení závisí budoucnost lidu těchto zemí. Proto má pro zavádění prvotních systémů plánování a řízení v těchto zemích (na nich je závislá efektivnost jejich společenského rozvoje) *prvořadý význam právě sociálního plánování spjaté s cílevědomou sociální politikou*.

Josef Mihálik si ve své nové knize vytyčil složitý úkol *popsat a vzájemně porovnat vývoj plánování a regulování sociálně ekonomického rozvoje v socialistickém a kapitalistickém světě i v rozvojových zemích*. Úspěšné splnění tohoto mimořádně náročného a složitého úkolu je důležitým krokem ve vytváření základů teorie a praxe sociálního plánování. To také určuje i vysokou aktuálnost a důležitost díla pro rozvoj

celého socialistického systému plánovitého řízení, který představuje nejdůležitější globální intenzivní faktor růstu efektivnosti národního hospodářství kterékoli země.

Práce *Mezinárodní trendy v plánování a regulování sociálně ekonomického rozvoje* je zaměřena na zevšeobecněný popis hlavních směrů sociálního plánování a programování ve světě a z něho vyplývající syntetické zhodnocení jejich ekonomických a sociálních důsledků. Těžisko práce je v oblasti teorie a metodologie plánování, která se opírá o hluboký rozbor zákonitostí a tendencí rozvoje sociální oblasti v různých částech třídně a rozvojově rozděleného světa.

Práce je z těchto hledisek vysoce progresivní v řadě přístupů:

1. metodologický přístup je charakterizován *důsledně historickým pojetím* problematiky plánování, které je zkoumáno v jeho historické genezi, možnosti zavádění jeho vývojových stupňů a prvků jsou důsledně spojovány se stupněm společenského rozvoje té které země;

2. na rozdíl od převažujícího komparačního přístupu podobných prací převažuje v práci J. Mihálíka *důsledný rozbor objektivních zákonitostí a vývojových tendencí* zcela určitých společenských systémů, na jejichž základě jsou formulovány poznatky z oblasti sociálního plánování nebo programování;

3. autor vychází z formulace *nových podmínek mezinárodní spolupráce* evropských zemí, vytvořených mírovou konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Helsinkách a na tomto základě promítá využití těchto globálních podmínek do možností rozvoje sociálního plánování zvláště v socialistických a rozvojových zemích;

4. důsledně zdůrazňuje podstatnou rozdílnost kapitalistického a socialistického společenského zřízení, které se odráží jak v rozvoji teorie, tak v možnostech zavádění sociálního plánování a programování, tak v cílových funkcích a obsahu sociálního plánování a řízení rozdílných společenských systémů.

Práce je členěna do tří částí, z nichž první je věnována trendům v sociálně ekonomickém rozvoji v socialistických, druhá v kapitalistických a třetí v rozvojových zemích.

Část I (Trendy sociálně ekonomického rozvoje v socialistických státech) vychází z charakteristiky zásad mírového soužití v duchu mírové konference v Helsinkách, pokračuje popisem prognostických směrů socialistického rozvoje (kap. 1.1, 1.2) a charakteristikou nových požadavků na zkoumání sociálně ekonomického rozvoje (kap. 2.1, 2.2).

Kapitola 3 je věnována cílovým funkcím socialistického společenského systému a jejich rozpracování v řídicí sféře.

Kapitola 4 charakterizuje přístupy k plánování sociálního rozvoje na různých úrovních vertikálního členění (makro- mezzo- a mikroúrovně) a vazbu tohoto plánování na zdokonalování celého systému plánovitého řízení sociálních procesů.

Kapitola 5 shrnuje zkušenosti s plánováním sociálního rozvoje v jednotlivých zemích socialistické soustavy.

Část II (Trendy sociálně ekonomického rozvoje v kapitalistických státech) je uvedena charakteristikou a kritikou futurologických úvah o perspektivách sociálně ekonomického rozvoje (kapitola 6). Kapitola 7 a 8 jsou věnovány teorii a praxi státně monopolního plánování a marketingu, a to z hlediska základních teoretických přístupů (7.1), podle jednotlivých zemí USA a Evropy (7.2) a v jednotlivých oblastech plánu (social welfare, sektorové, regionální a komunitní plány).

Kapitola 9 shrnuje předešlé analýzy v obsáhlou kritickou charakteristiku důsledků státně monopolního programování a regulace pro společenský rozvoj, a to podle komplexní klasifikace hlavních parametrů sociálního rozvoje.

Část III (Trendy sociálně ekonomického rozvoje v rozvojových zemích) uvádí autor popisem řady koncepcí o budoucích vývojových tendencích v rozvojových zemích, vyúsťující ve stanovení vývojových dekad a strategie a taktiky jejich realizace vypracované OSN (kapitola 10).

Kapitola 11 pojednává o problémech plánování sociálního rozvoje v rozvojových zemích, včetně charakteristiky jejich úrovně plánování.

Kapitola 12 a 13 je věnována rozpracování úkolů sociálního plánování na základě analýzy a sociálně ekonomické charakteristiky situace v zemích „třetího světa“ (kapitola 12) a v jednotlivých oblastech sociálního rozvoje (kapitola 13).

Podobný rozbor v oblasti rozvoje příjmů, školství, zdravotnictví, výživy, bydlení, sociálního zabezpečení a služeb, který je pojat výrazně problémově, završuje závěrečnou kapitulu 14 — *Vytváření podmínek pro plánování sociálního rozvoje*.

Práci uzavírá stručný závěr a dobře volený seznam literatury. Práce J. Mihálíka je především dokonalým přehledem o dosaženém stavu rozvoje teorie a praxe plánování sociálních procesů v socialistických zemích, v nichž sám rozvoj sociálního prognó-

zování a plánování představuje rozsáhlý inovační proces v celém systému řízení. Teorie a praxe sociálního plánování a prognózování v socialistických zemích vychází z hlubokého marxisticko-leninského rozboru objektivních zákonitostí a zkušeností budování socialismu a perspektivně vyúsťuje v komplexní systém plánování a řízení všech stránek společenské existence.

Autor překonává v marxistické literatuře převládající „černo-bílé“ hodnocení možností plánování v kapitalismu a socialismu přesným vymezením jeho kapitalistických možností a mezí. Na základě rozsáhlého, hlubokého a konkrétního rozboru provádí kritiku státně monopolního programování jako nástroje dosahování monopolních zisků, zastírání a prohlubování sociálních rozporů a odcizení člověka. Přesvědčivě dokazuje neschopnost kapitalismu realizovat systém celospolečenského plánování a řízení, postihuje pozitivisticko-eklektické deformace buržoazních teoretických přístupů, vedoucích k dílčím, vzájemně se křížícím a odporujícím si praktickým pokusům o plánování sociálního rozvoje, nikoli ke komplexnímu sociálně ekonomickému plánování, tak jak se realizuje v zemích socialistického tábora. Důsledkem tohoto přístupu k plánování, který je dán samotným charakterem kapitalistického společenského zřízení, je řada deformací a prohlubujících se rozporů v sociální sféře, které autor podrobně popisuje a hodnotí.

Obrovský rozsah a členitost západních teorií řízení činí jejich komplexní postžení velmi obtížným. Přesto by autor mohl hlouběji rozebrat vazby mezi různými pokusy o „Planning Social Welfare“ a neokynesiánskými teoriemi růstu, které ústí v teorie „Mezi růstu“. Idea rozvoje „kvality života“, odsunující důraz na technicko-ekonomické faktory teorií růstu, je určitým obrazem „přesunu těžiště“ všeobecné krize kapitalismu od krize z nadvýroby do krize sociálního rozvoje a rozkladu mentální stránky kapitálem odcizeného člověka.

Hluboký a v literatuře zcela ojedinělý je autorův rozbor sociálně ekonomického rozvoje zemí rozvojových, vymaňujících se z imperialistického područí a vstupujících na cestu samostatného vývoje v nesmírně složitých a obtížných podmínkách ekonomické a sociální zaostalosti. Autor plasticky ukazuje na možnosti a meze plánování rozvoje v těchto zemích. Závěr práce přesvědčivě dokazuje, že převzetí zkušeností socialistických zemí v oblasti plánovitého řízení sociálních procesů je pro rozvojové země jednou z důležitých podmínek jejich rozvoje.

František Kutta

N. I. Lappin – E. M. Korževa – N. F. Naumova: Teorija i praktika socialnogo planirovanija (Teorie a praxe sociálního plánování)

Moskva, Izdatelstvo političeskoj literatury 1975.

Problematika sociálního plánování je v SSSR i v ostatních socialistických zemích stále hlouběji rozpracovávána. Hlavním důvodem je zákonitá potřeba stále zlepšovat a na kvalitativně vyšší úroveň pozvedat plánovací činnost v socialistické společnosti. Pro kapitalismus charakteristická živelnost a konkurence musí být zaměněny komplexním plánováním, zahrnujícím podstatné složky společenské existence, které by umožnilo realizovat požadavky zákona plánovitého proporcionálního rozvoje společnosti.

N. I. Lappin a kolektiv se ve své knize zabývají otázkami formování sociálního plánu na úrovni podniku a metodami jeho realizace. Vycházejí z myšlenky, že v současné etapě působení zákona plánovitého a proporcionálního rozvoje nabývá stále hlubšího a komplexnějšího charakteru a rozšiřuje se na všechny základní sféry a úrovně života společnosti. „To se výrazně projevuje již na úrovni pracovních kolektivů“ (s. 5). S uvedenou formulací je možné polemizovat z různých pozic, neboť jde spíše o naše poznání všech důsledků působení tohoto zákona. Základní přístup autorů je však nosný a vede k tvůrčímu rozpracování otázek sociálního plánování.

Další základní tezí je myšlenka, že „pracovní kolektiv je základní buňkou socialistické společnosti. V této buňce je bezprostředně vyjádřen obsah výrobních vztahů v socialismu – vztahů společenského vlastnictví, soudružské spolupráce, vzájemné pomoci a vzájemné zodpovědnosti“. Současně zde nacházíme široké spektrum sociálně profesních, sociálně psychologických, organizačně řídicích, společensko-politických a ideologických vztahů. V kolektivu a přes kolektiv získává pracovník základní možnosti pro všestranný a svobodný rozvoj své osobnosti. To všechno vytváří z pracovního kolektivu specifický uzel, koncentrát nejvýznamnějších společenských vazeb, sociální organismus, který má složitou strukturu a dynamiku.

Ve spojení s rozvíjením vědeckotechnické revoluce dochází nejenom k přestavbě technické základny výroby, ale také sociální organizace pracovního kolektivu.

Autoři rozčlenili problematiku do čtyř hlav. První dvě (*Formování sociálního plánování v průmyslových podnicích; Úroveň rozpracování základních částí sociálních plánů výrobních kolektivů*) jsou věnovány analýze uplynulé desetileté etapy v rozvoji sociálního plánování v průmyslových podnicích, jeho předpokladů, vzniku, rozšíření a současného stavu.

Ve třetí a čtvrté hlavě (*Sociální plánování a sociologické problémy podniku jako organizace; Cesty zdokonalování metodologie sociálního plánování*) ukazují budoucí rozvoj disciplíny, shrnují teoretické problémy sociální organizace podniku jako předmětu výzkumu a objektu „plánovité regulace“. Zabývají se také metodologickými problémy, na jejichž řešení závisí zvýšení kvality sociálního plánování v nové nastupující etapě jeho rozvoje.

Všechny kapitoly knihy tvoří logický celek, v němž mají dominantní postavení druhá a čtvrtá kapitola. První a třetí kapitola mají popisnější charakter, obsahují formulace definic a pojmů, čímž vytvářejí podmínky k vypracování závěrů a metodických předpokladů. Všimněme si blíže rozhodujících částí knihy.

Ve druhé kapitole, *Úroveň rozpracování základních částí sociálních plánů výrobních kolektivů*, autoři na základě podrobné analýzy sociálních plánů a oficiálně vydaných metodik pro tvorbu sociálních plánů dospívají ke čtyřem částem plánů sociálního rozvoje kolektivu, jimiž jsou: 1. *změny v sociální struktuře*; 2. *zlepšení pracovních podmínek*; 3. *zvýšení blahobytu a zlepšení materiálních a bytových podmínek pracovníků podniku*; 4. *komunistická výchova a rozvoj společenské aktivity pracujících*.

Zároveň také upozorňují na některé specifické části, zahrnované do plánu sociálního rozvoje v některých podnicích, například *zdokonalování sociálně psychologických vztahů v kolektivu*. Za určitý nedostatek autoři považují absenci otázek účasti na řízení formovaných do samostatných částí. S tímto názorem autorů je nutno souhlasit. V dalším výčtu dosavadních výsledků „vědy o řízení“ však poněkud zaniká fakt, že samo plánování sociálního rozvoje výrobního kolektivu je jedním z předpokladů institucionálního zabezpečení dalšího prohlubování účasti pracujících na řízení podniku. V současné době jde o to, aby jeden dosud převládající extrém, jímž je naprosto nedostatek profesionálních pracovníků a institucí, které se sociálním plánováním zabývají, byl odstraněn. V tomto procesu je skryto nebezpečí druhého extrému - vytvoření silných profesionálních institucí sociálního plánování se současným omezením bezprostředního vlivu členů výrobních kolektivů na tvorbu a realizaci plánů sociálního rozvoje.

Všimněme si podrobněji jednotlivých částí plánů sociálního rozvoje, jak je navrhuji a interpretují autoři:

1. Plánování změn sociální struktury výrobních kolektivů

je považováno za rozhodující a determinující část sociálního plánu. V této části jsou zakotvena zásadní objektivní kritéria, podstatná jak z hlediska výrobně-ekonomické tak i sociální charakteristiky kolektivu. Autoři konstatují, že v otázkách sociální struktury existuje mnoho problémů, jejichž příčiny jsou skryté; mezi nimi hraje významnou roli problém ženské práce. „V mnoha podnicích je ještě velký počet žen, které vykonávají pomocné práce, bez strojů a mechanismů. Leckde pracují ženy v podmínkách zdraví škodlivých. Kvalifikace žen je vcelku nižší než mužů (přestože vzdělání je mnohdy vyšší). Ukazatelé služebního postupu žen, jejich společenské aktivity jsou také nižší než u mužů. Tyto otázky se však jen velmi málo zkoumají.

Zachycení změn sociální struktury v sociálních plánech podniků je nejjednodušší, jak bylo zjištěno analýzou plánů 52 podniků. Vzhledem k novým problémům se rysuje nový úkol — rozřadit podniky podle výchozích úrovní jejich sociálního složení, což by dovolilo diferencovaněji přistoupit k plánování tempa změn sociální struktury vedoucích k *růstu sociální homogenity* pracovníků průmyslu.

2. Plánování zlepšení pracovních podmínek a ochrany zdraví pracovníků

Zlepšování pracovních podmínek je základem pro změny působící na přeměnu práce v první potřebu člověka cestou zvyšování zajímavosti práce. Tento obecný společenský cíl je realizován dodržováním norem hygieny a ochrany práce, snižováním podílu těžké fyzické práce a nervového přetěžování. Tato část plánu sociálního rozvoje má přímou vazbu na plánování technického rozvoje, což je v posuzované práci méně zvyrazněno. Hlubší propracování vazeb plánů technického a ekonomického rozvoje jako součástí sociálních opatření má své místo právě v této části. V měnících se podmínkách technického a ekonomického rozvoje se nemění pouze sociální struktura, ale i pracovní podmínky. V této části sociálního plánu je také zakotvena vazba na změny v systému odměňování. Problematika pracovních podmínek je oblast, která

se neobejde bez konkrétního sociologického výzkumu, zaměřeného na odhalení subjektivního vnímání podmínek práce.

3. Plánování zvyšování mezd a platů a zdokonalování systému odměňování, zlepšování bytových a kulturně materiálních podmínek pracovníků

V této části plánu se řeší podstatný problém vazeb mezi úrovní mezd a platů a dalšími ukazateli jak ekonomické, tak i sociální skutečnosti. Bez účelných vazeb nedosáhneme jistoty, že růst mezd je dostatečně efektivní v sociálním smyslu. Mzda není pouhou formou odměny za práci, má celou řadu dalších sociálních funkcí. Mezi ně patří důležitá funkce působit na dosažení sociální homogenity společnosti, stírání podstatných sociálně třídních, vnitrotřídních i vnitroskupinových rozdílů v příjmech. Všechna opatření zaměřená na zdokonalení systému stimulace nejsou ve své podstatě sociálními opatřeními. Tím výraznější je zde vazba mezi všemi technicko-organizačními opatřeními a jejich sociálním efektem. Z toho důvodu to, co autoři vyjmenovávají „nakonec“ — tj. opatření zaměřená na aktivní zapojení pracovníků do řešení otázek ekonomického života podniku — je pro zdůraznění sociálního efektu profilující a prvořadá. Ostatní úkoly spojené s rozpracováním technicky zdůvodněných norem, rozdělením do tarifních tříd, jsou také součástí jiných plánů. Jejich zahrnutí do sociálního plánu zdůrazňuje význam těchto technicko-ekonomických faktorů nejenom pro růst produktivity práce, ale také pro rozvoj osobnosti pracovníka a pro vztahy v kolektivu.

4. Plán zdokonalování komunistické výchovy osobnosti a rozvoje společenské aktivity pracujících

Analýza existujících plánů potvrzuje konstatování metodických směrnic, že tento oddíl — na rozdíl od předcházejících — obsahuje opatření, která se jen velmi těžko vyjadřují v kvantifikované formě. To je objektivní příčina proč nejkonkrétnější jsou vyjádřena většinou opatření ke zlepšování pracovní disciplíny, což je oblast relativně snadněji měřitelná.

Autoři správně neustále zdůrazňují, že plánování sociálního rozvoje (sociální plán) je nereálné bez nejužší vazby na plány podniku určující jeho výrobní činnost. Úkol formování všestranně rozvinuté osobnosti je řešen především uvnitř výrobní sféry a je proto úkolem vcházejícím do všech plánů. Úspěch komunistické výchovy závisí na tom, jak účinně je koordinováno působení dvou základních skupin faktorů — objektivních požadavků na osobnost v pracovním procesu a výchovného působení kolektivu samého.

Čtvrtá hlava, *Cesty zdokonalování metodologie sociálního plánování*, je věnována vytvoření celkového systému sociálního plánování. Požadavek systémovosti a celostnosti je exponován jako nevyhnutelné propojení sociálních plánů podniků s plány sociálního rozvoje středních článků — území a odvětví. Také na těchto úrovních je pocítována potřeba „regulování sociálních procesů“, která vyplývá jednak z vlastní podstaty daných objektů sociálního řízení, jednak z úkolů zvýšit řiditelnost a intenzifikaci sociálně ekonomických procesů v celé společnosti. Podle stupně rozšíření sociálního plánování na úrovni území a odvětví bude postupně zakončeno vytvoření úplné organizační struktury sociálního plánování v celém státě.

Vytvoření tohoto systému není pouhou organizační otázkou. Především je nutno řešit obsahové a metodologické problémy spojené s vytvořením a přijetím systému ukazatelů sociálního plánování na různých úrovních. Nejde tu o prosté doplnění například plánů sociálního rozvoje podniků o ukazatele pro město nebo plánů kolchozů o ukazatele venkovského rajónu okresu. Jde především o vyjádření vazeb, což klade požadavky na určité změny ve struktuře ukazatelů každé úrovně.

Autoři hovoří o nezbytnosti „regulace sociálních procesů“. Tento pojem používají jako synonymum řízení, což je dosti častý případ. Je však nutno vzít v úvahu, že ve vazbě na řízení má pojem regulace determinovanější význam a jeho příliš volné užívání může vést k nedorozumění. Jako regulační obvod je možné modelovat jakýkoli vymezený okruh lidské činnosti. Otázkou zůstává, zda tento okruh jako regulační obvod může fungovat. Ve společenských systémech se mohou projevit následující potíže:

- nejsme schopni definovat hodnoty regulovatelných veličin nebo jsou tyto veličiny obtížně měřitelné,
- signály nepostupují plynule, ale jen v určitých, měnících se časových intervalech,
- signály zpětné vazby nemusí vždy vyvolat potřebnou reakci.

Regulaci můžeme definovat jako zvláštní případ řízení, jehož úkolem je udržovat činnost daného systému v žádoucích mezích podle zadaného programu. Řízení je

hierarchicky vyšší pojem, jeho úlohou je udržovat systém v akceschopném stavu, volit alternativy rozvoje systému, zadávat programy pro časově omezenou činnost systému ovlivňováním chování i struktury systému. Vypracování mechanismů fungujících jako regulační obvod (regulovaných subsystémů) je formou šetření živé práce v oblasti řízení. Rozdíl mezi regulací a řízením je především v rozdílnosti úrovní, cílů a rámce působnosti.

Systém ukazatelů sociálního plánování není možno vybudovat bez propojení základních elementů sociální struktury objektu plánování – sociálně profesních a sociálně demografických skupin – s celým komplexem faktorů rozvoje pracovního kolektivu: se změnami pracovních podmínek, zdokonalením systému odměňování atd. To teprve umožní vidět všechny ukazatele prizmatem základních sociálních skupin a tím odhalit nejdůležitější problémy sociálního rozvoje kolektivu a načrtnout nezbytná opatření pro jejich řešení. Zabezpečí to užší vazbu sociálního plánu podniku na územní a odvětvový plán. Zároveň se jako významný problém projeví určení proporcí vzájemných změn základních sociálních parametrů výrobního kolektivu a vypracování normativů těchto proporcí, které mohou posléze sehrát roli „měřitelných a srovnávacích míst“ regulátoru sociálního rozvoje.

Významná role v procesu sociálního plánování a řízení patří sociologickým výzkumům. Modifikace tradičně prováděných sociologických výzkumů je nazvána „inovačním sociologickým výzkumem“. Dosavadní zkušenosti ukazují, že také tradiční přístup k sociální změně se mění – od pouhého poznání a registrace k cílevědomé intenzifikaci sociálních procesů. Z toho ovšem vyplývají zcela nové požadavky na sociology: „ne pouze popisovat nynější stav sociálních objektů, neomezovat se na obecnou prognózu jejich budoucího stavu a vypracování dílčích praktických doporučení jako „vedlejšího produktu“ výzkumů, ale zaměřit se na vypracování systému nových sociálních prostředků a metod umožňujících v pravý čas a přesně působit na objekt sociálního řízení vcelku a zabezpečit intenzifikaci jeho rozvoje. Proto je nutno vypracovat strategii sociologického inovačního výzkumu – takového výzkumu, který je vědomě orientován ke zdůvodnění a vytvoření nových prostředků a metod sociálního řízení“. Za komponenty inovačního sociologického výzkumu jsou považovány:

procesy (pracovní, formování hodnot, přijetí norem, adaptace, řešení, stimulování, informování, vedení, soudržnost – konflikt, mobilita – stabilita, rovnováha – nerovnováha organizace s prostředím, progres – regres organizace),
předpoklad změny (problémy, předmět, hypotézy),
komponenty změn (cíle, faktory, způsoby, efekt ze zavedení).

O úplnosti uvedených komponent je možno diskutovat, je však nutno přiznat jejich praktickou použitelnost za předpokladu kvantitativního vyjádření.

Úspěch sociálního plánování v podniku závisí na přesnosti informací, na níž je založeno. Všechny sociální procesy v podniku jsou svázány s procesy mezosobnostními a vnitřně osobnostními. Mají proto vždy svoji subjektivní a objektivní stránku. Subjektivní stránku lze zjistit pouze prostřednictvím změn ve vědomí pracovníků – tedy sociálně psychologickými a sociologickými metodami. Analýza sociálních procesů sama o sobě je vždy výzkumným úkolem a je součástí pronikání vědy do konkrétních řídicích procesů.

Získání komplexní sociální informace sociologickými metodami musí jít vždy současně v několika směrech:

- informace o sociálních problémech
- informace o objektivních aspektech sociálních procesů
- informace o sociálním významu změn v podniku
- informace o subjektivních aspektech sociálních procesů v podniku.

Dovedné využívání sociologických výzkumů napomáhá v řešení těch úkolů sociálního plánování, které jsou spojeny s vytvořením nových postojů, s formováním veřejného mínění na problémy pro kolektiv aktuální.

Lappin a jeho kolektiv stojí pevně na pozicích marxismu-leninismu, na pozicích marxistických výzkumů, jejichž specifika je dána požadavkem vyzvedávat do popředí sociálně ekonomickou realitu zkoumané organizace. Práce je významným přínosem ke splnění úkolu „zabezpečit výrazné zvýšení vědecké úrovně všech sociálních plánů, jejich efektivnější využití pro aktivizaci ohromných rezerv sociální energie všech vrstev pracujících“. Náš čtenář v ní najde mnoho poučného a prakticky použitelného.

Vladimír Pernica

Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1975, 166 s.

Utváření socialistického způsobu života ve sféře práce, mimopracovních aktivit i činnosti volného času je teoretickým rámcem publikace sovětského autora A. V. Něcenka, *Socialno-ekonomičeskije problemy svobodnogo vremeni pri socializme*.

Studie je založena na výsledcích konkrétního sociologického výzkumu pracujících Leningradu. Sympatickým rysem je její teoretické zakotvení v problematice socialistického způsobu života a zároveň detailní pohled na sociálně ekonomické determinanty, sociální a demografické faktory strukturování a diferenciaci volného času městského obyvatelstva.

Práce A. V. Něcenka je členěna do pěti kapitol. V první se autor zabývá teoretickými a metodologickými základy zkoumání volného času. Druhou kapitolu věnuje zákonitostem formování a využívání volného času. Hlavní analytická část knihy (třetí kapitola) je zaměřena na zkoumání *vlivu charakteru a obsahu práce na volný čas*. Čtvrtá část řeší problém diferenciaci a homogenizace forem trávení volného času z hlediska rozdílů mezi fyzickou a duševní prací. Poslední kapitola je věnována možnostem a způsobům rozšiřování fondu volného času a jeho regulaci.

V první kapitole, *Teoretické a metodologické základy zkoumání volného času*, zařazuje autor problematiku volného času a jeho determinant na širší rámec otázek *způsobu života*. Situaci popisuje základními vazbami mezi charakterem společenských vztahů, hlavními rysy způsobu života lidí, jejich potřebami a zájmy a odpovídajícími způsoby strukturování času.

Zabývá se podstatnými rozdíly ve strukturování času v třídní kapitalistické společnosti a v socialistickém společenském systému. Vychází přitom z Marxovy charakteristiky třídní polarizace práce a volného času za kapitalismu, poukazuje na některé negativní formy trávení volného času, například na zahálku, nezaměstnanost nebo pasívně trávené volno sloužící především k prosté obnově pračeschopnosti, nikoli k rozvíjení bohatství lidské podstaty člověka.

Formy prožívání volného času za socialismu mají jiné determinanty, jinou sociálně třídní podobu. Autor charakterizuje funkce volného času v socialistické společnosti – ekonomickou, sociální a kulturně výchovnou. Rozvoj člověka jako výrobní síly i cílové orientace socialistické společnosti, rozvoj osobnosti, její tvůrčí aktivity a všestranný rozvoj kultury tvoří jádro použitého vymezení.

Z metodologických principů zkoumání volného času autor správně zdůrazňuje nutnost celostního, *komplexního pojetí struktury času* jako jednoty různorodých forem sociálního bytí a volného času jako její důležité, relativně samostatné součásti. Podobně jako v teorii, také v analytické rovině podřizuje autor zkoumání volného času širší optice zkoumání socialistického způsobu života. Říká: „Pouze komplexní rozbor základních stránek životních činností lidí, jejich práce, způsobu života (byta) a odpočinku umožňuje vědecky postihnout takový důležitý problém. jímž je formování rozsahu a zejména charakteru využití volného času a změn jeho struktury“ (s. 25).

A. V. Něcenko opírá svá tvrzení o výsledky dvouetapového výzkumu prováděného v letech 1967 a 1968 v leningradském závodě elektro-technického průmyslu „Svět-lana“. Bylo zde získáno 2480 týdenních záznamů činností metodou časových snímků s upřesňujícím rozhovorem tazatele při sběru záznamových archů.

Analytický přístup ke struktuře času je založen na teoretickém rozboru problematiky v první kapitole práce. Základem struktury je dělení času na pracovní a mimopracovní čas. Mimopracovní čas je pro účely analýzy rozčleněn do čtyř hlavních částí: 1. čas spojený s prací na pracovišti, 2. čas na domácí práci, 3. čas na uspokojování přirozených fyziologických potřeb a 4. vlastní volný čas (svobodnoje vremja). Volný čas autor dále dělí do tří skupin činností: A. čas na výchovu dětí, B. čas mimořádně intelektuální, tvůrčí a veřejné aktivity a C. volný čas (dosug). Podle charakteru uspokojovaných potřeb je volný čas (dosug) rozdělen dále do pěti podskupin: a) informačně komunikativní činnosti (čtení, poslech radia, televize); b) uspokojování estetických a kulturních potřeb (návštěvy kina, koncertů, muzeí, výstav apod.); c) aktivní trávení volného času (fyzická činnost, sport); d) relativně pasívní formy trávení volného času (návštěvy, rozhovory, stolní hry, pasívní odpočinek); e) čas strávený dopravou.

I když je možno mít k uvedeně klasifikaci řadu výhrad, autor přináší ucelenou koncepci, diskutuje ji z hlediska teorie i metodologických východisek a uvádí výsledky, které jsou na tomto třídění založeny. Sociologickou relevantnost použitého členění je tedy třeba hledat nejen v teoretických úvahách, ale i v praktickém přínosu provedených analýz sebraného materiálu.

Druhou kapitolu, *Zákonitosti formování a využívání volného času*, začíná autor analýzou změn ve struktuře časového fondu v období vývoje v Sovětském svazu od dvacátých let do současnosti.

Jednou ze základních dlouhodobých vývojových změn v odstupu více než čtyřiceti let bylo zkrácení pracovní doby. Tím způsobené zvýšení objemu mimopracovního času podnítilo i změny ve struktuře jeho využívání.

I když dochází k větším ztrátám způsobeným především dopravou do zaměstnání a dalšími činnostmi spojenými s prací, podstatně se od r. 1923/24 zvýšil fond volného času a doba věnovaná spánku, a naopak se snížil, zejména u žen, čas věnovaný domácími pracím. Přesto však právě zde zůstávají skryty hlavní rezervy pro růst volného času u žen. Jedním z dalších zajímavých problémů řešených v kapitole věnované zákonitostem formování a využití volného času jsou *změny ve využití volného času v podmínkách pětidenního pracovního týdne*.

„Jaká je sociálně ekonomická efektivnost pětidenního pracovního týdne? Jaký je jeho vliv na obsah a strukturu mimopracovního a volného času? Jaké nové zájmy a potřeby se objevily u pracujících ve sféře volného času?“ A. V. Něcenko si klade tyto otázky a dává některé zajímavé odpovědi. Mezi základními tendencemi je možno jmenovat celkové zvětšení fondu volného času, který byl získán nižšími ztrátami času na dopravu do zaměstnání, lepší organizací domácích prací, jejich vyšší efektivitou a s tím spojenými úsporami času. S příchodem na pětidenní pracovní týden se volný čas koncentruje do dvou volných dnů. Kumulativní uspořádání volného času umožňuje jiné způsoby jeho využívání. Roste relativní podíl složitých činností spojených s rozvojem osobnosti, koncentrace volného času usnadňuje spojení práce se studiem. Dochází ke sblížování způsobů trávení volného času mužů a žen ve volných dnech, zejména v neděli. Více času je věnováno rodině, výchově dětí. Zvyšuje se rodinná kooperace práce.

Metoda sběru dat a způsob jejich zpracování umožnily A. V. Něcenkovi provést *analýzu týdenního rytmu činností* pracujících. Zabývá se vnitřní strukturou týdenního časového rozpočtu z hlediska pracovní doby, doby dopravy do a ze zaměstnání, největších nároků na obchodní síť a služby, s přihlédnutím k souladu volného času a časového rozvrhu programu rozhlasu a televize. Řeší celou řadu praktických problémů a dává množství sociotechnických doporučení pro organizaci pracovní doby, dopravy, služeb a obchodu i masové komunikačních prostředků.

Ve třetí kapitole, *Vliv charakteru a obsahu práce na volný čas*, A. V. Něcenko analyzuje vliv složitosti práce, kvalifikace a intenzity práce na obsah a strukturu volného času. Sleduje spolupůsobení dalších ovlivňujících faktorů, jako je věk, pohlaví, úroveň všeobecného vzdělání, a to i v kombinacích znaků.

Nejprve autor srovnává rozdíly ve způsobu trávení volného času v rámci dělnické třídy. Věnuje pozornost zejména *vlivu složitosti práce a úrovně kvalifikace*. Data prezentuje formou názorných grafů, ale i méně přehledných rozsáhlých tabulek. Ukazuje rozdíly ve struktuře volného času vysoce kvalifikovaných a nekvalifikovaných dělníků. Obdobné srovnání provádí pro dělnice. Výrazné odchylky ve struktuře činností volného času ukazují, že vliv tvůrčí, složité práce se projevuje v aktivitě pracovníka nejen v procesu práce, ale i v mimopracovní době, že formuje strukturu i základní tendence využití volného času. Vysoce kvalifikovaní dělníci a dělnice mají rozvinutější duchovní potřeby a, ve srovnání s méně kvalifikovanými, využívají volný čas bohatším a racionálnějším způsobem. Tato skutečnost se projevuje v množství času věnovaného sebevzdělání, studiu při zaměstnání, resp. veřejné činnosti. Rozdíl je zvláště patrný u žen. Také výchově dětí věnují více času dělnice vykonávající vysoce kvalifikovanou práci než ženy bez kvalifikace. Nekvalifikovaní a málo kvalifikovaní dělníci a dělnice tráví větší část volného času častěji pasivní formou — zábavou, odpočinkem. V podrobnějším pohledu se rozdíly ještě zvětšují. Úroveň společenské participace roste nejenom s výší kvalifikace a složitostí práce, ale i s účastí na dalším vzdělávání.

U žen byly zjištěny větší rozdíly ve struktuře trávení volného času než u mužů.

Analýzu struktury volného času dělnické třídy konfrontuje autor s údaji o struktuře volného času technicko-inženýrských pracovníků. Například ve způsobech trávení volného času vysoce kvalifikovaných dělnic a duševně pracujících žen stejného závodu nebyly zjištěny podstatné rozdíly ani z hlediska struktury, ani z hlediska množství času věnovaného jednotlivým skupinám aktivit. Autor ukazuje, kde dochází k postupnému *stírání mezitřídních rozdílů* mezi nejkvalifikovanější složkou dělnické třídy a technicko-inženýrskými pracovníky. Správně upozorňuje na stále rostoucí důležitost studia vnitrotřídních rozdílů, jejichž význam a váha dále porostou právě v souvislosti s procesem postupného sblížování dělnické třídy a inteligence.

A. V. Něcenko dále analyzuje vlivy ostatních faktorů na strukturu a obsah časového fondu. Dokumentuje působení věku a pohlaví na strukturu mimopracovního

času. Zvláštní pozornost věnuje vlivu množství volného času na jeho strukturu, a to s ohledem na možnosti dalšího zvyšování kvalifikace pracujících. Působení tohoto faktoru je zvláště patrné u žen, které velkou část mimopracovního času věnují péči o domácnost a rodinu.

V množství disponibilního volného času existuje určitý práh, jehož nepřekročení prakticky blokuje možnosti dalšího vzdělávání. Jeho překonání naopak umožňuje kvalitativní změny ve struktuře využití volného času. S růstem množství volného času roste například prudec podíl dělnic, které si zvyšují kvalifikaci, i doba, kterou věnují sebevzdělání a studiu při zaměstnání. Také pozitivní vliv kvalifikace na další studium se projevuje teprve na určité hladině saturace potřeby volného času.

Úroveň všeobecného vzdělání je dalším faktorem, jehož působení na racionální strukturu trávení volného času autor nesporně prokazuje. Progresivní úloha vzdělání v procesu utváření struktury volného času je však do značné míry podmíněna a bezprostředně transformována i úrovní složitosti práce a úrovní kvalifikace pracovníka.

Závěr kapitoly věnuje A. V. Něcenko problému intenzity práce, otázce množství vynaložených životních sil, v pracovním procesu i v mimopracovním čase. Provádí obtížnou operacionalizaci tohoto pojmu pro potřeby výzkumu a zaměřuje analýzu na sféru fyzické práce. Provedená operacionalizace umožňuje porovnávat pouze energetické výdaje u vybraných skupin dělníků a závěry jsou tedy jen v malé míře zobecnitelné. Autor dále diskutuje problematiku intenzity práce též ve vztahu k ostatním formám vynakládání životních sil – psychické zátěži, nervovému vypětí, k nimž dochází zejména při intenzivní duševní práci. Ukazuje na podstatné kvalitativní rozdíly ve struktuře a způsobech trávení volného času, na jejich podmíněnost celou soustavou determinant, jejichž osou zůstávají sociální charakteristiky pracovníka, především charakter a obsah jeho práce.

Obsahem čtvrté kapitoly, *Univerzálnost a diferenciace forem využívání volného času u fyzicky a duševně pracujících*, je srovnání struktury a obsahu volného času dvou základních skupin městského obyvatelstva – dělnické třídy a technické inteligence. A. V. Něcenko provádí podrobný rozbor jednotlivých skupin aktivit i celkové struktury volného času z hlediska rozdílů mezi oběma sociálními skupinami. Porovnává jak výskyt jednotlivých druhů aktivit v obou populacích, tak i dobu strávenou odpovídajícími činnostmi volného času. Zjištěné rozdíly se týkají pouze sféry tvůrčí a intelektuální aktivity, studia a sebevzdělání.

Podstatnou shodu ve struktuře volného času dělníků a technické inteligence autor charakterizuje způsobem, který *implicitně* předpokládá proces homogenizace aktivit volného času jako jeden z projevů utváření socialistického způsobu života městského obyvatelstva „... způsoby využívání volného času se staly závaznou a univerzální normou chování pro zkoumané skupiny městského obyvatelstva bez ohledu na jejich sociální příslušnost“ (s. 150).

Za určující rys ve vývoji struktury volného času lze považovat jednak její sociální homogenizaci, jednak individualizaci konkrétních forem využívání volného času.

V páté kapitole, *Základní způsoby regulace a intenzifikace volného času*, autor diskutuje možnosti rozšiřování fondu volného času. Existují dvě základní cesty – jednak zkrácení pracovní doby na základě růstu produktivity práce a odstraňování ztrát pracovního času, jednak racionalizace mimopracovní doby. Na základě zjištěných rozdílů v objemu volného času a struktuře jeho využívání A. V. Něcenko navrhuje diferencovaný přístup k řešení problému. Zkrácení pracovního dne (týdne, roku) se projeví bezprostředně v růstu objemu mimopracovní doby, nemá však již stejný účinek na rozšiřování fondu volného času u různých skupin obyvatelstva. Struktura mimopracovní doby je daleko příznivější pro muže než pro ženy, a právě u zaměstnaných žen, které se starají o domácnost a výchovu dětí, se pouze malá část přírůstku mimopracovní doby projevuje ve sféře volného času. Autor prosazuje podle našeho názoru správnou společenskou direktivu – rozšiřovat objem volného času zaměstnaných žen s dětmi. Říká: „Jestliže v blízké budoucnosti bude nastolena otázka zkrácení pracovního dne, je to třeba učinit především pro zaměstnané ženy s rodinami, které vykonávají velkou část domácích prací a starají se o výchovu dětí“ (s. 162, 163).

Z hlediska společenské efektivity a účinnosti preferuje autor druhou cestu společenské regulace sféry mimopracovních činností. Je třeba vytvořit podmínky pro reorganizaci mimopracovní doby tak, aby čas získaný zkrácením mimopracovní doby strávené na pracovišti, dopravou, nákupy a péčí o domácnost byl realizován jako volný čas.

* * *

Přesto, že práce nevyužívá všech možností statistické analýzy dat, což by v mnohém zpřehlednilo publikované výsledky, lze studii A. V. Něcenka doporučit čtenářům jako

jeden z vhodných příkladů konkrétní sociologické analýzy způsobu života v socialistické společnosti.

Práce A. V. Něcenka se jednoznačně řadí do rámce problematiky *socialistického způsobu života* jak okruhem řešených problémů, tak i optikou jejich zpracování. V rámci široce pojaté struktury předmětu studia je možno ji považovat za *monotematickou studii*. Autor směřuje od *ekonomických a sociálně třídních determinant volného času přes sociální a demografické podmínky*, za nichž je utvářen jeho obsah, až k celé bohatosti *projevů* způsobu života ve volném čase.

Studie přináší množství empirického materiálu, na mnoha místech autor podává zcela konkrétními *výsledky výzkumu*. Vlastní význam práce je však zejména ve způsobu výpovědi o volném čase jako o jedné z *komponent socialistického způsobu života*. Autor užívá *strukturu času jako nástroj zkoumání socialistického způsobu života* a zároveň *způsob života jako optiku zkoumání volného času*. Výsledkem přístupu je relativně úzký, avšak *kvalitativně nový* pohled na problematiku socialistického životního způsobu.

Hynek Jeřábek

Wesołowski W., Teoria – badania – praktyka. Z problematyki struktury klasowej (Teorie – výzkum – praxe. Z problematyki třídní struktury)

Warszawa, Książka i Wiedza 1975, 316 s.

Současný stav a rozvoj výzkumu a teorie problematiky třídní struktury, tak jak je rozpracována v současné polské marxistické sociologii, zachycuje sborník statí (některé byly již dříve publikované v polském odborném tisku) Włodzimierze Wesołowského, který si klade za cíl ukázat, jak důležité je propojení teorie s empirickým výzkumem a společenskou praxí. Sborník není systematickým a teoretickým výkladem spojení těchto tří velkých oblastí jevů, je zaměřen především na tyto tematické okruhy:

1. vztah mezi marxistickou teorií tříd a empirickým výzkumem struktury socialistické společnosti,
2. vztah výzkumu této struktury a potřeb jejího praktického přetváření.

Sborník je členěn do tří, vzájemně na sebe navazujících dílů o jedenácti kapitolách. V prvním díle, *Marxistické teorie a socialistická praxe*, věnuje Wesołowski pozornost plánování a prognózování změn společenské struktury v Polsku (první a druhá kapitola). Hovoří o nutnosti komplexního plánování společenských změn, které je nutné rozvíjet jak prakticky, tak i teoreticky. V rámci tohoto komplexního plánování je nutné plánovat například i procesy změn třídní struktury a sociálních vrstev.

Plánování tohoto druhu procesů není vzhledem k jejich složitosti a víceetapovosti jednoduché. Dosavadní zkušenosti socialistických zemí ukazují, že metodologie a praktické plánování probíhá stupňovitě a vždy se posouvá na vyšší úroveň: postihuje větší šíři jevů a větší hloubku jejich struktury.

Základem pránů a prognóz musí být marxistický model celospolečenského přetváření socialistické společnosti, obsahující podmodel změn třídní struktury. V této souvislosti nazývá zcela správně Wesołowski Marxe prvním, novodobým futurologem, protože vědeckým způsobem konstruoval prognózy budoucího společenského rozvoje.

Socialistický společenský systém, v němž je stále více jevů plánováno, otevírá nesporně širší prostor pro prognózování, a to na vyšší úrovni, než je to možné v kapitalistické společnosti.

První díl sborníku vyúsťuje v kapitolu věnovanou zmenšování společenských nerovností a rozpornosti vlastností společenského statusu.

Druhý díl, nazvaný *O strukturálním charakteru společenského vědomí tříd*, je rozdělen do čtyř kapitol, které jsou orientovány na oblast sociologických výzkumů. První kapitola, *Výzkum společenského vědomí tříd*, je věnována několika vybraným otázkám souvisejícím s empirickými výzkumy třídního vědomí. V kontextu teoretického rozpracování problematiky třídního boje byla formulována řada tezí týkajících se vědomí. Z toho důvodu je třeba, aby empirické výzkumy byly podloženy komplexním projektem, který by umožňoval odhalit obsah myšlení, aspirace a postoje dělnické třídy, rolnictva i inteligence a rovněž objasnit obsah a podstatu nejdůležitějších společensko-profesionálních kategorií. Autor správně zdůrazňuje, že jen nové teoretické výzkumy mohou vytvořit obecný rámec empirických výzkumů, rámec odpovídající určitým konkrétním podmínkám socialistické společnosti.

V druhé kapitole, *Prestiž povolání – systém hodnot – sociální rozvrstvení*, hodnotí Wesołowski prestiž povolání jako „subjektivně objektivní“ jev, který je závislý na dvou aspektech:

1. na objektivních společenských vlastnostech, jimiž jsou charakterizováni pracovníci jednotlivých profesí;
2. na ideologii a systému hodnot uznávaných v dané společnosti; systém hodnot rozhoduje o tom, jaké objektivní vlastnosti jsou brány v úvahu při hodnocení prestiže a jaký je směr těchto hodnocení.

Své závěry vyvozuje autor z četných výzkumů realizovaných v Polsku. Porovnává hierarchii prestiže povolání a postavení v Polsku s obdobnou hierarchií v kapitalistických zemích, a to pomocí koeficientu korelace. Kómparace jasně hovoří o rozdílnosti hierarchie této prestiže, zejména prestiže dělnických povolání. Četné výsledky výzkumů polských sociologů ukazují, že kvalifikovaní dělníci mají v Polsku větší prestiž než v kterékoli kapitalistické zemi.

Další kapitola je věnována významu etických, praxeologických a společenských hodnot. Z hodnot „etických“ je zmíněna především uctivost a skromnost; ze „společenských“ hodnot – schopnost soužití s jinými, společenská angažovanost a schopnost řízení, z „praxeologických“ hodnot – důkladnost, uvážlivost a nápaditost.

Poslední kapitola druhého dílu, *Dělníci o své práci a svých závodech*, je velmi rozsáhlá. Wesołowski zde interpretuje výsledky výzkumů, které byly realizovány polskými sociology mezi dělníky patnácti velkých průmyslových podniků. Výzkumy podávají informaci o nejdůležitějších obecných záležitostech spojených s funkcí podniku a prací dělníků. Při jejich hodnocení se autor orientuje zejména na:

1. vlastní obsah otázek a odpovědí (jsou zde shromážděny názory dělníků na funkci podniku, jejichž znalost může mít praktický význam);
2. rozdíly mezi názory dělníků různých průmyslových odvětví.

Z našeho hlediska je zvláště zajímavý třetí díl sborníku, který má název *Některé aspekty postavení a úlohy dělnické třídy*. Úvodní kapitola se zabývá rozvojovými perspektivami polské dělnické třídy, která vstupuje do nové etapy. Je to na jedné straně etapa dozrávání po období velmi rychlého a bouřlivého kvantitativního rozvoje, způsobeného intenzivní industrializací a na druhé straně je to přípravná fáze ke kvalitativně nové etapě, v níž budou problémy technicko-kulturní úrovně a politické aktivity dělnické třídy stále aktuálnější.

Další kapitola se zabývá úlohou dělnické třídy a jejími novými aspekty. Wesołowski se v této souvislosti vrací k prosincové krizi v PSDS, která byla překonána díky seriózní analýze jejích příčin. Působilo zde mimo jiné nepřiměřené hodnocení postojů, požadavků a vědomí dělnické třídy, což opět potvrzuje naléhavost výzkumů v této oblasti.

Kapitola *Mladé pokolení dělníků* je orientována na tyto klíčové body:

1. perspektivu potenciálu, který mladí dělníci představují a který by měl být pokud možno co nejefektivněji využit v procesu vývoje společnosti;
2. perspektivu úkolů, které může realizovat společnost vůbec a mladí dělníci zvláště v období nejbližších dvaceti let.

Závěrečná kapitola sborníku se zabývá výzkumem strukturních změn socialistické společnosti. Autor jimi rozumí komplexní změny společenských vztahů – hlavně kvalitativní změny typu výrobních vztahů. Zajímavé jsou zejména jeho úvahy o budoucnosti těchto strukturních změn, a to i přesto, že se zatím často pohybují v abstraktní rovině.

Všechna témata sborníku jsou věcně podložena. Je zde řada nových vědeckých úvah. Wesołowski se soustřeďuje na otázky dělnické třídy, diskutuje zcela otevřeně o jejích problémech a nikdy neopomíná důležitý fakt, že tato třída je základní silou socialistické společnosti nejen z hlediska svého postavení, ale i z hlediska úlohy a funkce, kterou musí v této společnosti plnit. Autor se proto nutně opírá o údaje získané z empirických výzkumů. Jejich význam může být však potvrzen pouze dalším rozvíjením marxistické teorie a socialistické praxe. Wesołowski kriticky hodnotí výzkum společenského vědomí tříd, zejména malou pozornost, která mu dosud byla věnována. Nevyhýbá se ani kritice buržoazních sociologických přístupů k otázce společenského vědomí tříd. Kritizuje především teoretické koncepce anglického sociologa W. G. Runcimana.

Recenzovaný sborník přináší mnoho zajímavých a podnětných námětů z oblasti sociálně třídní struktury, jejího marxisticko-leninského výzkumu, teorie i praxe. Autor je předním polským marxistickým sociologem, který se danou problematikou zabývá již řadu let. Všechny jeho práce jsou podloženy seriózním a teoreticky fundovaným marxistickým přístupem. Sborník poslouží zcela jistě všem, kteří se obecně metodologickými a teoretickými problémy sociálně třídní struktury společnosti zabývají v takovém pojetí, které Wesołowski prezentuje.

Rostislav Hába

Seminář k třicátému výročí Vítězného února a k aktuálním úkolům rozvoje marxisticko-leninské sociologie v ČSSR

Ve dnech 8.—10. února 1978 uspořádala sociologická sekce Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, československá část XIII. problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí „Dělnická třída ve světovém revolučním procesu“ a československá část XVI. problémové komise „Evoluce sociální struktury socialistické společnosti; sociální plánování a prognózování“ ve spolupráci s Československou sociologickou společností při ČSAV v Domě vědeckých pracovníků v Liblicích u Mělníka seminář věnovaný třicátému výročí Vítězného února a aktuálním otázkám rozvoje marxisticko-leninské sociologie v ČSSR. Semináře se zúčastnili pracovníci pořádajícího ústavu, problémových komisí a členové Sociologické společnosti z řady dalších institucí — Ústavu pro filozofii a sociologii v Bratislavě, z Ústavu pro výzkum veřejného mínění v Praze, z Ústavu pro výzkum životní úrovně v Bratislavě, z kateder sociologie na vysokých školách atd. Seminář organicky skloubil obě stránky tématu — jubilejní a pracovní — tak, že konkrétně zaměřené referáty a diskusní příspěvky prakticky dokumentovaly, jak široké cesty otevřel Únor pro naši společnost a v jejím rámci pro společenské vědy.

Tento záměr semináře ostatně vyjádřil ve svém úvodním slově vedoucí sociologické sekce ÚFS F. Charvát, když řekl, že jubileum Vítězného února je pro nás nejen impulsem k zamyšlení nad stavem společenských věd a jejich přínosem k budování socialismu, ale i stimulem dalšího úsilí při řešení vědecky i společensky stále náročnějších úkolů, které před naši sociologii staví socialistická praxe. Prolnutí jubilejního zamyšlení se zcela konkrétními analýzami, informacemi a náměty týkajícími se naší dnešní reality bylo charakteristické pro celý průběh jednání.

Vlastní program semináře byl zahájen referátem F. Zicha (Vysoká škola politická (V KSC) nazvaným *Vítězný únor, dynamika společenských procesů a úkoly marxisticko-leninské sociologie*. F. Zich v něm zhodnotil vývoj marxistické sociologie, umožněný právě tím, že historický mezník Února otevřel prostor pro rozvoj společenských věd. Přes různé nesnáze, zejména pravicové a revizionistické deformace v šedesátých letech, se marxistická sociologie postupně zformovala v nedílnou a významnou součást systému marxismu-leninismu. I když dnešní sociologická fronta již dosáhla řady úspěchů, dosud plně nevyužívá svých metod a možností a nepokrývá všechny stránky svého společenského poslání. Rezervy spočívají hlavně v možnostech využívání výzkumů v praxi budování rozvinuté socialistické společnosti. Není také dostatečně rozpracována obecná marxistická sociologická teorie pro oblast sociálních procesů a jejich dynamiky. Tato teorie musí vycházet z historického materialismu a navazovat na vědecký komunismus a politickou ekonomii jako nejobecnější společenské teorie.

Únorové události roku 1948 dynamizovaly a zásadně kvalitativně změnily či ovlivnily všechny sociální procesy. Jako významný příklad lze uvést jednu z celé řady přeměn — růst dynamiky kolektivismu ve společnosti na základě rozvoje ekonomické základny společnosti při současném neustálém rozšiřování prostoru pro rozvoj a realizaci jednotlivce. V čele všech těchto procesů stojí nejprogresivnější společenská síla, dělnická třída, vedená komunistickou stranou.

Úkoly marxistické sociologie v příštím období je možno spatřovat v propracování metodologie zkoumání dynamických aspektů sociální struktury, koncipování obecné teorie sociálních procesů.

Jako druhý promluvil prof. J. Kohout (Vysoká škola ekonomická, Praha) na téma *uplatnění sociologie v řízení společenských procesů*. Také on zajímavými postřehy ilustroval cestu, která se Únorem pro naše společenské vědy otevřela. Objektivní potřeba řídit socialistickou společnost, a to v prvé řadě její ekonomiku, vyvolala intenzivní rozvoj jak politické ekonomie, tak úsekových ekonomik, zároveň však i dalších věd schopných analyzovat stále složitější sociální realitu a poskytovat podklady k řešení velmi aktuálních společenských problémů.

V tomto klimatu se rozvíjela i marxistická průmyslová sociologie, a to v úzké vazbě na mohutný rozmach průmyslu v naší zemi. Její pojetí bylo takové, že svůj

předmět nikdy nezužovala jen na podnik či odvětví, což bývá častým problémem buržoazní sociologie (např. pojetí podniku v teoriích Maya a Roetlingsbergera). V procesu svého vývoje neměla marxistická průmyslová sociologie možnosti navázat na tradice v československé sociologii. Přestože první republika byla průmyslově velmi vyspělou zemí, byly zde rozvíjeny spíše jiné sociologické disciplíny.

Po vítězství dělnické třídy se otevřela možnost i nutnost cílevědomě řídit řadu sociálních procesů. K. Gottwald formuloval například již v období dvouletky požadavky na výzkum veřejného mínění a ocenil ministerstva, která využívají tento výzkum pro řízení práce svých resortů. Zdařile označil výzkum veřejného mínění za seismograf první pětiletky.

Současná etapa budování rozvinuté socialistické společnosti staví před sociologii výsoce závažné problémy, z nichž řada se týká oblasti řízení. Intenzivní rozmach naší ekonomiky vyžaduje od ekonomické sociologie vědecké rozpracování zcela specifických otázek (jako jsou účast pracujících na řízení, koherence pracovních kolektivů, sociální podmínky rozvoje iniciativy pracujících, hledání cest k omezování negativních jevů, například fluktuace, absence atd.), jejichž pouze empirické konstatování neumožňuje hlubší zásahy řízení, neboť neodhaluje hlubší příčiny a určující vazby na jiné, například ekonomické, ideologické a další jevy.

F. Charvát (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV) podal celkový přehled o *mezinárodní spolupráci ve společenských vědách socialistických zemí*, zhodnotil význam této spolupráce a její předpoklady organizační a věcné.

Základem organizačního zajištění je smlouva o mnohostranné spolupráci akademií věd socialistických zemí. V jejím rámci se vytvářejí problémové komise jako nadnárodní koordinační orgány mezinárodní vědecké spolupráce. Jejich činnost není zaměřena pouze na výměnu zkušeností a poznatků z vědecké práce. Současná společenská praxe vyžaduje již realizaci společných projektů, utváření dlouhodobé a systematicky spolupracujících výzkumných skupin.

Ústav pro filozofii a sociologii se podílí na práci tří problémových komisí:

- a) XII. problémové komise „K otázkám ideologického boje v podmínkách dvou světových soustav“, jejíž gesci má ČSAV;
- b) XIII. problémové komise „Dělnická třída ve světovém revolučním procesu“, jejímž gestorem je Akademie věd SSSR;
- c) XVI. problémové komise „Evoluce sociální struktury socialistické společnosti; sociální plánování a prognózování“, kterou koordinuje Polská akademie věd.

Věcná stránka integrace obsahuje řadu problémů. Je nutno ujasnit, konfrontovat a posléze ztotožnit východiska a přístupy různých vědeckých pracovníků z různých zemí. Velmi závažným úkolem je řešit metodologické otázky, v nichž se do značné míry koncentrují i otázky obsahové.

Věda a společenská praxe se dostávají na novou, kvantitativně vyšší úroveň a musí proto stále rozvíjet svůj gnoseologický aparát, aby mohly účinně přispívat k řešení stále složitějších úkolů společenské praxe.

Naléhavost řešení metodologických otázek je patrna na všech úrovních sociologické práce. Jde zejména o rozšiřování obsahu vědeckých kategorií, který není ničím konstantním. S tím souvisí i neustálé rozšiřování poznávacích přístupů a důraz na komplexnost poznatků. Současné potřeby společenské praxe se musí odrazit i v dynamice obsahu vědeckých kategorií, směřujících ke stále adekvátnějšímu vyjádření složitých jevů soudobé společenské praxe. Dynamicky je třeba chápat i otázku technik sociologického výzkumu, vidět skutečnost, že tradiční statisticky deskriptivní metody nejsou dostačující pro efektivní řízení společenských procesů a že i zde musíme rozvíjet aplikaci technik operačního výzkumu, „sociálního rozšíření“ ekonomických her apod.

Otázka rozvoje nového obsahu kategorií se projevuje i v práci problémových komisí. Jako příklad může posloužit diskuse v XVI. problémové komisi o kategorii sblížování dělnické třídy a inteligence, sblížování fyzické a duševní práce. Pojem sblížování je zde rozpracováván komplexně, z hlediska dialektického vývoje všech sociálních skupin k syntetickému úběžníku, jehož dynamickým jádrem je přirozené dělnická třída.

Rozvoj integračních tendencí dostává solidní bázi, některé postupy jsou společnou prací již ověřeny. Vědecká spolupráce socialistických zemí není mnohostranná pouze počtem účastníků, ale i obsahem a rozsahem činnosti.

Jde přitom o všestranný rozvoj takové spolupráce, která by nebyla záležitostí akademických institucí, která by byla věcí celé naší sociologické fronty.

V. Bauch podal ve svém vystoupení informaci o činnosti XVI. problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí. Komise byla ustavena v roce 1974 na prvním zasedání zástupců sociologických pracovišť socialistických zemí ve Varšavě. Jejím tématem je výzkum vývoje sociální struktury socialistické společnosti, společenské plánování a prognózování. Předsedou komise je profesor W. Wesolowski, zástupce ředitele Ústavu základních problémů marxismu-leninismu ÚV PSDS, členy představitelé vědeckovýzkumných pracovišť evropských socialistických zemí.

Komise formulovala svůj program na léta 1976–1980 a vytvořila pracovní skupiny pro řešení jednotlivých problémů. Vydává vlastní informační bulletin.

Od roku 1974 se sešla třikrát (v roce 1975 v Moskvě, v roce 1976 v Sofii a v roce 1977 v Budapešti). Informační bulletin vyšel v roce 1976 a 1977 a v nejbližších měsících vyjde další číslo s materiály ze zasedání problémové komise v Budapešti v roce 1977.

V rámci komise pracují v současné době tyto pracovní skupiny:

1. Dělnická třída v sociální struktuře socialistické společnosti (koordinátor AV SSSR);
2. Inteligence v sociální struktuře socialistické společnosti (koordinátor AV NDR);
3. Vzdělání a sociální struktura v socialistické společnosti (koordinátor AV MLR);
4. Vliv demografických procesů na rozvoj sociální struktury socialistické společnosti (koordinátor AV BLR);
5. Formování socialistického způsobu života (koordinátor AV PLR);
6. Plánování a prognózování sociálních procesů (koordinátor ČSAV);
7. Zkušenosti výzkumů procesů sociálního rozvoje (koordinátor AV SSSR).

Období prvních let působení této problémové komise bylo zaměřené na společný postup ve světové sociologické asociaci a na přípravu materiálů pro IX. světový sociologický kongres v roce 1978 v Uppsale.

Na tomto kongresu budou předloženy tři společné publikace: *Socialistický rozvoj socialistické dělnické třídy v socialistických státech*; *Intelligence v socialistické společnosti*; *Plánování a prognózování sociálních procesů*.

Poslední zasedání problémové komise orientovalo členy k dalším aktuálním problémům, jako jsou rodina, migrace a vliv demografických procesů na reprodukci sociálních skupin.

F. Kutta (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV) se ve svém příspěvku zaměřil na otázky sociálního plánování a prognózování. Nastínil genezi této nové oborové disciplíny, cestu jejího rozvoje otevřenou Vítězným únorem a budováním socialistické společnosti, a zhodnotil dosažené výsledky.

Základem marxistické teorie sociálního plánování a prognózování je dialektický a historický materialismus; ve svém konkrétním výrazu se opírá o čtyři zdroje:

1. teorii a praxi socialistické racionalizace;
2. teorii produktivity práce a efektivnosti;
3. teorii státu a práva;
4. teorii optimálního plánování.

ad 1. V oblasti rozvoje teorie a praxe socialistické racionalizace sehrála významnou roli tradiční československá racionalizátorská škola, praxeologická škola polská a především sovětská škola NOT, založená V. I. Leninem.

ad 2. Teorie produktivity práce a efektivnosti je v socialistické společnosti charakterizována zcela jiným pojetím než ve společnosti kapitalistické. Za socialismu má její rozvoj stále širší prostor a vzrůstá počet ukazatelů. Současně se do jisté míry omezuje vypovídací schopnost tradičních ekonomických ukazatelů a je třeba konstruovat ukazatele sociálně ekonomické. Inovační cyklus věda – technika – výroba bylo již nutno doplnit o fázi užití, čímž se těžiště přesunulo na ukazatele užité hodnoty. Jiným aspektem, který vstupuje do tohoto cyklu v poslední době, je aspekt ekologický a další faktory sociální. Před sociologií stojí závažný problém vytvořit systém sociálních ukazatelů a normativů jako objektivní základ sociálního plánování a prognózování. Na tomto systému se pracuje.

ad 3. Teorie státu a práva poskytuje rozbor politického systému, v němž je zakotven nový systém sociálních institucí jako realizátorů plánovacího systému řízení sociálních procesů v rámci státního politického a stranického řízení.

ad 4. Teorie optimálního dlouhodobého plánování, vytvořená v SSSR, zdůrazňuje nutnost prodloužení časového horizontu plánu, doplnění tradičního systému o systém prognostiky, generálních a realizačních programů a perspektivního plánu. Zdůraz-

ňuje se princip cílově programový, který zvýrazňuje prohloubení demokratického centralismu řízení.

V závěru svého referátu s. Kutta zdůraznil nutnost komplexního sociologického přístupu, integrujícího i přístupy jiných vědních disciplín, například ekonomie, psychologie, kybernetiky atd.

K problematice XIII. problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí Dělnická třída ve světovém revolučním procesu — k jejímu organizačnímu členění, koordinační činnosti, institucionálnímu a personálnímu složení, vědecko-výzkumné orientaci, včetně sociologických výzkumů, které jsou v jejím rámci realizovány, a dosavadním vědeckým výsledkům hovořil V. Dubský (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV).

Tato problémová komise byla ustavena v květnu 1978 a sdružuje vědce ze šesti socialistických zemí — BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR a SSSR. Jejím gestorem je Akademie věd SSSR a předsedou člen korespondent AV SSSR T. T. Timofejev, ředitel Ústavu mezinárodního dělnického hnutí AV SSSR. Její československou část tvoří vědečtí pracovníci Vysoké školy politické ÚV KSČ, Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSS, vysokých škol a Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV a SAV.

Za téměř šest let jejího působení se konalo dvanáct plenárních zasedání, která byla věnována jednak vědecko-organizačním a publikačním záležitostem, jednak vždy obsahovala mezinárodní sympozium k určitému tématu, závažnému pro analýzu sledované problematiky.

Pouze za poslední tři roky se konala v rámci plenárního zasedání problémové komise mezinárodní vědecká sympozia k této tematice: dialektika obecného a zvláštního ve světovém revolučním procesu; sociální politika komunistických stran v procesu rozvoje socialistické společnosti; sociální změny v Evropě a boj dělnické třídy v kapitalistických zemích; otázky boje proti monopolistickému kapitálu, za demokracii a socialismus; dělnická třída a vědeckotechnická revoluce; 60. výročí VŘSR a mezinárodní dělnické hnutí.

Pro tento rok se plánují dvě další obdobné mezinárodní akce k problematice: otázky boje za jednotu dělnické třídy; boj za volbu cesty rozvoje osvobozených zemí.

Pro současnou práci problémové komise mělo zásadní význam její IX. plenární zasedání (v září 1975 v MLR), na němž byl schválen plán činnosti na pětileté období 1976—1980, zaměřený na tyto obsahové okruhy:

- zákonitosti vývoje světového proletariátu a jeho třídního boje (dějiny a současnost);
- problémy dělnického hnutí v zemích imperialismu;
- politika strany a dělnická třída v současné etapě rozvoje socialistické společnosti;
- dělnická třída a mládež;
- kritika antimarxistických koncepcí v otázkách dělnické třídy;
- dělnická třída a vědeckotechnická revoluce;
- vývoj dělnické třídy v zemích světové socialistické soustavy;
- dělnická třída a boj za volbu cesty rozvoje osvobozených zemí (historické zkušenosti a současné problémy).

Těmito tématy je dán obsah vědecké práce osmi pracovních skupin.

Vědecko-výzkumná i publikační činnost nabývají rok od roku na rozsahu i záběru. Ve dvou pracovních skupinách se realizují dva mezinárodní komparativní výzkumy. Ve 4. pracovní skupině je to výzkum *Životní dráhy mládeže v socialistické společnosti*, jehož cílem je postihnout obecně a zvláštní v různých důležitých oblastech života mladé generace v souboré socialistické společnosti, zejména vzdělanostní a kvalifikační dráhu, faktory ovlivňující volbu povolání, adaptaci na pracoviště, spokojenost s vykonávaným povoláním, hodnotový systém mladých pracujících atd., pokusit se analyzovat tak závažné společenské procesy doplňování dělnické třídy a dalších společenských skupin mladými lidmi.

V 6. pracovní skupině se uskutečnil mezinárodní srovnávací výzkum *Automatizace a průmysloví dělníci*, jehož se účastnili výzkumníci ze šesti socialistických a devíti kapitalistických zemí. Byl v něm zkoumán vliv nové techniky a technologie na vědomí dělníků, analyzovány změny v obsahu a charakteru práce, kolektivní citění a soudržnost, smysl pro kolektiv, vliv na pohyb ve struktuře pracovních hodnot atd.

Závěrem k bilanci necelých šesti let vědecké činnosti této problémové komise je možno říci, že její vědeckovýzkumné skupiny dnes zabírají širokou škálu aspektů problematiky dělnické třídy, a to jak v zemích socialistického společenství, tak i v kapitalistických státech a rozvojových zemích, od tematiky zaměřené na historii

mezinárodního dělnického hnutí až po sociologické zkoumání změn a postavení dělnické třídy v různých etapách vývoje jak kapitalistické, tak i socialistické společnosti.

A. Matějovský (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV) se ve svém referátu vrátil k činnosti XVI. problémové komise a podrobněji se zabýval sociologickými výzkumy prováděnými v rámci její činnosti a některými problémy s tím spojenými.

První z výzkumů zaměřený na *rozvoj dělnické třídy a inteligence v procesu sblížení fyzické a duševní práce*, je v současné době ve stadiu příprav definitivních výzkumných nástrojů; v zúčastněných zemích byl proveden předvýzkum. Druhý — *vliv vysokoškolského vzdělání na reprodukci a vývoj sociální struktury socialismu* — byl uskutečněn v roce 1977 a do konce prvního pololetí 1978 je plánováno dokončení národních zpráv, na jejichž základě bude pak připravena společná monografie na téma *vysokoškolské vzdělání a sociální struktura socialismu*.

Dosavadní zkušenosti z přípravy a realizace konkrétních sociologických výzkumů komparativního charakteru, tj. výzkumů, jejichž cílem je poznání obecných a zvláštních tendencí vývoje sociálně třídní struktury socialistické společnosti v současné etapě jejího vývoje, poskytují řadu podnětů k zamyšlení nad metodologickou koncepcí i nad některými metodickými problémy těchto mezinárodních výzkumů. Hledání odpovědí na tyto otázky je dnes jednou z cest, jimiž československá sociologie naplňuje možnosti vědeckého poznání socialismu, otevřené před třiceti lety vítězstvím dělnické třídy v Únoru 1948.

Prudké tempo rozvoje mezinárodní spolupráce sociologických pracovišť socialistických zemí někdy předbíhá vývoj metod a technik, které mají jednotlivá pracoviště k řešení konkrétních výzkumných problémů k dispozici. Tak je například problém srovnatelnosti výsledků sociologických výzkumů prozatím řešen vypracováním unifikovaných výzkumných technik, přičemž není jisté, zda informace získané takovou jednotnou technikou vypovídají vždy o stejných aspektech sledovaných sociálních jevů a procesů. Stejně i při interpretaci výsledků mezinárodních výzkumů v kontextu jednotlivých zemí se projevuje značná závislost možnosti této interpretace na stavu poznání sledovaných problémů v těchto zemích. Je-li úroveň poznání výrazněji odlišná, je obtížné dosáhnout stejné úrovně interpretace dat z mezinárodních výzkumů. Tyto metodické problémy znovu potvrzují, že rozvoj metod a technik sociologického výzkumu závisí na náročnosti výzkumných úkolů, které sociologie řeší, a v tomto smyslu jsou i mezinárodní komparativní výzkumy novým impulsem pro zkvalitnění metodické výbavy československé sociologie.

Dalším závažným problémem mezinárodních výzkumů je disproporce mezi snahou řešit zvolenou tematiku pokud možno komplexně a mezi schopností identifikovat podstatné, nejdůležitější souvislosti a vztahy sledovaných procesů vývoje sociální struktury. Ne vždy dostatečná teoretická fundovanost při vymezení podstatných charakteristik některých aspektů vývoje sociální struktury vede v koncepci projektů k přílišnému rozsahu sledované problematiky, výzkumy jsou neúnosně zatěžovány snahou získat co nejkomplexnější informaci. V některých případech platí, že konkrétní obsah výzkumu je dán spíše snahou zjistit vše, co je o daném tématu vůbec možné zjistit, než logickou a teoreticky fundovanou koncepcí, která jednoznačně zachycuje ty sociální jevy, které vypovídají o podstatných stránkách současné sociální reality. I v tomto směru je příprava mezinárodních sociologických výzkumů naléhavou výzvou ke zkvalitnění teoretických koncepcí současné marxistické sociologie i k větší teoretické odvaze při formulování východisek konkrétních empirických výzkumů.

Základním rámcem musí být přístup k poznání socialistické společnosti nejen v optice diskontinuity vývoje od kapitalismu k socialismu, ale i v optice kontinuity vývoje socialismu samotného, v optice zásadní změny, která byla v letech výstavby socialismu uskutečněna jak v ČSSR, tak v ostatních socialistických zemích.

B. Filipcová (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV) přispěla k programu semináře referátem věnovaným některým *teoreticko-metodologickým otázkám sociologického bádání*, které vystupují do popředí v souvislosti s Jednotným programem společenských věd.

Naznačila pět problémových okruhů:

- a) Chceme-li proniknout k podstatě jakéhokoli jevu (procesu) — a právě tato vrstva skutečnosti je rozhodující pro řízení a prognózování — musíme jej zkoumat nikoli v jeho autonomii, ale jako součást společenského celku, z hlediska jeho místa a funkce ve společenském systému a vývojové intence (systémem determinované). Společenské jevy jsou vždy zároveň procesy — ty jsou formou jejich existence; v našich podmínkách jde o sociální procesy, které jsou nositeli kvalitativní změny. Je proto nutno zkoumat společenské jevy — procesy v jejich systémové uspořáda-

nosti, kdy sám společenský systém je předmětem kvalitativní změny, která je ve vztahu k jeho elementům primární, kauzálně determinující.

- b) Kvalitativní změna celku je spojena v první řadě se změnou výrobních a ostatních společenských vztahů, s postupujícím procesem zespoločšťování, který přesahuje hranice výroby, se změnou povahy rozporů. Společenský systém provedl dějinný obrat směrem k člověku, nyní jde o to, aby i třídně determinované individuum provedlo „kopernikánský obrat“ směrem ke společnosti, k interiorizaci společenských potřeb. Rozhodující úloha připadá v této souvislosti dělnické třídě.
- c) Nová povaha společenského celku zvyšuje složitost vazeb mezi prvky společenského systému, a to jak z hlediska předmětných sfér života společnosti, tak z hlediska subjektů dějinné činnosti; zvyšuje stupeň jeho organizovanosti. Pro řízení společnosti je třeba nejenom poznávat a ovládnout řízení sociálních procesů — v jednotlivých sférách společenské reality — v jejich vzájemné provázanosti a hierarchické uspořádanosti, jež odráží dějinnou kauzalitu, ale poznávat a ovládnout i řízení celého řetězu zprostředkování mezi společností a sociálně třídně zakotveným individuem, zprostředkování, jehož hlavním nositelem jsou instituce.
- d) Uvedené problémy vyžadují hlubší propracování kategorie kvality, kvalitativní změny ve společnosti jako procesu s rozlišením jeho fází.
- e) Veškeré poznání, které má být nástrojem řízení, se konečně musí intenzivně zabývat problematikou cílů společenského rozvoje.

Tato otázka je tím naléhavější, čím dokonaleji funguje nový společenský systém, čím více rostou zdroje, které má společnost k dispozici, čím více jsou saturovány známé potřeby.

L. Vacek (Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ) informoval o přípravách na IX. světový sociologický kongres, který se koná v srpnu t. r. v Uppsale. Seznámil účastníky semináře s obsahem a formami jednání tohoto vrcholného shromáždění sociologů, zhodnotil hlavní výsledky dosavadní práce československého přípravného výboru a nastínil úkoly, které je třeba v rámci kvalitní přípravy ještě splnit.

Seminář splnil záměry organizátorů. Konkrétní pracovní program probíhal v organizační vazbě na zhodnocení zásadní historické události, již byl Vítězný únor, který otevřel cestu rozvoje společenských věd.

V řadě příspěvků byla osvětlena rostoucí úloha mezinárodní vědecké spolupráce, jež v současnosti dosahuje nové kvalitativní úrovně a odráží objektivní potřeby zemí socialistického společenství. Zainteresovaná sociologická veřejnost byla podrobně informována o směrech činnosti a formách práce československých částí XIII. a XVI. problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí.

Jednání bylo příležitostí pro užitečnou a podnětnou výměnu názorů přítomných odborníků v řadě otázek, jež mají v současnosti nemalý význam pro rozvoj jednotlivých úseků sociologie.

Vladimír Dubský — Eva Bártová

Třináctá mezinárodní konference zástupců filozofických a sociologických časopisů socialistických zemí

Pravidelná pracovní konference zástupců filozofických a sociologických časopisů socialistických zemí se po dvouleté přestávce konala v prosinci 1977 ve Středisku Polské akademie věd v Mogilanách u Krakova. Zúčastnili se jí delegáti těchto zemí, časopisů a institucí:

BLR:

Filozofska misl — Todor Stojčev

Sociologičeski problemi — Veličko Dobrijanov, Radi Vasilev

MLR:

Magyar filozófiai szemle — Artur Kis, Elemer Kéri

Szociológia — Tamás Szecskő, Róbert Tardos

NDR:

Deutsche Zeitschrift für Philosophie — Frank Rupprecht, Rolf Kirchhoff, Wolfgang Blumenthal

Akademie der Sozialwissenschaften — Jürgen Schmollack, Wolfgang Eichhorn, Horst Jetzschmann

PLR:

Studia filozoficzne — Janusz Kuczyński, Janusz Stawiński, Maria Kotowska

Dialectics and Humanism — Zdzisław Cackowski

Studia socjologiczne — Władysław Markiewicz, Władysław Kwaśniewicz
Przekazy i opinie — Jerzy Mikulowski-Pomorski
Studia estetyczne — Alicja Kuczynska
Euhemer — Andrzej Nowicki
Człowiek i światopogląd — Jan Guranowski
Widziak nauki i oświaty KC PZPR — Halina Krysanka
Institut religioznawstwa — Jan Pawlica

RSR:

Vitorul social — Ion Jordachel

Revista de filozofie — Octavian Chetan, Nicolae Gogoneata

SSSR:

Voprosy filosofii — V. S. Semjonov, L. I. Grekov

Sociologičeskije issledovanija — A. G. Čarčev, G. A. Abramov

ČSSR:

Filozofia — ak. Andrej Sirácky, Dalimír Hajko

Filozofický časopis — Jakub Netopilík

Sociológia — Vlastislav Bauch

Sociologický časopis — Karel Rychtařík, Eva Bártová

Konference byla zaměřena na čtyři v podstatě samostatné okruhy:

1. Ústřední teoretické téma: Sociálně etické a metodologické funkce filozofie.
2. K významnému jubileu Říjnové revoluce zaměřené téma: Říjnová revoluce a současný rozvoj filozofie a sociologie.
3. Otázky práce redakcí filozofických a sociologických časopisů, výměna zkušeností, rozvoj další spolupráce.
4. Společné zasedání s výzkumníky v oblasti vědeckého ateismu.

Jádro prvního tematického okruhu tvořil referát prof. J. Kuczynského *Praxe filozofie — několik úvah o společensko-etických funkcích marxismu-leninismu*. Autor se v něm pokusil postihnout funkce marxistické filozofie ve vícerozměrném pohledu: v kontextu gnoseologickém, kulturně vědeckém, společensko-politickém, a zejména pak kvalitu všeobecnosti marxisticko-leninského přístupu v kontextu tvůrčího formování společnosti a rozvoje tvořivosti člověka jako základní tendence utváření socialistické osobnosti.

Referát stimuloval živou a rozsáhlou diskusi, v níž byly předložené náměty jednak rozvíjeny, jednak kriticky hodnoceny. Zvláštní pozornost byla věnována otázkám vztahu marxistické filozofie a sociologie, filozofie a ostatních společenských věd, filozofie a aktuálních problémů života společnosti. Jednoznačný důraz byl položen na vzájemnost těchto vztahů v jejich vnitřním vymezení a na prolínavost jejich možností a vlivů v působení na okolí.

- Účinnost filozofie lze zajistit pouze prostřednictvím jednotlivých společenských věd, současně však zpětný vliv těchto věd je zdrojem rozvoje marxistické filozofie.
- Společenské jevy nelze rozdělit do oblasti bádání filozofického a do oblasti bádání sociologického. Každý jev může být nazírán z hlediska filozofie nebo z hlediska sociologie, z nichž každá má své specifické přístupy. Proto je nutno neustále rozvíjet dialog mezi filozofy a sociology.
- Zdroje filozofické a sociologické inspirace jsou stále širší. Vytvářejí je nejen nově se rodící vědní disciplíny, ale i rozrůstající a rozrůžňující se instituce a jevy života společnosti.
- Rozpornost a nestabilita dnešní kapitalistické společnosti navozují v buržoazním filozofickém a sociologickém myšlení pocity pesimismu a bezvýchodnosti a vedou k nihilistickým koncepcím zániku civilizace, odcizení člověka, strachu z technického pokroku atd. Naproti tomu hlavní funkcí marxisticko-leninské filozofie je její optimistická orientace, cílená k progresu společnosti a všestrannému rozvoji člověka.

Druhý tematický okruh byl uveden vystoupením prof. V. S. Semjonova *Velká říjnová revoluce a soudobý rozvoj filozofie a sociologie*. Tato, z hlediska dějin společnosti klíčová událost byla v referátu zhodnocena nejen ve svém dopadu na konkrétní sociální realitu, na formování člověka a společnosti, ale zejména ve svém významu pro rozvoj marxistického myšlení, jako předěl naznačující filozofii nový, konkrétní směr. Její vliv je živý i v dnešních filozofických a sociologických přístupech a určující pro současnou etapu rozvoje obou vědních disciplín.

Diskuse k tomuto tématu dokumentovala šíři vlivu Říjnové revoluce na vývoj filozofického myšlení od dvacátých let do dnešní doby. Logicky navázala na proble-

matiku prvního tematického okruhu a vyústila v projednání aktuálních otázek soudobé etapy rozvoje marxistické filozofie a sociologie na základě komparace zkušeností a výsledků dosažených v jednotlivých socialistických zemích. V této souvislosti podal W. Markiewicz podrobnou informaci o situaci polské sociologie jak z hlediska její výzkumné orientace, tak z hlediska jejího institucionálního zabezpečení a publikačního prostoru. (V Polsku vycházejí tři sociologické časopisy, *Studia socjologiczne, Przegląd socjologiczny, Kultura i społeczeństwo*, a v řadě dalších časopisů jsou samostatné sociologické rubriky.)

V rámci třetího programového okruhu se jednání soustředilo na problémy související s prací a působením filozofických a sociologických časopisů. Představitelé jednotlivých redakcí podali informaci o své práci a předložili náměty na rozšíření vzájemné spolupráce jak z hlediska teoretických záměrů, tak z hlediska praktických možností. Vzrůstající mezinárodní integrace vědeckých výzkumů socialistických zemí se nutně promítá i do práce časopisů. Stále běžnější se stává praxe monotematických čísel zaměřených k bloku otázek sledovaných některou z problémových komisí mezinárodní vědecké spolupráce, v nichž jsou publikovány příspěvky autorů z více zemí. Časopisy tak reflektují nejen výsledky vědeckého výzkumu ve svých zemích, ale i jejich vazbu na analogické výzkumy prováděné v jiných socialistických státech.

Otázka vztahu časopisů a teoretické filozofické a sociologické fronty byla častým předmětem zájmu diskutujících. Bylo zdůrazněno, že časopisy musí nejen citlivě odražet aktuální situaci své vědní disciplíny, ale i zpětně ji ovlivňovat, že musí nejen reagovat na teoretický ruch, ale i na konkrétní ideově politické problémy, například na politickou situaci ve světě, která se nesporně promítá do buržoazních koncepcí společnosti. Časopisy by současně měly být nástrojem, jejichž prostřednictvím věda vstupuje do ideologické a sociologické práce v širokém měřítku.

Nezanedbatelným úkolem časopisů je jejich účast na mezinárodních sympoziích, konferencích a kongresech, na nichž se podílejí buď publikačně, nebo i organizačně. Nejbližšími významnými mezinárodními událostmi v oblasti filozofie a sociologie jsou *Světový filozofický kongres* v Düsseldorfu a *Světový sociologický kongres* v Uppsale, oba v r. 1978. Časopisy se jich zúčastní nejen prostřednictvím svých zástupců, ale některé redakce připraví pro tato setkání zvláštní anglickou verzi časopisu, obsahující výběr nejzajímavějších příspěvků uveřejněných v domácí verzi v poslední době.

Diskuse z různých pohledů ozřejmila význam práce a spolupráce redakčních kolektivů a přispěla k vzájemné informovanosti. Bylo dohodnuto pokračovat v praxi výměny obsahu a přípravy monotematických čísel. Rozšíření spolupráce by se mohlo realizovat zejména doporučováním a posuzováním příspěvků vhodných k uveřejnění, pravidelnou výměnou seznamů zajímavých knih pro recenzní rubriku a přehledů probíhajících a ukončených výzkumů hlavních problémů v jednotlivých zemích. Byla konstatována užitečnost těchto pravidelných setkání redaktorů a pro budoucí jednání doporučena diskuse, který by nejen informovala, ale i kritickými náměty přispěla ke zlepšení práce jednotlivých časopisů.

Čtvrtý tematický okruh, zaměřený na problémy vědeckého ateismu, pouze volně navazoval na vlastní jednání konference a byl do programu zařazen především jako příležitost diskuse s vědeckými ateisty, kteří ve stejné době sněmovali v Krakově. Přes tuto volnou návaznost bylo společně zasedání pro účastníky mogilanské konference zajímavé, zejména proto, že ilustrovalo velký rozdíl v důrazu, který jednotlivé socialistické země kladou na teoretické i praktické problémy vědeckého ateismu. Nejsilnější je tento důraz v Polské lidové republice, kde náboženství tradičně dosud hraje značnou roli nejen v praktickém životě, ale i určitou roli na vědecko-teoretické frontě, zejména ve společenských vědách (např. lublinská skupina katolických sociologů). Naproti tomu v některých jiných zemích je dnes vliv náboženství poměrně malý, což se přirozeně odráží i v pozornosti, která je v rámci společenskovědní fronty věnována vědeckému ateismu. Z polské strany také vzešel návrh, aby na příští setkání zástupců filozofických a sociologických časopisů byli přizváni i představitelé periodik vědeckého ateismu (jichž je např. v Polsku celá řada).

V závěrečné diskusi byla zhodnocena konference jako celek, pozitivně byly oceněny výsledky jednání, zejména v rámci tří prvních tematických okruhů, a potvrzena užitečnost těchto pravidelných setkání zástupců filozofických a sociologických časopisů. Jde o to, aby se časopisy jednotně, jednoznačně a fundovaně podílely na úsilí, jímž jejich disciplíny přispívají k zabezpečení odkazu Října, budoucnosti socialismu, člověka a míru.

Příští konference se bude konat v Sovětském svazu v první polovině roku 1979.

Eva Bártová

Letos oslaví Vysoká škola ekonomická v Praze 25 let svého trvání. Je první školou v našich zemích, která rozvíjí marxistické ekonomické vědy a připravuje na svých čtyřech fakultách a 35 katedrách dnes již více než 10 tisíc studentů nejrůznějších specializací pro naše národní hospodářství.

V průběhu let vznikala řada kateder zajišťujících rozvoj těch vědních oborů, bez nichž je řízení rozvinuté socialistické ekonomiky nemyslitelné. Tak vznikla katedra teorie řízení, automatizovaných systémů řízení, ekonometrie aj. Jednou z prvních kateder tohoto typu, která vznikla již před 15 lety, byla i katedra ekonomické sociologie a psychologie.

Jedním z výrazných rysů její činnosti bylo od samého začátku cílevědomé spojení s hospodářskou praxí, s řízením socialistických podniků. Například první kurs katedry, nazvaný *Sociologie a psychologie v hospodářské praxi*, byl přednášen během dne pro řádné posluchače školy, večer pro zájemce z hospodářské praxe. Hlavní pedagogické úkoly katedry se i v dalších letech týkaly přípravy a kvalifikace budoucích ekonomů i vedoucích hospodářských pracovníků v postgraduálních kursech. Speciální postgraduální kurs *Ekonomická sociologie a psychologie v hospodářské praxi* dosáhl 10 běhů. Je logické, že za této situace se katedra orientovala i ve vědeckovýzkumné práci na řízení ekonomiky, a to zejména podniku, a zde již velmi záhy usilovala prokázat význam metod sociologie a psychologie jako významných nástrojů poznání sociální reality podniku, a tedy i faktorů zvyšujících efektivnost řídicích procesů.

K poznávání podnikového kolektivu vypracovávala katedra během let celý systém metod a technik sociální analýzy. Za první významný krok tímto směrem lze označit již *Komplexní sociologický výzkum n. p. Tesla Pardubice*, teoreticky připravený v r. 1964 a realizovaný již v roce 1965. (V tomtéž roce probíhala teoretická příprava a realizace prvního plánu sociálního rozvoje kolektivu pracujících ve sdružení SVETLANA v Leningradě.) V čem tkví dodnes jeho význam? Právě v koncepci a metodologii. Šlo o anticipaci dnes široce uplatňovaných analýz v rámci plánu sociálního rozvoje a komplexních programů péče o pracující. Výzkumný tým již tehdy analyzoval vývoj kolektivu ve vazbě na technický rozvoj, aplikoval v rámci sociální analýzy poznatky celé řady společenských věd, základní pozornost věnoval změnám sociální struktury kolektivu, dále pracovnímu prostředí, včetně sociálního klimatu v pracovním kolektivu; sociální analýza zahrnuje i aspirace a mobilitu pracovníků, volný čas aj. Na závěr výzkumu byla uspořádána stranicko-teoretická konference a závěry se staly příkazem ředitele závazné co do osobní odpovědnosti i harmonogramu (tedy svého druhu plánem).

V roce 1964 jmenovalo prezidium ČSAV prof. Kohouta koordinátorem hlavního úkolu státního plánu X-10-5 *Sociologie práce, průmyslu a podniku*. V tomto rámci katedra realizovala v letech 1965–1970 další sociální analýzy. Od r. 1970 do r. 1975 – v souvislosti s realizací dílčího úkolu státního plánu VIII-6-2/13 – teoreticky a metodicky připravila, zpracovala a vyhodnotila rozsáhlou sociální analýzu kolektivu pracujících n. p. Elektro-Praga, Hlinsko, a závěry poskytla ÚRO a Federálnímu ministerstvu práce a sociálních věcí, kde v této době vznikala metodika komplexních programů péče o pracující. Význam této výzkumné práce katedry, konané v rámci socialistického závazku, nejlépe vyjadřuje ocenění týmu katedry titulem „Kolektiv VIII. všedoborového sjezdu“, uděleným vládou ČSSR a ÚRO.

V letech 1975–80 pokračuje katedra v realizaci dílčího úkolu státního plánu VIII-2-5/6 *Teoretická východiska plánování sociálního rozvoje pracovních kolektivů a místo sociálního plánu podniku v systému národohospodářského plánování (analýza kolektivu pracujících)*.

Výsledky výzkumné práce se bezprostředně odrážejí v pedagogické práci, která je stále rozsáhlejší. Základní kurs vyslechne každý posluchač denního a dálkového studia (analogicky na VŠE v Bratislavě), takže lze konstatovat, že každý ekonom je informován o teoretickém významu i možnostech aplikace marxistické sociologie v hospodářské praxi. Katedra zajišťuje i speciální semináře (např. pro specialisty směru ASŘ nebo ekonomiky práce). V jubilejním roce právě probíhá první postgraduální kurs *Řízení sociálního rozvoje kolektivů*, realizovaný poprvé v ČSR.

Od roku 1965 má katedra právo školit aspiranty v oboru ekonomické sociologie a právě byl schválen návrh na toto oprávnění pro obor psychologie práce. Stále větší význam mají absolventské praxe, které katedra otevírá pro podnikové sociology a psychology. Zvláštní pozornost je věnována výchově vědeckých aspirantů. Katedra již vyškolila nebo právě školí celkem 15 aspirantů v oboru ekonomické sociologie. Úspěšně ukončili aspiranturu i dva uchazeči z rozvojových zemí.

Nevelký počet pracovníků katedry vyvinul za uplynulých 15 let i značnou publikační činnost. Vedle desítek statí a článků, z nichž byla celá řada publikována i v bratrských socialistických zemích, vedle více než desítky skript a učebních textů, z nichž některé byly převzaty i jinými vysokými školami, jsou naší veřejnosti známy zejména knižní publikace členů katedry. Jde v historickém sledu o práce:

J. Kohout a kolektiv: *Sociologie a psychologie v hospodářské praxi*. Praha, Svoboda 1964.

J. Kohout: *Sociologie a řízení ekonomiky*, Praha, Svoboda 1967.

J. Kolář: *Sociologie podniku*. Praha, Práce 1968.

J. Kohout — J. Růžička — B. Malaniuk: *Člověk v pracovním prostředí*, Praha, Práce 1971.

J. Růžička: *Personální řízení a psychologie*, Praha, Svoboda 1970.

J. Kučera: *Pracovitost, pracovní morálka a iniciativa*, Praha, Práce 1972.

J. Bauerová — J. Růžička — J. Kolář: *O sociálním plánování*, Praha, Práce 1972.

J. Bauerová: *Zaměstnaná žena a rodina*, Praha, Práce 1974.

J. Kohout: *Sociální analýza a řízení socialistického podniku*, Praha, Práce 1976.

Významné práce sovětských sociologů zprostředkovaly naší odborné veřejnosti ss. J. Bauerová a L. Lišková svými překlady.

Zvláštní kapitolou v patnáctileté historii katedry jsou intenzivní styky se sociology bratrských socialistických zemí. Právě v jubilejním 15. roce života katedry vyjde společná publikace sovětských a československých sociologů a psychologů: G. V. Čerkasov, J. Kohout a kol.: *Sociální aspekty řízení pracovních kolektivů*, která bude publikována zároveň v SSSR i v ČSSR (česky i slovensky). Velmi živé jsou styky se sociology v Bulharsku, NDR a dalších socialistických zemích.

Významná usnesení naší strany o úkolech společenských věd v budoucích letech jsou orientací i pro další práci jubilující katedry ekonomické sociologie a psychologie na Vysoké škole ekonomické v Praze.

Jaroslav Kohout

Teoretické a metodologické otázky modelu sociálního plánu

V současné době rozhodování o další cestě k sociálnímu plánování v ČSSR je nanejvýš aktuální hovořit o modelu sociálního plánu a o jeho teoretických a metodologických otázkách. Dá se říci, že v pravý čas se uskutečnil seminář na téma *Teoretické a metodologické otázky modelu sociálního plánu*, který uspořádala instituce v tomto směru u nás nejpočetnější — Československá sociologická společnost při ČSAV, sekce sociologie práce, průmyslu a podniku. Hostitelsky se této akce ujala ostravská pobočka Československé sociologické společnosti, která zajistila opravdu vhodné podmínky pro seminář v Kulturním domě VŽKG v Ostravě.

Seminář se konal ve dnech 22. a 23. listopadu 1977 za účasti pracovníků ČSAV, vysokých škol, výzkumných ústavů i sociologických pracovišť v podnicích. Jeho cílem byla výměna názorů a zkušeností teoretiků a praktiků v oblasti plánování sociálního rozvoje.

Po zahájení předsedou ostravské pobočky J. Špaňhelem vystoupil s obšírným referátem F. Kutta na téma *Výzkum plánování sociálního rozvoje v ČSSR*. Zdůraznil, že řízení sociálních procesů vyžaduje změnu institucionální základny celého systému řízení. Jde o řízení jednotného celohospodářského plánování technického, ekonomického a nadstavbového rozvoje otevřeného, neustále se inovujícího systému, o přechod od převážně extenzivního růstu k růstu intenzivnímu. Řešení základních problémů, jako je nutnost revoluční přeměny energetické základny vzhledem k vyčerpanosti dosavadní, nutnost přejít od prosté exploatace k tvorbě životního prostředí a problém efektivnosti práce vzhledem k novým zdrojům jejího růstu vyžadují podstatné strukturní změny ve vzdělání a přechod od úzké k široké specializaci. Nelze rozvíjet novou techniku bez nového člověka. Řízení se ve své podstatě stává řízením inovací, což znamená, že je třeba vyvolávat iniciativu k novátorství, zvyšovat požadavky na kvalitu řídicích kádrů. Přitom inovační cyklus velkých vědeckých objevů zdaleka přesahuje cyklus pětiletého plánování a vyžaduje nový delší cyklus 20–30 let. Systém pětiletých plánů je třeba prodloužit o systém vědecké prognostiky. F. Kutta označil sociální plánování jako pojem cílový, jako společenské plánování non plus ultra, jako vyvrcholení racionalizačních snah celého společenského rozvoje. Přitom podotkl, že zatímco ekonomické jevy lze kvantifikovat pomocí hodnotových ukazatelů, sociální sféra je postižitelná jen pomocí ukazatelů daleko složitějších. V tomto směru je významné mezinárodní symposium v Bulharsku v r. 1978 na téma *Systém sociálních ukazatelů jako základ sociálního plánování a prognózování* a další připravovaná

sympozia v NDR: *Vazba mezi makrosférou a mikrosférou* a v Polsku: *Teoretické a metodologické problémy prognózování sociálních procesů*. F. Kutta dále zdůraznil nutnost plynulého toku informací v oblasti plánování a prognózování. Jako celospolečensky nutné uvedl změny v plánovací metodice založené na cílové programových principech, uplatňovaných ve směru shora komplexním výzkumem plánování a rozvojem metodologie a ve směru zdola postupným etapovým zaváděním sociálního plánování – od forem podnikových k formám plánování měst a oblastí.

Prof. A. Hodek přednesl pak referát na téma *Dva modely sociálního plánu*. Rozebral rozdílný přístup k péči o člověka v socialistických a kapitalistických státech i podstatu tohoto rozdílného přístupu. Zatímco v kapitalistické společnosti je tzv. péče o člověka (sociální partnerství, metody „Human Relations“ apod.) jen novou variantou buržoazního systému vykořisťování práce a celospolečenské sociální plánování je nemyslitelné, v socialistické společnosti je objektivní nutností vybudovat co nejdokonalejší systém péče o pracovníky a uplatňovat sociální plánování v co největší míře. Závažnost tohoto požadavku spočívá i v nutnosti boje proti náladám konzumní společnosti i v nutnosti vytvářet socialistické modely jako vzory pro pracující na Západě. Prof. Hodek v souvislosti s problémy sociálního plánování vyzvedl též nutnost propracovat skutečnou marxistickou teorii práce i model humanizace práce za socialismu.

S dalším referátem vystoupil J. Kolář na téma *K metodologii sociální analýzy pracovních kolektivů*. Charakterizoval sociální analýzu jako komplexní interdisciplinární přístup ke zkoumání sociální struktury, sociálních procesů a sociálních vztahů. Vycházel dále z konkrétních zkušeností se sociální analýzou pracovních kolektivů. Pokud jde o cíle sociálního plánování, zdůraznil nutnost těsného spojení sociologie s filozofií. Upozornil na nevyřešenost otázky banky dat a na nutnost vychovávat specialisty pro sociální analýzy.

Následoval referát J. Špaňhela na téma *Zkušenosti s plánováním sociálního rozvoje v ostravsko-karvinských dolech*. J. Špaňhel analyzoval tematické okruhy, na něž se týmy pro řešení struktury sociálního plánu zaměřily. V OKD jde o experiment, který bude v roce 1979 vyhodnocen. Zároveň se počítá v tomto roce s prohloubením sociální analýzy v dalších vybraných okruzích. J. Špaňhel konstatoval, že komplexní programy péče o pracovníky jsou většinou popisné a nejsou v nich přesně definovány cíle ani formy jejich realizace. To je však dáno nedostatkem sociálních analýz a připravených pracovníků pro efektivní sociální plánování.

O konkrétních výzkumech informoval J. Lošťák ve svém referátu *Některé aspekty problematiky výběru, rozmístování a vzdělávání pracovníků pro moderní technologii panelového dobývání v Severočeském hnědoudhleném revíru*. Výzkumy prováděl Výzkumný ústav pro hnědé uhlí v Mostě, a to od r. 1976, přičemž doposud bylo vypracováno 5 dílčích výzkumných zpráv.

S diskusním příspěvkem *Řízení problematiky sociálního rozvoje z úrovně ministerstva* vystoupil V. Chlumský. Zdůraznil dvojí základní funkci ministerstva: funkci zastupovací a funkci komplexního řízení a vyslovil požadavek, aby se z úrovně ministerstva experimentovalo s programy sociálního rozvoje.

M. Tomšík zaměřil svůj referát na téma *Struktura opatření v komplexních programech péče o pracující*. Uvedl, že opatření tvoří nejdůležitější část komplexního programu, přičemž jejich rozbor ukazuje jednak množství prostředků, jimiž podniky pro realizaci opatření KPPP disponují, jednak míru perspektivních úkolů, které si kladou, a konečně míru, v níž jsou jednotlivé řídicí orgány a pracovní kolektivy zapojovány do procesu realizace KPPP. Uvedl dále výsledky empirického rozboru provedeného u 16 komplexních programů péče o pracovníky zpracovaných v podnicích různých oborů a odvětví.

Metodika tvorby orientačních normativů materiálně technické vybavenosti pro sociální činnost podniku bylo téma referátu, který přednesl I. Tomeš. Shrnl v něm výsledky výzkumu normativů materiálně technické vybavenosti, který po dobu jednoho a půl roku prováděl *Technicko-ekonomický výzkumný ústav hutního průmyslu*. Konstatoval, že převažují tak zvaná tvrdá data, ale nedostává se tzv. měkkých dat, přičemž informace jsou spíše statické povahy, a mohou proto sloužit pro dynamické modely. Zmínil se též o nejednotnosti sociálních indikátorů. Zdůraznil, že normativy materiálně technické vybavenosti pro sociální činnost nemohou platit stejně pro všechna odvětví. Za rozhodující označil normativy definující ekonomické charakteristiky jednotlivých prvků péče o pracující.

Na téma *Význam sociální informace pro sociální plánování* zaměřila svou pozornost L. Lišková. Zdůraznila především, že zatímco v kapitalistické společnosti má informace hodnotu zboží, které může být jednak bezprostředním předmětem koupě a prodeje, jednak nepřímým prostředkem k dosažení zisku, v socialistické společnosti

hodnota informace (a sociální informace zvláště) spočívá v její pomoci při upevňování socialistických vztahů. Sociální informaci označila za vyšší, složitější a rozmanitější typ informace, než jsou informace technické a ekonomické. Rozlišila dále informace o současnosti a informace o budoucnosti, které se objevují v prognózách jako prognostické informace a v plánech ve formě sociálních ukazatelů. Vzhledem k významu sociální informace pro sociální řízení zdůraznila nutnost jednak jejího třídního charakteru, jednak její komplexnosti. Upozornila též na skutečnost, že při strojním zpracování informací zůstává plná odpovědnost stále na člověku, neboť stroj není schopen myslet neformálně o faktorech, které jsou důležité pro sociální plánování.

Referát na téma *Vytváření informačního systému pro potřeby řízení kádrových a personálních činností v podniku* přednesl M. Smutek. Zdůraznil, že informace na úseku kádrové a personální práce nelze pojímat jako samostatnou informační sféru a že je třeba informací využívat koordinovaně. Při plánování se kádrová a personální práce neobejde bez informací jiných útvarů.

Na téma *K některým momentům možné spolupráce sociologického pracoviště filosofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně na problematice sociálního plánování v praxi* hovořil M. Hájek. Za významný moment spolupráce označil přípravu pro sociální plánování. Stejně tak závažná je publikační odborná činnost sociologů a pracovní kontakt učitelů s praxí sociálního plánování, včetně sociologických výzkumů. V závěru svého vystoupení M. Hájek vyslovil názor, že sociální plánování, jestliže má být úspěšné, musí zahrnout i problematiku vysokých škol.

Tématu *Územní hledisko v plánování sociálního rozvoje* se ve svém referátu věnoval M. Illner. Hovořil o prvních zkušenostech s územní formou sociálního plánování u nás – v okresech Tachov a Trutnov. Zdůraznil, že plánování územního rozvoje nemůže být sumarizací plánování podniků. Klíčovou otázkou zůstává vazba sociálního plánu území na rozvojové záměry ekonomiky, přičemž jde o formování určitého hospodářského programu, to znamená o sociálně ekonomický plán. Potvrzuje se, že soustava řízení je propojený systém – uvedení kterékoli části do pohybu uvádí do pohybu další části.

V rámci diskuse vystoupil s obsáhlým příspěvkem V. Ulman na téma *oblastního plánování*. Jako pracovník Výzkumného ústavu rozvoje oblastí a měst konstatoval některé zjištěné skutečnosti na úseku pracovních sil a jejich rozmísťování a některé zásady vazeb oblastního plánu. Uvedl, že komplexní plány ekonomického rozvoje oblastí mají být vyjádřením syntézy plánu ekonomického a sociálního rozvoje, ale i urbanistické koncepce. Okresy a města je třeba považovat za základní územní celky, v nichž lze komplexně posuzovat působ života apod.

K problematice sociálních informací a jejich nedostatků stručně pohovořil E. Mležíva.

Na závěr diskuse vystoupil F. Kutta. Vyslovil názor, že sociální plánování je stimulací ke zdokonalování celého systému řízení, přičemž rozvoj sociálního plánování je nemyslitelný bez určité modifikace ekonomických opatření. Je však třeba, aby se jednání o sociálním plánování účastnily plánovací orgány, především pracovníci Státní plánovací komise. Na ministerstvu práce a sociálních věcí by měla být vytvořena komise pro sociální plánování, v níž by byli zástupci výzkumné i rozhodovací sféry, včetně plánovací sféry.

Seminář uzavřel J. Kolář. Vyzdvihl jeho pracovní ráz, který potvrdil možnost vytvoření systému řízení sociálních procesů. Poukázal na nutnost interdisciplinárního přístupu v této oblasti, zejména na nutnost spolupráce s filosofií, vědeckým komunismem a národohospodářským plánováním. Psychologie se již úspěšně podílí na výzkumu oblasti chování a vědomí lidí. Je velmi naléhavé řešit vztah mezi ekonomickým a sociálním plánováním a zahrnout do sociálního plánování i kádrovou a personální práci. Zpracování normativů materiálně technické vybavenosti pro sociální činnosti podniků je přínosem. Slabinou rozvoje sociálního plánování je doposud kádrové zabezpečení. K významným problémům sociálního plánování patří zajištění jeho informační soustavy.

Libuše Lišková

Československá sociologická společnost – ustavení sekce pro výzkum utváření socialistického způsobu života

Od počátku sedmdesátých let se pozornost společenskovední fronty – v souladu se stále naléhavěji formulovanou společenskou objednávkou – obrací ke zkoumání komplexní problematiky utváření socialistického způsobu života a rozvoje osobnosti v socialistické společnosti. Výzkum způsobu života, jehož aktuálnost vyplývá

z organických potřeb socialistické společnosti byla formulována jako jeden z významných úkolů vytyčených před společenské vědy XV. sjezdem KSČ, je zařazen do státního plánu základního výzkumu od počátku sedmdesátých let. Na řešení tohoto celospolečensky závazného úkolu se přímo nebo zprostředkovaně podílí řada pracovišť základního i aplikovaného výzkumu, především *Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze*, *Výzkumný ústav životnej úrovně v Bratislavě*, *Vysoká škola politická ÚV KSČ* a další.

Růst společenského významu této problematiky, její šíře i růst počtu pracovníků, kteří se jí okrajově nebo centrálně v rámci mnoha institucí zabývají, zdůrazňuje a aktualizuje potřebu konfrontace různých hledisek, vyšší vzájemné informovanosti a integrace přístupů různých pracovišť jako nutné a všeobecně žádoucí podmínky pro posílení procesu utváření socialistického způsobu života v jeho komplexnosti.

Jednou z organizačníchází pro splnění zmíněných cílů se stala Československá sociologická společnost, respektive nově založená sekce pro výzkum formování socialistického způsobu života. K práci v sekci se dosud přihlásilo přibližně padesát členů *Společnosti* zastupujících řadu odborných specializací a sociologických disciplín. Vedením sekce byla pověřena doc. dr. Blanka Filipcová, CSc. a členy výboru byli při úvodním semináři, pořádaném 29. 9. 1977 v budově ÚFS ČSAV, zvoleni doc. dr. Blanka Filipcová, CSc. — Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, dr. Ladislav Gawlik, CSc. — Ústav pro výzkum kultury MK ČSR, dr. Helena Janišová — Útvar hlavního architekta města Prahy, dr. Libuše Malická, CSc. — Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí, doc. dr. Jiří Suchý, CSc. — Výzkumný ústav životnej úrovně, dr. Jana Vítečková — Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV.

Činnost sekce bude zaměřena především na rozvíjení marxistické koncepce životního způsobu vůbec a specificky na utváření socialistického způsobu života, s využitím výsledků, kterých bylo dosaženo při zkoumání této problematiky v ostatních zemích, a v kritické konfrontaci s hlavními buržoazními koncepcemi. Soustředí se na posílení složitých kauzálních vztahů, které existují mezi změnou společensko-ekonomické formace a kvalitativními přeměnami podmínek života, způsobu života i lidské osobnosti v konkrétní realitě naší společnosti. Předmětem zájmu sekce je zejména dialekticky rozporný proces postupného překonávání sociálně třídní diferenciacie způsobu života v závislosti na vyvrátění socialistických společenských poměrů, změnách sociálně třídní struktury a rozvoji výrobních sil společnosti, se snahou proniknout do vnitřní struktury životního způsobu, v němž prvořadý význam připadá lidským činnostem, zejména práci, účasti na řízení a vzdělávání. Stranou pozornosti sekce nezůstane ani důležitá vazba mezi utvářením socialistického způsobu života a rozvojem socialistické osobnosti, a to jak v teoreticko-konceptuální rovině, která dosud není dostatečně zpracována, tak v rovině empirie. V neposlední řadě pak půjde i o sledování a rozvíjení metodologie empirického výzkumu a metodologického problému sociálních indikátorů socialistického životního způsobu jak při terénním šetření, tak i při sekundární analýze.

Otázka obsahu práce nové sekce byla diskutována na zahajovacím setkání, kde hlavní referát přednesla s. Filipcová na téma *Současný stav a některé aktuální teoreticko-metodologické otázky výzkumu životního způsobu*. Tematický návrh plánu činnosti sekce na období 1977–1978, o němž informovala s. Vítečková, se soustředil na oblasti nejintenzivnějšího společného zájmu, které jsou významné jak z hlediska rozvoje teorie, tak v aspektu potřeb praxe. Hlavní akcí v příštím roce by měl být dvoudenní seminář v Liblicích věnovaný tématu *Teoretické a metodologické problémy výzkumu životního způsobu různých sociálních skupin v ČSSR*, který bude současně přípravou na stejně tematicky zaměřenou mezinárodní konferenci. Mimoto se počítá s uspořádáním tří polodenních nebo jednodenních seminářů k těmto tématům:

- Proměny československého zemědělství a jejich důsledky ve změnách životního způsobu,
- Utváření socialistického způsobu života pražských občanů,
- Role osobnosti a vědomí v procesu utváření socialistického životního způsobu.

Intenzivní zájem o tato témata byl zdůrazněn také diskusí, v jejímž průběhu byly formulovány a navrženy náměty i pro další jednání sekce (např. problematika životního způsobu nahlížená optikou potřeb architektů projektujících a významně formujících tvářnost města ve snaze o jeho přizpůsobení životu obyvatel, otázka vztahu mezi životním způsobem a kulturou — predikce vývoje této vazby a vývoje kultury v závislosti na dynamice životního způsobu, dále sféra zdraví a zdravého způsobu života, problematika motivace práce a vlivu práce na formování životního způsobu).

Všichni diskutující však především zdůraznili, že sekce výzkumu formování socia-

listického způsobu života je vítanou a pro všechny zainteresované pracovníky značně potřebnou platformou vzájemné výměny, poskytování a získávání informací a výsledků výzkumů realizovaných jednotlivými pracovišti. Umožňuje nejen konfrontaci různých přístupů, ale i identifikaci a pokrytí dosud méně sledovaných nebo vůbec opomíjených sfér této rozsáhlé problematiky a v neposlední řadě i určitou inventarizaci a sumarizaci dosažených poznatků, a tím i komplexnější a obsáhlejší přístup k celému tématu — jako žádoucí vyvážení jednotlivých specializací a disciplín.

Ivan Gabal

Z obsahu č. 3/1978 časopisu

SOCIOLÓGIA

vydávaného SAV v Bratislave

Bauch, V.: Rozvoj medzinárodnej spolupráce v sociológii socialistických krajín; *Suchý, J.*: Životné potreby a rozvoj socialistickej spoločnosti; *Wagner, V.*: Konfrontácie marxistickej sociologickej koncepcie potrieb; *Gibarti, E.*: Vznik ľudských potrieb a ich modifikácia vo fylogénéze; *Pašiak, J.*: Sociológia a sociálne plánovanie v územných celkoch; *Sagara, D.* — *Mach, F.*: Plán sociálno-ekonomického rozvoja ako komplexný nástroj riadenia v poľnohospodárstve; *Bartek, K.*: Poznatky a závery z medzinárodnej konferencie o riadení a plánovaní sociálneho rozvoja; *Jančovičová, J.*: Interdisciplinárna konferencia o formovaní socialistických životných potrieb; *Bauerová, E.* — *Suchý, J.*: Výskum potrieb v Štátnom pláne základného výskumu; *Macháček, L.*: Sociológia mládeže socialistických krajín; *Čipka, V.*: Medzinárodná porada o sociologických výskumoch čítania; *Gardošová, A.* — *Harmadyová, V.* — *Májeková, M.* — *Repčíková, E.*: Sociologické výskumy, rok 1976; *Weberová, E.*: Od triednej diferenciácie k sociálnej rovnorodosti spoločnosti; *Jančovičová, J.*: Práca ženy a rodina; *Tomášek, P.*: Rodina a její funkce v socialistickej spoločnosti; *Provazník, D.*: Premeny poľskej rodiny; *Tomášek, P.*: Žena v socializmu; Bibliografia: Výber zo štúdií uverejnených v sociologických časopisoch socialistických krajín roku 1977

К проблематике методологии планирования социального развития	225
--	-----

СТАТЬИ

Когоут Я. - Коларж Я.: К методологии социального анализа трудовых коллективов	228
Годек А.: Две модели социальной политики	241
Кутта Ф.: Управление социальными процессами	248
Хлумский В.: Управление социальным развитием — отраслевая министерская точка зрения	259
Ильнер М.: Территориальный аспект в планировании социального развития	276
Шпаньгел И.: Опыт подготовки плана социального развития в генеральной дирекции Остравско-Карвинских Шахт (ОКШ), концерн Острава	291

РЕЦЕНЗИИ

Когоут Я. - Харват Ф.: Научно-техническая революция: социальный аспект (на английском яз.)	309
Кутта Ф.: Я. Мигалик, Международные тенденции в планировании и регулировании социально-экономического развития (на словацком яз.)	310
Перница В.: Н. И. Лапина - Е. М. Коржева - Н. Ф. Наумова, Теория и практика социального планирования	312
Ержабек Г.: А. В. Неценко, Социально-экономические проблемы свободного времени при социализме	316
Габа Р.: В. Весоловски, Теория — исследование — практика. Из проблематики классовой структуры (на польском яз.)	319

СООБЩЕНИЯ И ИНФОРМАЦИИ

Дубский В. - Бартова Е.: Семинар к 30-ой годовщине победоносного Февраля и к актуальным вопросам развития марксистско-ленинской социологии в ЧССР	321
Бартова Е.: Тринадцатая международная конференция представителей философских и социологических журналов социалистических стран	326
Когоут Я.: 15 лет кафедры экономической социологии и психологии на Высшей экономической школе в Праге	329
Лишкова Л.: Теоретические и методологические вопросы модели социального плана	330
Габал И.: Чехословацкое социологическое общество — создание секции изучения социалистического образа жизни	332
Из содержания журнала СОЦИОЛОГИЯ, № 3/1978	335

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon 24 93 91, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vodičkova 40, 112 29 Praha 1. — Objednávky a předplatné přijímá PNS, administrace odborného tisku, Jindřišská 14, 125 05 Praha 1. Lze také objednat u každého poštovního úřadu nebo doručovatele. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 60,—. — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve Smečkách 30, 111 27 Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámova 12, 101 46 Praha 10. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v únoru 1978. Číslo vyšlo v červnu 1978.

Sole agents for all western countries with the exception of the German Federal Republic and West Berlin JOHN BENJAMINS, B. V., Amsteldijk 44, Amsterdam (Z.), Holland, Orders from the G. F. R. and West Berlin should be sent to Kubon & Sagner, P. O. Box 68, 8000 München 34 or to any other subscription agency in the G. F. R. Annual subscription: Vol. 13; 1978 (6 issues) Dutch Glds. 68,—.

© ACADEMIA, Praha 1978.